Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ДИАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА III

Srpski dijalektološki zbornik,

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

БЕОГРАД-ЗЕМУН
ГРАФИЧКИ ЗАВОД „МАКАРИЈЕ“ А. Д.
1927 — 1958

ЦЕНА 30 ДИНАРА

Digitized by Google

AS 346
.B55
kn. 3
1927

ПРЕГЛЕД
ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

(АКАДЕМИЈИНЕ СУ КЊИЖАРЕ: С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА И Г. КОНА У БЕОГРАДУ)

Књига означених звездицом (*) нема више на продају.

I Глас (првог разреда), књ. 1—57.
II Глас (другог разреда), књ. 1—67.
III Споменик (првог разреда), књ. 1—14.
IV Споменик (другог разреда), књ. 1—52.
V Годишњак, књ. 1—34.
VI Етнографски Зборник књ. 1—40.
VII Зборник за историју, језик и књижевност (прво одељење), књ. 1—16.
— — (друго одељење), књ. 1, 2 и 4. (Садржину и цене види на корицама ових издања).
VIII Диалектолошки Зборник

Књ. I. — Д-р *А. Белић;* Дијалекти Источне и Јужне Србије. Б. 1905, 8°, 715 (са две карте у прилогу). Цена 100 динара.

Књ. II. — Д-р *А. Белић*, О Диалекатском материалу О. Броха у књизи: Die Dialekte des südlichsten Serbiens. — *Владан С. Јовановић, Гаврило Стефановић, Венцловић.* — *Милош Московљевић*, Акценти именица и придева у поцерском говору. — *Маринко Станојевић, Северно-Тимочки диалекат.* — *Гл. Елезовић* извештај са диалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи. Б. 1911, 8°, 473. Цена 60 динара.

Књ. III — *Данило Вушовић*, Диалекат Источне Херцеговине. — Д-р *Фран Илешић*, »Безјак« и »безјаци«. — Д-р *Миливој Павловић*, О становништву и говору Јајца и околине. — *Гојко Ружичић*, Акценатски систем пљеваљског говора. — *Маринко Станојевић*, Прилози речнику тимочког говора. Београд-Земун 1927. 8°, 194 (са две карте у прилогу). Цена 30 динара.

IX — Посебна издања, књ. 1—61.
(Садржину и цене види на корицама тих издања).

X — Музикалије. — Српско црквено појање. Забележио и хармонизирао за мешовити хор Корнелије Станковић од г. 1855—1863. Свеска прва. Блажене 1—8 гласа. — Б. 1922, 4°, I, 72. Цена 20 динара.

XI — *Љуб. Стојановић*, Вук Ст. Караџић, његов рад на српском језику и правопису (из Гласа LV). Б. 1909, 8°, 67. Цена 5 динара.

XII — Прослава 100-годишњице од рођења Ђуре Даничића. — (из Годишњака XXXIV). Б. 1926, 8°, 145. Цена 10 динара.

Издање Српског Ученог Друштва: Гласник С. У. Д. књ. 33-57, 59-73, 75. Цена по 20 динара. — — — Друго одељење, књ. 4-6, 9-15. Цена по 20 динара.

THE PENNSYLVANIA STATE
UNIVERSITY LIBRARY

Digitized by Google

ДИАЛЕКТ
ИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

од

ДАНИЛА ВУШОВИЋА

Овај рад награђен је наградом Арх. Нићифора Дучића.

БЕОГРАД-ЗЕМУН
ГРАФИЧКИ ЗАВОД „МАКАРИЈЕ“ А. Д.
1927

Digitized by Google

Digitized by Google

ДИАЛЕКТ ИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

од

Данила Вушовића.

Увод.

Географски положај и становништво. — Ово је наречје само један део херцеговачког диалекта и налази се, углавном, на истоку од линије Требиње-Билећа-Гацко, на терену који се обично назива »Старом Херцеговином«. Имајући намеру да што боље упознам овај говор, обишао сам како места ближе околине Никшића тако и племена: *Грахова, Бањана, Рудина и Голије.*

Никшић, са селима никшићске жупе и поља, има унеколико природну границу, и одвојен је планинским ланцима од поменутих племена. Почевши са источне стране, граница би се кретала планинама и планинским венцима овим редом: Бухавице, Прекорнида, планине никшићске жупе, које ју потпуно затварају, — затим: Војник и Јаворак са севера, Његош и Зла Гора са запада, а Будош и Планинца затварају никшићско поље са јужне стране. Варош Никшић је на средини поља, а унеколико испод самих планинских ланаца поређана су села и засеоци. Скоро потпуно одвојена, на североисточној страни Никшића, налазе се села никшићске жупе: *Мораково, Старо Село, Бјелошевина, Југовићи, Кута, Ливеровићи, Заград и Облатно.* У самим планинским удолинама, без природног излаза у поље, налазе се села: *Бршно* (ист. од Никшића), *Лаз* (североист.), *Драговољићи* и *Орах* (северно), *Шипачно* и *Дуга* (северозападно) и гдегде који заселак растурен овде-онде по долинама и раседима брдским. Из поменутих сам села и унео понајвише материала у свој

Digitized by Google

рад, јер ми изгледа да су у неком правцу добро, може се рећи и потпуно, очували своје типично изговарање. Од села из којих сам по нешто узимао и уносио у свој рад јесу: *Озринићи, Горње Поље, Милочани, Брезовик и Заврх.*

Остала пак села око Никшића нисам ни испитивао нарочито, пошто је у њима потпуно други тип говора, — »црногорски зборе«, како би рекли тамошњи сељаци. Становници тих села већином су дошљаци из Ћеклића, Цуца, Чева и др. места, који су по »заузећу« 1877 г. населили беговска »добрета« у *Глибавцу, Мокрој Њиви, Брезовику* (унеколико), *Кочанима, Стуби, Рибанима, Страшевини и Студенцима* — селима која се налазе у непосредној близини Никшића.

Пошто сам обишао поменута села ближе околине Никшића, задржавајући се негде дан, а негде два; пошто сам обишао неколика засеока у Голији, кренуо сам се у западну област овога говора — у *Грахово, Бањане и Рудине.* Ова племена, поред тога што имају својих специалних говорних особина, чине унеколико и географски једну целину. Природна њихова граница била би: са истока (као што је речено) планине Његош и Зла Гора, које их одвајају од никшићске котлине. Од југоисточне стране па па југозапад планине би ишле овим редом: Пусти Лисац, Дрошкорица, Кличевац, Дврсник, Бијела Гора, Илино Брдо; са западне стране као природна граница била би река Требишница, а се севера планина Капавица и Сомина.

Насеља поменутих племена су доста разбијена: села и засеоци су обично растурени по влакама и долинама, а везани су најчешће доста слабим путевима »крчаницима«. Места овог краја која сам обишао и чији је материал ушао у овај рад јесу: *Грахово* (варошица), *Спила, Вилусе; Ријечани, Балосаве, Брођанац, Долови; Петровићи, Дрпе, Кленак, Тупан* (Доњи и Горњи), *Велимље* (варошица), *Миљанићи, Дубочке* (Доње и Горње), *Копривице, Црквице, Мирковићи и Мацаваре.* Сва наведена места имају, углавном један говорни тип, али ипак поједина села (Дрпе, Кленак), имају — и поред неких старијих говорних црта — каткада и специално својих локалних особина (пасивнији изговор и сл.). Становништво је овог краја уопште доста старо, тако да нам овде није потребно с те стране ништа нарочито гово-

Digitized by Google

рити, пошто оно чини потпуну етнографску целину.[1]) Али ипак овде могу напоменути да је са етнографске и историске стране овај крај врло интересантан. Познато је да овде има доста старих неописаних споменика[2]) (цркава, гробља), да су ту и Риjечани, где је нађен онај стари келтски споменик који Јиречек помиње у својој Историји Срба, тако да овај крај и с те стране заслужује озбиљно испитивање.

Општи поглед. — Иако сам већ напред одредио, у грубим потезима, границе овог диалекта, ипак се мора признати да је то само вештачки (као скоро увек) са диалекатске стране, пошто се карактерне црте овог говора распростиру и преко тих граница (нарочито на север). Напоменуо сам да у овом диалекту постоје, углавном, две изговорне нијансе: никшићска и граховско-бањска. О тим различним цртама и нијансама њиховог *изговарања* ја ћу доцније говорити, али ћу овде рећи само толико, да је ова разлика у изговору несумњиво дошла отуда што се становништво око Никшића унеколико измешало, те смо ту добили сударом двају диалеката сплет њихових особина.

---

[1]) У Бањанима се рачуна као најстарија породица Комненовићи-Чивије, који данас живе у Кленку (пре у Тупину). Исто се тако рачунају као врло старе породице (од пре неколико стотина година): Матовићи, Мићовићи, Крушићи (Велимје), Кнежевићи, Перовићи, Поповићи (у Петровићима), Лучићи (Броћанац) и др. И у Грахову су доста стари: Булајићи (по предању из Куча), Даковићи, Ковачевићи и др. — Интересантно је овде прибележити и предање које постоји о насељењу села Петровића. Преци су њихови, кажу, досељени с Косова из Петровог Села, по коме је и ово село и добило име Петровићи. Извор Сопот и брдо Планик (места у Петровићима) названи су такође према речици Сопоту и брду Планику на Косову.

[2]) У селу Петровићима има једна доста стара црква. Она је врло мала, а озидана је у облику лађе и без звоника. Изнутра је врло живописна. Фреске су још доста добро очуване. Изнутра, изнад црквених врата налази се натпис који ћу овде навести од речи до речи:

. . . ленїемь оца и поспєшєнїемь сина и съвршенїемь святаго Дȣха пописасе трȣдомь и потащаниемь ⁖ архистратиг ⁖ Михаиль ⁖ прими гди Иван воïвода ⁖ и сина своего попа вȣїна и матер свою маргита и сина своего їѡан: и павлье и си҃на своего воїна ⁖ иконѣ приложи да се снае почесе ме҃сеца мартїа ісавршисе месеца априлеа: є҃і дань вьле҃то з҃. н҃р. гі. Као што се види, натпис је писан доста давно, већ почетком XVII. в. (1605 г.), па иако је врло некарактеристичан и по језику и ортографији својој, није на одмет што сам га навео.

Исто тако, одмах у другој једној цркви у Петровићима, која је исто тако стара, налазе се ови гробни натписи:

† сеі ками воеводе цвѣтка бананина.

† а се лежи рабь бжи кнезь грдань цвтковићь бананинь.

Digitized by Google

Већ је напоменуто да »црногорски« досељеници доста добро чувају свој говорни тип, али се ипак да приметити да новија херцеговачка струја и тамо побеђује и потискује архаичније црте. Напоменимо овде и то (иако ће о том бити и даље говора) да у овом диалекту има и неколико архаичних морфолошких црта, које се могу сматрати као унесене из суседних црногорских диалеката где су оне типичне, али које су мање-више познате само у местима ближе околине Никшића (нпр. употреба генитивних облика за локатив: по пôља, по сêла итд.). Једна од најкарактеристичнијих особина друге, граховско-бањске говорне нијансе (чега прва нема) јесте пасивно изговарање речи у реченици, врло често интересантан реченични акценат (на пр.: А братѐ мōј драги и сл.) као и уопште цео темпо говора. На послетку треба овде напоменути да се у целом овом диалекту осећа доста велики утицај романског језика, нарочито талианског, у погледу морфологије и синтаксе, а нарочито у речнику.

Што се тиче начина обраде овог рада, могу рећи да сам се старао да што верније изнесем све карактеристичне црте овог диалекта, уколико сам их могао запазити, како у погледу фонетике, морфологије и акцента, тако и у погледу синтаксичком. Приметићу још само да сам акценат радио према акценатској системи Даничићевој, наравно, допуњујући је примерима које сам забележио, а које Даничић није навео.

После ових малих напомена прећи ћу на излагање самог материала.

Digitized by Google

Фонетика.

Вокали.

Познато је да диалекатске поделе престављају само неку врсту научних апстракција. Тако се са формалне стране и наши, штокавски диалекти, класификују према данашњем изговору старословенског звука ѣ.

По самој својој природи тај карактеристични вокал био је дуг или кратак. Та његова квантитетска особина знатно се огледа у јужном наречју штокавског говора.

Старословенско дуго јат, иако некада непотпун дифтонг і͡е, данас се развио у два слога, те је тако и реч у којој се налазило повећана за један слог. Шурмин (Rad CXXI стр. 188), описујући сарајевски диалекат, тачно примећује да се овај глас не изговара увек са потпуном заменом и ј е. Исто се то може приметити и за диалекат овог краја, те се може рећи да имамо две ниансе тог изговора т. ј. и̯і̯е и и ј е. Становници Пиве, Голије, Бањана, па и других граничних места тим племенима, обично изговарају глас дуго ѣ као гласовну групу и̯і̯е —, где се између *и* и *е* чује само нека врста прелазног і̯, а каткада као да се чује и само и е. Овај и овакав изговор, мислим, да долази отуда што се у поменутим местима говори уопште лакше и пасивније, што није случај на пр. са селима ближе околине Никшића где је изговор одмерен и одсечан и где се јасно изговара свако и ј е.

Само неки пример за горње случајеве:

брӣі̯ег, снӣі̯ег, вӣі̯ек, лӣі̯ек, лӣі̯ег, снӣі̯ет, цвӣі̯ет, блӣі̯ед, ри(і̯)ѐка; миѐна, циѐна, стиѐна, сиѐна (nom. pl. од сӣі̯ено), биѐда и сл.

Последњи примери акценатски могу гласити и:

риéка, миéна, циéна, стиéна, биéда, сиéна, — где се, може се рећи, прелазно і̯ уопште не чује.

Потпун звук *ј* чује се увек:

Digitized by Google

α) у сложеним глаголима:
обијѐлити, набијѐдити, ослијѐпити, окријѐпити, прегријѐшити, промијѐнити, додијѐлити, убијѐдити, обијѐлити, намијѐнити и сл. Напоменимо овде да се овакви примери могу чути са другим узлазним акцентом: обије́лити, набије́дити, ослије́пити, окрије́пити и т. д.;

β) inst. sing.gen. dat. и loc. plur. код придева и заменица:
дȉвнијем, мȁнитијем, слȉепијем; ȍвијем, ȍнијем, тȉјем; дȉвнијēг, лȉепијēг, оволȉкијēг, ȍвијēг; ȍвијема, тȉјема и сл.;

γ) код прилога са завршетком на старо ѣ:
тȕдије, овȕдије, онȕдијен, кȕдијене, нȉкудијене, свȁкудијен и сл.

Прѣ. Замена јата у овом префиксу двојако се овде јавља, према томе да ли је дуго или кратко. Ако је прѣ — као префикс именички, онда имамо замену дугог јата гласовима: ије:

пријѐлом, пријѐнос, прȉјепāд, пријѐлаз, пријѐрез, пријѐглед, пријѐскок, пријѐток; пријѐплет, пријѐрод, пријѐпек, пријѐступ, пријѐдлог, пријѐклад, пријѐлог, Пријѐлози (место), пријѐвод, пријѐкор и сл. ⟨Неке и од ових речи могу имати ´ на истом слогу: пријéлом, пријéнос, пријéлаз, пријéглед, пријéплет, пријéрод, пријéлог, пријéкор⟩.

Ако је прѣ — глаголски префикс, онда имамо замену кратког ѣ слогом је ⟨односно *е* после *р*⟩:

прелȍмити (ст. сл. прѣломити), пренȍсити (прѣносити), прѐпасти (прѣпасти), прѐрезати (прѣрѣзати), прескȍчити (прѣскочити), преплѐсти — преплéтати преплијѐтати, прерȍдити, пренȍсити, препѐћи, престȕпити, прѐлазити и т. д.

Код придева у том погледу имамо двојност: ако је придев сграђен од именице, онда имамо именички префикс прије; али ако је начињен од глагола, онда је глаголски префикс пре —:

пријѐкоран, пријѐступан (пријѐступна година),

Digitized by Google

пријѐпун (нема именице) и прѐпун, пријѐгледан, пријѐтраван; прѐпечен (и препѐчен), прѐлāзан, превѐден, прѐдложен, пренѐшен и т. д.

Најзгодније ми је овде напоменути да је замена кратког јата (иако ће о њему и даље бити говора) после гласа *р*, као што смо то већ видели у горњим примерима, вокалом *е:*

преломити, прескочити, преносити и т. д.

Познато је да се у оваким примерима губљење гласа *ј* тумачи очвршћавањем негдашње умекшаности консон. *р*. Што се пак глас *ј* изговара у примерима:

гòрје (поред гòрије); сагòрјети, гòрјети, прегòрјети, òстарјети, старјèшина, корјèнић, Корјèнићи (село), корјèнићски, окòрјети, окòрјели (зликовац), свйрјеп, бàрјела (секунд. ћ од тал. barile), — то би се, мислим, могло објаснити тиме, што се у свим наведеним примерима глас *ј* налази у другом слогу иза консон. *р*: гор-је, старјешина, кор-јенићи и сл., а, с друге стране, што има скоро за сваку наведену реч исти или сличан облик са ије: гòрје — гòрије, корјèнић — кòријен, сагòрјети — сагоријéвати и т. д., што, несумњиво такође може утицати на јављање гласа *ј*.

Испред гласова *о* и *ј* (исто тако ђ и љ у којима се *ј* садржи) имамо обично замену ћ вокалом *и* (дио, сијати и сл.); али се у овом говору врло често чују примери који одступају од тог правила:

ћѐђео, вйђео, ћѐо, ђѐо, òђео се, шћѐо, срѐо, јѐо (и йјо), ћѐјати, пòћејати, прелѐђео, ућѐђелица, кйћео.

Несумњиво је да су сви ови примери направљени према парт. жен. рода:

ћеђела, виђела, ћела, ђела и сл.

У примерима као:

ћѐјати, ћѐђети, пòћејати — можемо такође видети слично образовање према ћѐме, ћѐда'ло и сл.

Напоменућу овде да А. Јовићевић, Zbor. za Nar. Život i Običaje, кн. XXIII 169, наводи да се у народу чује имен. vjejaće (вијање); али то, вероватно, је вештачки начињено.

Потребно је напоменути да у овом диалекту има већи број речи са новом гласовном групом ије. Најобичније је то

Digitized by Google

у речима са суфиксом *ир*, где је већином у ст. сл. некада био вокал ы:

кȕмпијер, вòдијер, пàстијер, кòсијер, тäлијер, кòлијер, пȕтијер, па и: кумпијèриште, манастијèрски и намастијèрскӣ (али: мäнастӣр и нäмастӣр).

Највероватније је да смо овакве гласове добили утицајем талианског језика. Како је у ст. сл. био суфикс ыр који је у наш језик сигурно ушао из лат. (or), преко немачког (ūr), што нас се овде не тиче, — врло слабо продуктиван, то је наш језик, утицајем талианског језика, усвојио продуктивнији суфикс iere (candeliere, mageliere, duppiere и сл.), који је означавао и носиоца и име радње. Према томе, наш је језик, према својим речима са суфиксом ир, почео употребљавати и талианске речи са суф. iere, дакле: дȕпир, кавàлир и сл., те зато и имамо двојак изговор једне речи (пастир и пастијер, дупијер и дупир).

Неколико итеративних глагола често своје дуго кореново *и* замењују у говору рефлексом дугог јата ије: почијèвати (м. почи́вати), почијевам; сакрпијèвати, покрпијèвати и покријéвати (акц. овде према обл. покри́вати), кијéвати (али кӣјӣм..), òдријечем се и сл. Аналогиска замена јата у овим примерима могла се лако створити према честој напоредној употреби облика inst. sing. гȍлӣм — гȍлијем, дȍбрӣм — дȍбријем..., а нарочито према глаголима: лȉти — лијéвати, прòлити — пролијéвати, снȉти — снијéвати и сл.

Исто тако има један број речи које доста често своје дуго *е* (које је обично у наст.) замењују рефлексом дугог јата (ије): бȍлијес(т), гȍлијет, бандијéра, рȕковијет, Бȍкијȅљ (дужина према Бȍкȅљ), Параскијевић, подȕмијента, опамијȇтити се и можда још нека слична.

Познато је да именице са кратким ѣ иза гласа *р*, у gen. plur., иако јат добија дужину, ипак остају без обичног рефлекса ије, дакле: мрȇжā, врȇћā и сл. Сем таквих случајева се могу чути и примери: прȇвара, прȇћи (ређе прије́ћи), прéкоран (и пријèкоран) прéлаз (и пријèлаз), прéкор, прéлом... и све сличне именице са префиксом прѣ — уколико се тако употребљавају.

Digitized by Google

Кратко јат, када се већ није осећало у овом говору као дифтонг, извршило је најновије јотовање. Вук је у Дубровнику нашао неизвршено то јотовање (иако не увек), и тај је изговор увео као књижевни; зашто је то он учинио и чиме се све руководио, овде о томе нећу говорити, али је једно тачно да нарочиту благозвучност, свежину и мекоћу јужном наречју дају баш они гласови које правопис одбацује (уп. ђеђе и гдјегдје и сл.). Сетимо се само овде да благозвучност талијанског језика чине такви и слични гласови.

Везу кратког јата (ѣ) са консонантима и њихово јотовање прегледаћу у одељку о сугласницима. Али ипак мислим да овде треба нешто напоменути. Пре свега одречно нѣ — увек гласи *не*. Иако сам забележио неколика примера где је конс. *н* јотован: њеки Загарчанин, њекизи, у њекија људи, њеака жена, ипак се слободно може рећи да то ни у колико није особина овог говора, а наведени су примери сигурно ушли са стране (из Црмнице или др.).

Са новим неорганским је забележио сам примере: ћерòма, ћерòче, ћерòтиња, пòмјет и, тал. речи на ello: бȕрђела (bordello), мȁшћела (mortella), кòшћела (costello).

Није непотребно мислим навести неколико примера где у овом говору, место уобичајне замене ѣ са *ије* (је), катkада имамо и вокал *и*: гòрила од ватре; стрпила се неко вријеме; волила је доћи; разȕмисмо ли се? (и: разȕмȉш ли?), разȕмити се; — Што но ће рȉћ; Рȉћемо да је тако (Голија), трȉш те Божи опа лио (тријес).

Нећу, мислим, погрешити, ако речем да су сви горњи примери образовани према part. муш. рода (горио, стрпио, волио...) или, у другом случају, према императивном облику (разȕми!), што се види најбоље по акценту. Последња два примера представљају праве икавизме и могли су се лако овде увући из суседних западних говора.

Навешћу такође неколико примера екавског изговора који су већином у овом диалекту уопштени: цели́вати (и ћели́вати), òплетати (и òплијетати), прèплетати, зàплетати, цѐста, гвòзден (и гвòжђен), тело (обично у Никш. Жупи); вѐђе, пòзледа, прецењȉвати (Петровићи, и пређењȉвати).

Остали вокали врло мало дају повода да о њима овде

Digitized by Google

говорим. Навешћу само неке забележене примере где се место старог полугласника јавља вокал *о* место обичног *а*. У прим.: вӧздук/г, воспӣтати, вӧспитан, воспитáње, — највероватније је да имамо утицај црквеног језика.

Стари предлог *съ* овде често гласи *со:* со тим, со њим; со шњим; со чим и сл. Вокал *о* у овом случају могао је бити добијен из неке заменице која почиње самогласником *о* (с овим, с оним, с оноликим и сл.), где се доцније овај вокал могао осетити као саставни део предлога с, дакле: со воликим, па доцније и со тим и сл.[1] (Ово би био обрнут случај оном: кон iего > ко нiего...).

Напомена. — У селима насељеним новим црногорским становништвом каткада се чују и примери: ноћӗс, мазӗк, где је развијен вокал *е* место старог полугласа, што долази од црногорског ноћьёс, мазьёк.

У примерима: началник, началство, имамо сигурно замену старог назала ѧ вокалом *а* добијену из црквеног језика.

Овде ћу напоменути за једну гласовну појаву у овом говору. Често се може чути да се у појединим случајевима вокал *о* изговара са затвореницом бојом, у правцу вокала *у*, тако да каткада пређе и у потпуно *у*: у͡онамо, ⟨онамо⟩, бу͡огме ⟨богме⟩, доста је за у͡обојице (обојице); нема га у͡овлико (оволико) времена, ýнђе (онде), ýње (онде), ýђе (овде).

Овај је појав нарочито познат код страних (нарочито тал.) речи: шкӑ̀тула (skatola), кумӑ̀ндӣр и кумӑ̀ндијер, кӧлӯр ⟨colore⟩, велӑ̀дун, пӯлитика, пӯлитичан, бӧкӯн (boccone), марӑ̀гӯн (marangone), шпӣјӯн, фарцӯлет, наполӣјун, мӯрва (mora), бӑ̀штӯн (bastone), бӯтига (bottega), тавӯлин ⟨tavolino⟩, пӣрӯн (pirone).

Каткада се стари предлог *въ* изговара са заменом полугласника вокалом *а* (в а), место обичног *у*: *ва* вијек, *ва* вѣчити вијек, ваистину, васкрснути, — што такође није народна црта овог говора.

Напоменућу да у речи прионути, после развијеног сугласника *ј*, између вокала *и* и *о*, вокал се *о* као иза непчаника мења у *е*, те имамо *пријенути*.

Асимилација вокала. Вокалска је асимилација врло интересантан појав у језику. Навешћу примере које сам забележио за такво једначење. Бого ми (али: тако ми Бога),

[1] Венцловић поред сличних примера употребљава и *ко тим* (к тим).

Digitized by Google

нòго (него), òвомо (овамо), òномо (онамо), èтē (ёто), èнē (ёно), èтēј, èнēј, èнēн, Вèлемје (Велимје), нàћас (ноћас).

Наведени примери чују се врло често. Објашњење за њих, као и уопште објашњење за асимилацију вокала, налази се у природи самих вокала и психолошким приликама у речима.

Сажимање и губљење вокала. По многостручности сажимања и губљења вокала, овај је диалекат врло интересантан. Најпре ћу прегледати случајеве сажимања. Вокали *а* + *о* у овом се говору двојако сажимају. Места ближе околине Никшића (села никшићског поља и жупе) та два вокала сажимају обично у дуго *а*: дòшā, глèдā, нàшā, прòшā, ўкрā, стäјā, прèдā, мäкā; жâ (жао), крâ, пâ (пäо), кâ (кäо), ўбā, кòтā, рâнйк (раоник), сâне, нáдити (находити), нáдио, он је јâ на коњу (јахао — јäо), зâва (заова), гâвица (гаовица).

На целом осталом терену овог говора (у Грахову, Бањанима, Рудинама, Голији и др.) сажимање горњих вокала је у ō: дòшō, глèдō, жō, ўкрō, кô (као), зôва, гôвица. Грôво...

Наведена црта (и поред других) одликује говоре речених места једне од других, а природно је да мешања у том правцу мора бити, ма и минималног. Али овде треба нарочито ово напоменути: да је сажимање речена два вокала у ā црта црногорских диалекта и да је отуда продрла у најисточније херцеговачке говоре (исп. овде црногор.: дошā͡, нашā͡ и сл., са врло широким вокалом *а* на крају).

а + *е* сажима се обично у дуго *е*, нарочито код бројева: једàнēс, двáнèс, трúнēс...

е + *о* у ближој околини Никшића остаје обично несажето на крају речи: вèсео, ўзео, кйćео, дèбео, пèпео и сл. У средини речи може бити каткада и сажимања у дуго *о*: вóма (веома), грóта (грехота), прóćутра (прекосутра), прô (преко, — прô брда). Иначе у осталим местима овог диалекта (граховско-бањског и др.) обично је сажимање ова два вокала у ō у овим случајевима: вèсō, ўзō, дèбō, òтō, (отео) и т. д.

е + *а* је каткада сажето у а: мäћā (мађеха), смúја, (смйјеха, — смија: Вук, Даница, 1827. 130), грúја (гријеха), глâ и глâј (у зн. глèдāј чује се и глä, према узвику

Digitized by Google

глѐ!), глâјмо (од глѐдај > глѐај...), нáкав (не(к)акав, нáква).

у + о код part. praet. глагола II врсте свуда је обично сажето у ō: кȕцнō, лȕпнō, òшинō, дȉгнō и сл. У другим случајевима у никшићском говору обичнији су примери са несажетим поменутим вокалима, док у западним местима овог диалекта имамо обично сажимање: ȕсō, чȏ, òбō (òбуо — од òбути се), пòтмō (па према њему и пòтмоло, пòтмола) и др.

Засебан и доста интересантан случај у овом правцу представљају примери спајања двеју речи са сажимањем њихових додирних вокала; управо, у том бисмо случају имали сложеницу само са једним акцентом. Неколико примера: пóкрајче, ђȏднио (ђаво однео), окóграде (око ограде), нȏће (не оће), нâко (но ако), дâко (да ако), мâјде (ма ајде), пало му нâм (на ум), Бог-мȉ дȕша (Бог ми и душа); ђȉде он (где иде), дòшō пȉште (...па иште) и сл.

Напоредо са овом појавом иде и редукција појединих вокала на почетку речи. Најчешће се губи вокал *о* у почетку показних заменица, као и прилога за начин и количину, нарочито онда када се пред њима налази предлог *у*, дакле, вокал са сличном артикулацијом: ȕ вȳ кȕћу, ȕ нȳ планину, ȕ нō село, у волȉко брава, у нолȉко људи, ȕ њȳг оће, ȕ вȳг и сл.

Наведени облици, са губљењем почетног вокала *о*, стоје и уз друге предлоге, али мислим да се његова редукција прво извршила у горњим случајевима, па се онда такав облик пренео и на остале предлоге: нá нȳ, сá вōм, изá нē и сл.

На исти начин, мислим, можемо објаснити и самосталну употребу ових крњих облика: нàкō (онако), вàкō (овако), нȕдā (онуда), вȕдā (овуда), волȉко (онолико), волȉко (оволико). У вâмо, судећи по акценту, имали бисмо в+âмо.

Консонанти.

У овом ћу одељку укратко прегледати само извесне сугласнике овог диалекта, а првенствено оне који у вези са другим гласовима дају зато повода (на пр. везу кратког јата с различним сугл. и сл.); затим нове гласове којих наш књижевни језик нема, њихове особине и изговор, и уопште све што се находи у вези са сугласницима и сугласничким групама.

Digitized by Google

Ћ и Ђ.

Познато је да је наш језик добијао ове гласове различним гласовним путевима и у различним епохама. Стари прасловенски гласови tj, dj (t', d') дали су нам најстарије ћ и ђ. Као и у целој Херцеговини тако и у овом диалекту имамо замену старог *dj* гласом *j* у речима: гöспоја и гöспојица, где се огледа посредни утицај чакавског диалекта.

Из епохе када смо добили ново ћ и ђ, где је *j*, иако испред *т* и *д*, учинило да се ти сугласници јотују (дођи, дођем и сл.), — забележио сам у овом говору неколика примера неизвршеног таквог јотовања, који су несумњиво унесени са стране (из Пипера и др.): треба да дôјдē; дако дôјдē; ако пôјдē доније̏е. Као да су обичнији и чешћи примери: òјдок ја, òјдели болан (Глибавац), òјде здраво и весело. — Најновије ћ и ђ, које наш књижевни језик не познаје, постало је од везе сугласника *т* и *д* са кратким јатом и одваја тиме јужно наречје од осталих. У овом је диалекту у таквом случају увек извршено јотовање. Забележио сам свега случајеве: тјеме и тјелесни, где јотовање није извршено, али је поуздано да ти случајеви нису народног карактера у овом диалекту, већ су унесени књижевним путем. Примери овако јотованог *т* гласом ћ:

ћёрāти, ћёшйти, прòћерāти, ўћешйти, лèћети, пролèћети, ћёо-шћёо, пòћерāти, пöћера, жўћети, Шћёпан, осирòћети (осиротѣти).

Глас ћ може се добити, ако се ц нађе у непосредној вези са кратким ѣ, или пак, ако је испуштен какав сугласник (обично *в*) који се налазио између та два гласа, те им тако створио непосредан додир. Ако се у случајевима оваквог јотовања по негде пажљивије слуша изговор те африкате, лако се може опазити да ту немамо увек потпуно образован африкатни глас, већ само до извесне мере умекшан глас ц (ц^{h}), дакле, ћ изговорено само врхом језика. Истина, то се увек не може опазити, пошто је тај глас већином добио потпуно умекшање, али се ипак гдегде (нпр. у Брезовику) примећује та нианса изговора, а то је запажање, мислим, потребно навести, да би са бар видело, како је глас ћ у тим случајевима физиолошки образован. Примери за цѣ > ће:

ћèдило, ћéдити, ћелúвати, ћèпаница, прóћеп, ћёпкало, ћёпка, прèћёњен, ишћéлити,

Digitized by Google

ћѐсар (цѣсар), ћелѐкуп; са губљењем сугл. в: ћѐтати, проћѐтати, Ћѐтко, Ћѐтна.

Неколико примера за случајеве где је дъ̆>ђе:

ђѐдови, ђѐвојка, ђѐвēр, ђѐца, ђеђе, ђѐ, óнђе, óђе, сѝђети-сѐђети, ђѐљāти, òђељāти, стѝђети се, вѝђети, ђѐтелина.

Чује се известан број страних речи (обично грч.) са *ћ* и *ђ* (или к и г), које су несумњиво у тој форми и дошле:

ћерѐмида (грч. κεραμις), ћилѝбар, ћѐпенак, ћѐса (и кеса), Ћѝрило (и Кѝрило, — Κίριλλος), ћѝрија (и кѝрија), белѐђија (и белѐгија), летѝрђија литѝрђија (и летургија-литургија), белѐђија (и белѐгија), леђен (лѐген), евàнђелије (евàнгелије), кàнђело (кàндило) и сл.

Ć и Ź.

Овом су говору добро позната два палатала *ć* и *ź*, које наш књижевни језик, као ни многи наши дијалекти, не познаје. Овде ћу нешто напоменути о свима случајевима њиховог постанка. Они, као што ћемо видети, могу постајати различно, али обично јотовањем и једначењем. Можемо рећи да ови гласови, по својој гласовној страни, представљају, иако привидно, неке сложене гласове. Као њихови саставни делови, бар формално узевши, били би у једном случају *с* и *j*, а у другом *з* и *j*, који при јотовању дају акустички нове гласове.

Али ако обратимо пажњу и посматрамо образовање ових гласова у специалним случајевима, онда можемо јасно осетити да ту немамо сложене гласове по начину образовања, већ да су само гласови *с* и *з* палатализовањем добили друкчију модификацију изговора. Примери у случајевима једначења као: иćћерати (иć^{ш}ћерати), иźђељати (иź^{ж}ђељати) и сл. то јасно показују.

Природа, као и образовање ових гласова, врло је интересантна и сложена. Немам намеру да о том детаљније овде говорим, али ми неколико интересантних примера с те стране дају повода да на то обратим пажњу.

По месту самог образовања изгледа да се ова два звука образују на истом месту где и африкате *ћ* и *ђ*. А ако посматрамо пак природу њихову, могли бисмо рећи да немају у оноликој мери палаталности као потпуно меко *ћ* и *ђ*, а да је код њих јаче развијен фрикативни елеменат. Предста-

Digitized by Google

вимо ли бар привидно речене звукове не као модификацију изговора простих гласова већ као спој двеју гласовних нианса, онда можемо рећи: да прву компоненту тих звукова чини имплозивно меко ś (ś̯) односно ź (ź̯), а други део као да је фрикативни елеменат који се налази у ћ и ђ. На тај бисмо начин, мислим, могли објаснити и постанак облика кӧђи од кӧ́зи, који су у овом говору подједнако обични. Глас ђ у овом случају могао би бити добијен од ź (из кӧ́зи) онда када се у овом изгубио први, имплозивни-меки део, а други је фрикативни део у том случају добио већу палаталност.[1]

Исти би случај представљали и примери:

уђàшати (узјахати) од * уз́ашати; ӱђāти (узјати) од * уз́ати; отуда су и прости облици по аналогији: ђӓшāти, ђâти, ђӓшао; — ђӓшāње; Ђáшо (Јáша) и слично.

Гласови ć и ź могу бити добивени:

α) јотовањем сугласника с и з у вези са ѣ̆:

ćёме, ćёсти, ćётӣти се, ćёћи, ćѐкира, прòćек, ćён, òćēнчити, ćёвēр. ӧćећāј, òćетити; гу̀ćеница, прóćед; уćѐђелица, ćерòма (од новог рефлекса јата); — ѝзести, изѐден;

β) у речима где немамо везу ѣ̆ са с и з, већ само глас ј: ćӱтра, ćâјан, ćàктати (цаклити), ćáјити се, прӧćāк, пӓćӣ, паćàлук, кӧ́зӣ; — каткада и јотовањем префикса и предлога с и из почетним ј потоње речи: ćѐднӣм чоеком (с једним...), ćёднáкӣм; изедна, изеднáчити.

Као што је већ речено, ови се гласови могу добити ако се иза с и з (обично у префиксу) налазе палатали ћ и ђ (а често љ и њ), дакле, данас меки гласови. Природно је да ће се у таквим случајевима код ć и ź јаче осећати фрикативни елеменат, тако да бисмо ту имали прелазне звукове ś/š, односно ź/ž:

ѝćшћерати, иćшћéдити, иćшћѐтати, иćшћéпати; ѝźжђељати, ѝźжђевовати; ѝźжђетелине; иźжђѝкати; иźжљéвати, иźжљýштити; иźжњеговати и сл.

За умекшавање гласова с и з у особним именицама:

[1]) Палаталност ових гласова у неким диал. бос.-херц. знатно је мања, тако да се иза њих у изговору каткада чује и глас ј: ćі̯ёме, ćі̯ёсти, иźі̯ѐсти и сл.

Digitized by Google

Мйћко (Милосав), Мићa (Милосава), Гöћко (Голуб); Зéла—Зèлина (Ђелина)

могли бисмо слободно рећи да су ти гласови ту добијени само при тепању у употреби њихових имена у детињству (пошто су све ове именице хипокористичког значења).

На послетку да наведем примере: ћèдок, ћèдоџба, ћедòчити, пröћета, проћéтити, — који су постали јотовањем гласом ѣ после губљења сугласника *в*.

Сугл. Ꙁ (d͡z).

Сем већ наведених гласова, који, поред других особина, одвајају овај диалекат од књижевног говора, могу се наћи, иако ретко, примери са изговором звука ꙁ (dz). Могу рећи да у већини случајева, или скоро увек, сталност његова изговора не постоји, већ да се само каткада чује место гласа *з*. За несвесност изговарања тог гласа сведочи нам и то, што онај који га је изговорио каткада тврди да није ни чуо таквог звука. Забележио сам примере:

бйꙁе (неколико пута), бйꙁйн, брòнꙁйн (талијан. bronzino), мнòꙁйна, превòꙁити, нàꙁирати, нàꙁирēм.

У свима је овим примерима глас ꙁ новијег порекла, т. ј. у ст. сл. се јез. у овим примерима није налазио, већ је, као што је речено, доцније створен нарочитим положајем језика при артикулацији гласа з.

Сугл. Х.

Изговор задњенепчаног гласа *х* у овом диалекту уопште не постоји, већ његово место или замењују слични звуци по артикулацији или је, врло често, без икаквог изговора и замене у свима положајима речи:

òдмā, сирòмā; ћерòма; каткада: ја бјèжā дóђо, òдо, стйго; јâти (и јáти), грóта (и греòта); Грäово, òраовина, нâлада, дóдити (доходити), мáнути, меàна, усàнути, пòитāти; љѣб, ладòвина, лáдан, àљина, рöм, òдиꙋи, рйшћāнски и т. д.

У овом је диалекту велики број примера где место гласа *х* имамо задњенепчанике *к* односно *г*.

Digitized by Google

к: сирòмак, пàрок, дȕк (дух), кòжук, рáдик, искòпак, мòгак, шћȅк, учȉник, свáлик, мòлик, прòсик, утèкок и сл.

г: прâг, врȇг, мâг, стрâг, њȋг (одавде и њȋгно), ȍн ȋг; мòијēг, òвијēг, òнијēг, оволȉкијēг...; вȅликијēг, дȍбријēг, стâријēг; — овáцāг, кȳћāг, шљȉвāг (али се обичније овде губи: овáцā и овāцâ и сл.) рâђāг, шћâг, кòпāг, мȉшљāг, сȉпāг, ȉмāг, нâђāг, сȳђāг... па од њих и у з. л. plur.: кȍпāгу (и копáгу), рâђāгу, мȉшљāгу, вȍђāгу и сл.

Из наведених примера јасно се дâ видети: 1) да је замена задњенепчаног гласа *х* са *к* и *г* обична на крају речи и 2) да каквоћа те замене зависи од квантитета или акцента последњег слога речи.

У аористу, као и у свим речима са кратким вокалом у наставку, звук је *х* увек замењен задњенепчаним јасним к. У облицима gen. plur. код заменица, придева па и именица (онда кад имамо за gen. plur. облик старог локатива); у 1. л. sing. и 3. л. plur. код имперфекта и у свим речима са дугим последњим вокалом, имамо увек место х експлозивно-слабо *г*. Што се пак и у овом диалекту чују примери: грāг, смȉјег и можда још неки, то ни у колико не би нарушавало систему осталих примера, јер не само што су они у врло малом броју већ и то да се *г* у тим речима лако могло задржати према прāг, снȉјег и сл. Овде треба имати на уму то да народ те гласове несвесно изговара, и за његово је језичко осећање главно да је на крају таквих речи један од речена два задњенепчаника (*к* или *г*, пошто *х*, као што смо рекли, у изговору не постоји); које ће врсте он бити, видели смо од чега то зависи. Али ако се нарочито веже језичко осећање за један од ова два гласа у извесном примеру, било утицајем аналогије или ма како друкчије, он се уопшти, те се тако и изговара у свим случајевима.

Као што смо напред рекли, поменуте замене вреде само за крај речи, јер се обично у почетку и у средини *х* губи. Али ако се и у таком случају деси да је замењено (само са *к*), онда је оно већином књишког порекла или је некако унесено са стране:

Digitized by Google

кра́бар, кра̂м, ка̏јеш, Мика̀иле (и Мијаиле), при́код, ра́скод, ктӣо, узда̀кнути.

У средини речи глас се *х* никад не губи ако је за њим експлозивно *т*(- хт -), већ добијајући експлозивност прелази у *к* (- кт -); тако исто *кт* и старо *кт* и од *гт* остаје неизмењено:

др̀ктати, др̀ктӣм (па и: др̀кћēм); зактије́вати, за̀ктијева̄м...; ба̀ктати; да̀ктати.

О примерима где место гласа *х* имамо *в* и *ј* (му̏ва, у̏во... чӧја, сна̀ја и сл.) нећу говорити, пошто су и иначе добро познати. Зна се да ту немамо никакве замене, већ су поменути сугл. постали као прелазни гласови од једног вокала ка другом, наравно, после губљења *х* (муц̯а,.. чоі̯и и сл.).

Има једна појава која је позната не само овде већ и у неким другим диалектима, а коју не треба мимоићи. Врло се често код речи, обично оних које су турског порекла и које су у почетку имале глас *х*, чује врло слабо артикулисано, »полугласно« *х*. Стварање тог гласа редуковане звучности и слабе артикулације долази због тога (па и онде где по пореклу тог гласа нема), „што ваздух пре образовања вокала већ почне да струји“ (А. Белић, Диал. Ист. и Јужне Србије, 207), те само и то струјање производи аспиратну нијансу звука *х*. Рекли смо да се овај глас чује и код речи које га првобитно нису имале, што значи да је он овде физиолошко-фонетског порекла. Интересантно је да је Вук каткада такав глас бележио (хојдоше, Пј. I, 163), несумњиво хотећи остати доследан народном изговору. Данас би се аспирате чуле у:

ха̏јде, ха̀јдӯк, ха̏кнӯти, ха̏јбо (турски узвик, али је обичније са два акц. а̂јбӧ), ха̀ртија, ха̀јкуна, хӧј ли (оћеш ли), ха̏псӣти; ху́нђе, ху̀дри де, хӧбље, хо̀јдок, хѐглен и сл.

У свим овим и оваквим случајевима важну улогу игра сам начин изговора, акценат неке речи. Од речи нпр. ха̀јдӯк, у voc. sing. ха̏јдӯче, при повлачењу акцента, имамо знатно јаче струјање ваздушног таласа пре изговора вокала, па према томе и боље изговорен спирант *х*.

Сугл. J.

Према месту образовања и према својој унутрашњој природи глас *ј* може бити двојако артикулисан — јаче и слабије. Јачи тонски карактер добија овај глас у изговору

Digitized by Google

онда када је међу непалаталним вокалима (и, наравно, иза и испред консонаната), или пак кад му се дâ нарочито јачи тонски карактер. Прим.:

кȕпујȳ, псȕјȳ, Мȕјо, Вȍјо, чȕјȳ, блéјē, рàдијē, мȉлијē, двȍје, ȍбоје, трȍје (и обое и трое) и слично.

Често се при изговору овај глас губи. Његово губљење може бити двојако: на почетку, у средини и на крају речи. У почетку је губљење обично испред палатала *е*. Примери које ћу навести карактеристични су само за западну област овог диалекта (Грахово. Бањане, Рудине), и може се рећи да су они обична и стална особина речених места.

èксер, Èврēј, èдва (едва на едване јаде), ендèкати, ёвтино; èсам, èси, èс, èсмо... (и: ёсам' ёси...), Èрмен, èднōм (одатле и обèднōм), есènāс (али јёсēн), ё-ли (је ли).

Глас *ј* у средини се речи губи често. Примери су различите врсте. Врло често зависе од начина и момента изговарања саме речи:

отпагáвати (отпајгавати — испаштати), зáмити (зајмити), нȁмлађӣ, нȁстарӣ, ȍн ȕ тражи (ȍн јȕ...) ȍ-ли, нȇ-ли (ој ли, неј ли); нȅмōмо (немојмо) чȇкати и сл.

Могу се каткада чути и примери где се *ј* од суфикса *ље* губи, после непчаника *ч* и *ж*:

нáруче (наручје), пȍдруче, ȍбиљеже (обиљежје); вȕчē (од вȕчēга зуба), кȕчȁ, кȕчē (види кȕчēга сина), бȍжē, бȍжā...

За многе од ових примера (нарочито за последње) може се рећи да су образовани према облицима: вȕчӣ, кȕчӣ, бȍжӣ и сл., а лако су се могли и други повести за њима.

Губљење гласа *ј* испред или иза палатала обична је појава. Што би се пак у таквом случају чула извесна нианса несложног звука i̯, то би долазило и од природе самих вокала међу којима се глас *ј* налазио, да развију неку ниансу гласа i̯. Према томе то i̯, које се мање или више опажа, пре се може сматрати као новостворени, развијен звук самим прелазом са вокала на вокал и мешањем вокалских боја, него ли каква редукција гласа *ј* услед палатала. То значи да се у оваком случају само при енергичнијем изговору и јачем тонском карактеру неке речи глас *ј* изговара (као што смо

Digitized by Google

већ видели), а да се при пасивнијем изговору обично губи. Навешћу неколико примера са губљењем гласа *j* и развијањем прелазног звука i̯:

ӧбое (и ӧбоi̯е), двӧе (и двӧi̯е), ӧбадвое (обадвоi̯е), мӧега (моi̯ега), твӧега (твоi̯ега), свӧега (своi̯ега), чӯеш (чӯi̯еш), престае (престаi̯е), Мӣлое (Милоi̯е) и т. д.

У примерима: трӗбаӯ, глӗдаӯ, йграӯ, слӯшаӯ, и сл. (З. л. praes pl.); у part.: глӗдаӯħи, трӗбаӯħи и сл. никада се не чује ни најмања нианса прелазног звука i̯, што је и природно. Губљење гласа *j* у овим се случајевима извршило према осталим лицима презента у којима је врло рано нестало сугласника *j*.

Јача нианса прелазног гласа i̯ чује се испред или иза палатала *u*: стӧi̯ӣм, брӧi̯ӣм, кӧi̯ӣ, бӣi̯о, ра́дии̯о, су́дi̯о, Ӣлии̯а, Мӣлии̯а; ии̯оде право, па i̯иг удри, ӣ i̯опет дође, одакле би била и реч jӧпӗт.

На сличан смо начин, мислим, добили глас *j* на почетку и у речима: Jе́ва Jевро̀па, jӗво, jӧмужа (некувано млеко).

Још се јача артикулација гласа i̯ опажа у примерима: два́нāi̯с, три́нāi̯с, четр̀нāi̯с и т. д.

Знатно појачан изговор прелазног i̯ долази несумњиво услед редуцирања самог палаталног вокала који је за њим (четр̀наi̯ес > четр̀наe̯с > четр̀нāi̯с).

У примерима: дôjдē, пôjдē, пôjдēм, зäjсто, зäjста — имамо потпуно развијено *j*.

У овом се последњем примеру могу видети неколика прелазна ступња од вокала *u* до конс. *j*, тако да се јасно примећује да је *u* прешло у *j* редуцирањем своје дужине (зàиста > заи̯ста > зäjста).

Навешћу овде да се у западном делу овог диалекта, нарочито у близини Билеће (оп. Рудине), чешће чују примери прошастог придева са јасно изговореним гласом *j*: бӣjо, вӣдијо..., што је уопштено и за друге случајеве где се то *j* није могло никако развити: сäзујо, чӯjо, пäнујо, ӧбујо, пӧгинујо, ӯмукнујо и сл., али никада код при-

Digitized by Google

дева на ао (јер су обично сажети). Губљење гласа *ј* на крају речи може бити:

α) код показне заменице тâј:

тâ чоек; ỳ тā мâг; ỳз тā зӣд и сл.;

β) код предлога: крâј, пӧкрā̈ј, ӱкрāј:

крâ њега, покрá куће, ис крá куће; укрá села и сл.;

γ) у заповедном начину[1] каткада:

нѐмō, чѐкā, прѝчекā, ỳзимā, очерỳпā. гâђā, ћѐрā и сл. Губљење сугл. *ј* у овим примерима мислим да се пре извршило у облицима множине: нѐмōмо, чѐкāмо.. (или некако у реченици — исп. тачку под β), па према њима и у горњим облицима, а не обратно.

Сем досада наведених примера са новоразвијеним или уметнутим гласом *ј* можемо навести и прим.:

сѝрјâк (сиракъ), тирјáнство, тѝрјāнскӣ (тираньскъ), тѝрјанин, кр̀тојла (кртола), бàјун (тал. baule).

Врло је велики број примера у овом диалекту у којима се глас *ј* задржао на крају као остатак старе партикуле *и*, и то обично код показ. замен. и прилога:

ȍвогāј, ȍногāј, свѐгāј; ӧндāј, тàдāј; óђеј, óњеј, кỳдāј, ѐвēј, ѐтēј, ѐнēј, свӱдāј, нѐкудāј, нӣкудāј и т. д.

Забележио сам две речи на *ао*: пàкао и ȍрао, да чешће гласе пàкāј и ȍрāј (орај те понио за кокошку). То не значи да се овде глас *л* (од пакал, орал) на крају речи развио гласовним путем у *ј*, већ је пре добијен према пр. рâј и сл. или онако као што се у другим диалектима добија *ј* у орај (м. орах) премā множини ораји; невероватно је да је ту додата партикула.

Интересантан је појав у овом диалекту да имамо врло често место гласова *ћ* и *ђ* на крају појединих речи развијено *ј*:

пôј (поћ), дôј (доћ), сӣнōј (синоћ), нôј (ноћ), ӧј (*оћ), нêј (*нећ), вѐј ('већ), рѐј (рећ), стѐј (стећ), тŷј (тућ), пòтӯј (потућ); — кӱј (куђ), нӣкуј (никуђ), нѐкуј (некуђ), свӱј (свуђ), догӧј (рађе: дȍгој — догођ), когӧј — кȍгој (когођ) и сл.

---

[1] Ипак то није особина овог говора, већ је унесено из црногор. диал., где је ова црта уопштена (немӧ, причѐка, очеропâмо то и сл. где у Sing. има и причѐкај и сл. али увек причѐкамо).

Digitized by Google

За овај појав могла би се дати два тумачења. Како су гласови ћ и ђ по начину своје артикулације врло блиски гласовима *ć* и *ź*, који су, као што је познато, могли прелазити у глас *j*, то су и ова два гласа (ћ и ђ), губећи свој фрикативни елеменат лако могла прећи у *j*.

Иако се ова хипотеза може дати, ипак мени изгледа доста сумњива, пошто природа самог гласа *j* у таквим случајевима, које није фрикативно, не даје за то довољно основа. И зато ја мислим да смо пре овај глас у датим случајевима могли добити другим путем, а не гласовним.

Када смо од облика доити добили доћи и дођ, извесно је тада још у честој употреби био и облик дојти и дојт.[1] Решетар наводи dojti (Бихаћ), izajt (Вировитица, — Der Stokavische Dialekt, 137). У краћем инфинитивном (ст. супинском) облику *m* после *j* морало се изгубити из гласовних разлога, те смо добили: дој, пој и сл. Чешћа напоредна употреба ових двају облика, — с једне стране: дојти — дој . . . и с друге доћи—дођ, лако је могла створити и несвесно језичко осећање да се место ћ и ђ (пошто су по артикулацији врло блиски) може на крају речи ставити и глас *j* и код других једносложних речи, те бисмо тако и добили примере: нôј (па и сйнôј), вёј, гöј (и когöј), рёј, стёј и сличних.

Позната је гласовна појава у овом дијалекту, да, када се деси глас *љ* у речи иза усненог *п* (б) или зубноусненог *в*, он се врло често у говору мења у *j*:

пјȕвāти, пјȗсак, Жȕпјанин, сйпјēм, прòсипјēм, кȗпјēм, кöпјēм, пјäчка, òпјачкāти, бјȕвати, побјȕвати; јâвјām, стäвјām, пòправјен и сл.

Исто тако и код речи у којима је глас *љ* постао од старог суфикса *ьј* из уснених *п* и *б* и зубноусненог в, често имамо неизвршено јотовање, или, боље рећи, ту имамо исто као и у горњим случајевима, прелаз гласа *љ* у *j*:

рöбје, сäбја, грöбје, кöпје, шȕпје, шупјйна, снöпје, шйбје, дȗбје, дйвјâ, дйвјäч, црёвје (ципеле), слйвје и сл., али је ипак чешће:

рöбље, сäбља, грöбље, кöпље и сл. Изгледа да

[1] Облике *дојт, сајт* и сл. налазимо код дубровачких писаца (Мрн., Банд., Вран., и др.), све до краја XVII в., иако је процес стапања јт у ћ почео већ у XIV веку.

Digitized by Google

изговор ових варианата зависи више од начина изговарања речи и од субјективних особина појединаца.

Најновије јотовање. Као што је већ речено, једна је од главних особина овог диалекта несумњиво појава најновијег јотовања извршеног у вези са кратким јатом, када се овај дифтоншки вокал осетио као један слог.

Примери у којима се врши најновије јотовање јесу:

тѣ, дѣ = ће, ђе (примери су наведени у одељку о *ћ* и *ђ*)

лѣ = ље:

љепо̀та, љѐто, про̀љетњи-про̀љећни, ишчи́љети, о̀миљети, мљѐчав, до̀ље, јѐљен (јелѣнь) и љѐљен, пљѐва, пље́вити, жѐљети, во̀љети, мљѐти, са̀мљети, љево̀рук и сл.

нѣ = ње:

њѐжан, њѐга (и ње́га), Њѐмачка, сњѐжан-шњѐжан (и снијежан), црвѐњети, зелѐњети.

пѣ = пље —:

пљѐсма-пљѐсна, до̀спљети, у̀спљети, пљѐсмарица-пљѐснарица, тр̀пљети, пљѐскуша, пљѐва̄ти, пљесковит, пљѐна, пљѐшке и.сл. поред: пјѐсма, до̀спјети и тд.

бѣ = бље:

о̀бљед, обљѐручке, ӧбље, о̀бљесити, свр̀бљети, бљегу́нац, побљѐшњати, бљѐснило, бљело̀грла и сл. поред: објед, објеручке, објесити и т. д.

мѣ = мље:

мљѐсе̄ц, мљѐри̇ти, мљѐра, мљѐсечина, мљѐшина, прӧмљена, у̀мљети, гр̀мљети и сл. поред: мјѐсе̄ц; мјѐра и т. д.

вѣ = вље:

вљѐра, вљѐчит, вљетро̀мет, вљѐтар, вљештѝна, жи́вљети и сл. поред: вјѐра, вјѐчит, жи́вјети и т. д.

Као што се види из наведених примера, сугл. *т, д, л* и *н* увек су, скоро без изузетка, јотовани, док сугласници *б, п, м* и *в* могу бити јотовани, а могу и не бити.

Најзгодније ми је, мислим, овде навести неколика примера јотовања, иако није извршено у вези са ѣ, већ са сугласником *ј*:

Digitized by Google

обљáснити, обљáвити, òбљагнйти, òбљагњена (па одатле и: збљäгња овца — сјäгња).

Сугл. Л.

Вокално је *л* (л̮) увек прешло у *у*. Сугласно *л* на крају речи или слога прешло је у *о*. Забележио сам неколико примера одступања.

α) Код придева:

гњил (и гњйо), дèбел (и дèбео), öбал (и öбао), тöпал (и тöпао), бйјел (бйо), öхол (рећи), цијел (цйо).

β) Код именица, обично, туђег порекла:

вёл (и вёо), âнђел (и âнђео), àранђел (и àранђео); шäл, вäл, конòвäл — кàнäл и сл. Интересантно је забележити да се каткада и код ових последњих примера *л* замењује са *о*: вäо, Црни Вäо (Грахово), конòвō, ђенèрō, адмйрō (Кленак).

Што се гак *л* у првим случајевима (пр. под α) налази код придева, то је могло бити наново унесено из зависних падежа или из жен. и сред. р.; обрнут случај овоме био би уношење вокала *о* из *gen.* у *nom.*:

кäоц (кàлац), влàдаоц (владалац), прегàоц, зàсеок, вòдиоц и сл.

Ц и Ф.

Сем обичне употребе сугласника ц у турским речима öца, цевèрдан, бäца, цўпа, цáмија и т. д., каткада се може чути и у неким страним речима место сугл. *ж*:

цäндāр, цандàрмерија, цèлезница, цèлезни, инцйнйр — инцйниjер, кòцук (кожух).

Сугласник *ф* уопште и не постоји у овом диалекту (наравно рачунајући ту само изговор сељака), већ се увек место њега изговара *в*:

вёс, вурўна, вўрмине, Вйлип, вйстāн, вàмеља, вáла; вйшек и т. д. У неким је случајевима сугл. *ф* прешао у *п*: Тр̈пун, Трйпо, Тр̈пко, Јöсип.

Неке сугласничке промене. Често у овом диал. поједини сугласници, због међусобног додира, мењају у речима место или начин свог образовања. Забележио сам у том правцу неке

Digitized by Google

примере, где се мења место и, донекле, начин артикулације. Таква је промена *п* и *б* у *в*:

> љёвшӣ (лепши), кӧвча, закòвчати, кòвчица, клӱвко, ỳклувчити се, ши̏вка, ши̏вкāње, вшѐничнӣ, вшѐница (каткада), òвштӣнскӣ, чàвкун, чàвкунити, (ситничарити), чи̏вчија, ли̏всāти, àвтовина, Àвтовац (варошица у Херц.), тѐвсија, дỳвкē, òвзирати се, Òвзовица.

Из наведених се примера види да је ова промена условљена једино сугласником који долази иза *п* и *б*.

Затим бисмо могли овде убројити и овакве сугласничке промене:

> јёнца (јемца), са́нца (самца), пâнтӣм (памтим), лâнпа. лàнпир, Ỳнци (Хӱмци па и: кòд Унāкā); кòншија, си̏нсија, ни̏зāнскӣ;
> мòнче, седандѐсет, осандѐсет, ку́нче; зâнка, зâнчица, нагàнбати (нагазити), моли"те, куми"те и сл.

У свима наведеним случајевима, као што се види, имамо замену носног *м* са *н*. Они се и због сличности своје природе лако замењују, и та је замена обична (што ћемо видети) и на крају речи. За горње случајеве можемо рећи да је *н* (које није увек карактеристично) добијено воћином асимилацијом пред зубним сугласницима.

У овим примерима бисмо имали неку врсту дисимилације, где од групе сугласника у речи један обично мења начин своје артикулације:

> млози̏на, зӓ млōм (за мном), млӧгӣ, млòштво, гимлàзис, ги̏млāзија, седàмлēс, осàмлēс, нàјамлӣк, су́мља, су́мљати, мљâк-мњâк (од мнити), Исп. са овим ове случајеве асимилације: Дàмљан-Дàмњан, тàмљан-тàмњан, ди̏мљāк-ди̏мњāк, гу́вно-гумно (и гу́бно), дâмно-дâвно, ди̂мно-ди̂вно, рâмнӣ-рâвнӣ, рàмница-равница, тâвно-тамно, тàвница-тамница; тàвник (сиротник), и сл.

О умекшавању сугласника *с* и *з* пред африкатама већ је говорено.

Познато је да језик не трпи у непосредном додиру два гласа различита по звучности, већ их изједначује. У том

Digitized by Google

правцу језик каткада иде и даље, једначећи сугласнике по звучности у различним слоговима једне речи. Примери удаљене асимилације:

шȳштер, шȳжањ, кȍшāше, ȳлажāше, нȍшāше, њи́њати, жви́жђāње, вȍжāше, пљȅсњив, ошу́шити се, ужȅжи и сл.

Сугласничка група *ћњ* често је у речима замењена са *тњ*, где глас *т* често у изговору добија извесно умекшање, несумњиво од африкате *њ* која је за њим. Објашњење за мењање сугласника у горњој групи најпре се се може наћи у начину саме артикулације њених гласова. Примери би били:

кȳтњӣ, поткутњица, кȳтњӣк, помȍтњӣк, вȍтњāк, нȅсретњӣк, нȍтњӣ, сӣнотњӣ, ӣмутњӣ, нȇмотњӣ и сл.

Каткада се чује умекшан сугласник *н* када је иза *г*: гњȏј, гњȍјāв, гњӣл, гњӣла (глина), гњијездо. Исто су тако доста обични и ови примери са умекшаним *л*: чљâн, чљáнак, бӣљет, пљоснат, пљȍска (дрвени суд), пљàса (пласа леда — комад), пљàштаница.

Напомена. Овде ћу само напоменути (пошто то није црта овог диалекта) да је појава црногорских говора замена сибилината *с* и *з* пред гласовима *н* и *л* шуштавим гласовима *ш* и *ж* врло мало позната у овом говору, и то само у местима са новодосељеним становништвом. Неки пример:

шнâ (снаха), шнијевàт, прешнијетӣтсе (онесвестити се), ошнажӣт се, шнâга, вожнӣк, жнâм, ужлӣчас; шљеглȍ се; немӣшлӣмја то и сл. —

Фрикативни сугласник *ш* у појединим случајевима, испред експлозивних *к* или *п*, прелази у африкату *ч*, обично у страним речима:

чкȏла, чкȍловāн, чкàкљив, чкȍпити, чкȍпац, чкáњ, чпāг, чпâг, чпāгāни (опанци), чпӣјȳн, чпӣјода-чпӣјуда, Чпи́ро, чпӣнāв, чпӣна, — али ипак чешће: шкȏла, шкàкљив и т. д.

У свима овим примерима имамо глас *ч* испред *к* и *п*, дакле, пред експлозивним сугласницима. При изговору спиранта *ш* на почетку речи развила се одсечност у изговору која чини спирант *ш* африкатом. При томе треба узети у

Digitized by Google

обзир још и то, да су ту већином стране речи и у мањој употреби, да народ у таквом случају и не зна праву природу тога гласа.

Супротан појав горњим случајевима имамо у речима где африката *ч* пред извесним сугласницима прелази у спирант *ш:*

лȉшно, млȉјешнӣ (суд), лȉшнӧс, млȉјешњāк, ȍшнӣ (ошњи вид), нàошница (очна болест), шљáнак, шљâн, шкáља (ситно камење), прѐшка и слично.

Додавање и уметање сугласника. — Метатеза. — У овом ћемо одељку навести неке случајеве са додавањем и уметањем извесних сугласника. Најобичније додавање сугласника на крају речи, као што смо то унеколико видели, представља остатке старих партикула. Али има, и поред тога, неколико интересантних примера са додавањем и уметањем појединих сугласника било путем аналогије, било према народној етимологији или ма како друкчије. Секундарне сугласнике имамо:

α) на почетку речи:

спрѐшан (потребит, тал.: pressato), Нӯга (место), нугàлац (очни), Нӯдō (*удол — удолина), бобӯљāк (обуљак — обао камен).

β) у средини речи:

— ӯнӣћи, ӯнӣће, јȁкшē на коњу (х = к из јахати); прокмȍлити (промолити: главу и сл.), чкљáнак, ӯздиксати (према: уздахнути); — здрӣо (зрељ), здрѐла, здрȁка — ждрȁка, ждрȁкнӯти (намигнути), Оздрнићи, ȍздрнићки, Прӣздрен, нàздрио га; грȏвница (од *грлница).

Уметање сугласника, а нарочито назала *м* и *н*, чешће се чује у страним речима, у чему се огледају понајпре утицаји различних аналогија:

кȍмēндија, кȍмēнсија, врӯнт (приход од земље, плод), овӣнцӣр, цӣнгāр, шпàнцӣр; лудȍрӣнски, полӣцӣнски (можда према: родбински, планински и сл.), шѐншӣр — шѐмшӣр, вѐмбруāр, ȍктомбар.

У примерима као:

Digitized by Google

кàвур, ўвапсити (катkада и вäпс), чàвура, ишчàвурити и сл. имамо сугласник *в* добијен гласовним путем (преко прелазног ц̯).

Уношење консонаната из једне речи у другу аналогијом — или можда пре, замену слога једне речи слогом друге — имамо у примерима:

оздòвуд, оздòнуд; öздовлē, öздонлē (одавде, оданде), òскуд, öздӯд, òстуда. Вероватно је да су се сви ови случајеви образовали према: òздōљ, òзгōр или сл. томе.

У речима: брезòбразно, брезобрàзлук, брёзпрекōран, па и брез — имали бисмо унесен глас *р*: или према другом слогу те речи или према старом предлогу през (данас у: прёздāн = сваки други дан).

γ) додавање сугласника на крају речи:

прӣјед, пöслијед, нäјпријед, нäјпослијед. И овде је, мислим, глас *д* добијен путем аналогије, према: пред, пòшљедак и сл. Овде би дошли и примери: лâнӣк (лâнӣ), òномлāнӣк (òномлāнӣ), где је глас *к* могао доћи као партикула или је пак дошао према облику аориста.

Облици метатезе у овом диалекту, као и свуда, могу бити или опште укорењени у народу или индивидуални. Наравно, за нас су од већег значаја први. Овде ћу навести све случајеве које сам за метатезу забележио:

цр̄вка, цӯкāти, цӯкнӯти, цӯкāње, вäс-свèга, вљёшӣ, цёвза; шӯњāти (њӯшāти), ђёндāр (ђердан), колӣјеква (колијевка), нёокле (однекле), умрèтин-врумèнтин (тал. formentone), гњӣла (глина); тӯшма (тмуша); осèлдати, сèлдо, сӯјмати (сумњати-сумјати), вёгд (ветах). — За облике; вóђе, нóђе, мислим да имамо пре додато *в* односно *н* облику óђе (у говору: ё вођe = ево оће и сл.), него ли метатезу. То потврђује и облик нóње, који не може метатезом постати (óндје 7 óње 7 н + óње).

Отпадање и испадање сугласника. — Обична је појава у овом диалекту губљење консонаната, нарочито експлозивних. Већ је говорено о губљењу неких сугласника (х, ј,) у првим одељцима, а овде ћу навести остале случајеве које сам за-

Digitized by Google

бележио у том правцу. Најчешће је, што је и природно, губљење сугласника на крају речи.

Познато је да у диалектима, сугласничке групе: *ст, шт, зд и жд,* на крају речи, губе свој крајњи сугласник; тако и у овом говору:

мӥлōс, рӓдōс, двáнēс, трúнēс...; пр̏с, јёс; плâш, вјёш, вљёш, прёгр̄ш, прӣш, пӯш (пусти), кр̏љӯш; грôз, Гвӧз (место), гвӧз (чеш. hvozd — шума); дӓж (ретко употребљено).

Исто тако и у краћем инф. облику (старом супину):

мӯс (мусти), вêс (вести), јёс (јести), грӥс (гристи), плёс (плести), ӥс (исти), ӥзис (изисти) и сл.

Консонант *т* често се губи на крају у речи:

јӧпē (опет), дѐспе (деспет), педѐсē, шéсē, седамдѐсē...

Веровзтно је да се то губљење прво извршило у: педесе пет, јопе ће доћи и сл., па су тако крњи облици ушли и у самосталну употребу.

Губљење експлозивних сугласника на крају речи често је у реченици, а нарочито ако погоња реч почиње сугласником:

сӓ(д) сам дòшā; на срё(д) воде; на срё(д) куће; он је пру(т) сломио; ја ћу прòсӯ то; пé-шē брава (пет-шест...) ӧ(д) шта је то; прѐ(д) кућом и сл.

Испадање је сугласника врло често. Примери су:

за *в*: ćѐдок, ćедòчити, ћѐтати, Ћётко, ćётовāти (саветовати), зàбаљати, дòбаљати, мѐђед, Мѐђедовићи, ђаòљи, прӧćета, ćрбљети, срâб, чӧек — чӧјек, љёши (вљёши — лепши); сљѐцки, дљёсти, обесѐлити се, ӥзљесни, крӓљача, крӓосица; óђе, кàкӣ, нӥкакӣ, олӥко (од овлӥко), ӧдолēн.

за *к*: нишӥћки, Нӥшић, прёо дан; нѐа га; пратӥчнијӣ, шӥповина (шӥпковина); Асēнтије, Алѐсандар.

за *н*: бӯтōвнӣк, Костàдин, мӓки, мӓкēм;

за *д*: глёāј, глёāјмо, ӓјмо, ӯри, ӯримо (удримо), објѐнōм, óње (ондје), јѐна (јѐдна), нӓјзањӣ, остýпити, оскòчити, сӓекене (сад);

за *п*: Ср̀ство, ср̏ски, олӥзати се (оплизати — оклизати се), òштӣнскӣ;

Digitized by Google

за *т*: срѐство, богàство, рàдосан, бӧлесан, жàлосан;

за *м*: цр̀нички (црмнички); (у реченици често: — кӯми(м) вас Богом; јâ-мнӣ ће бити (па и самостално: јâ-мнӣ);

за *с*: нишићки, корјенићки, бјелопавлићки;

за *г*: ӣђе (игде), нӣђе.

Губљење консонаната је катkада и у почетку речи:

јёверица, Јёверӣште, јѐдро-љѐдро (ведро), лӣзање, лӣзати се, сòвати се (пс...), каница (тк....), лâндӣште, лâндовати (од пландиште, према лâд), љёшти људи.

Сугласничке промене на крају речи. О губљењу сугласника на крају речи већ је говорено. Овде ћу само напоменути за неке сугласничке промене на крају појединих речи. Звучни, а нарочито експлозивни сугласници, ако су на крају речи, често су замењени својим парњацима муклим или се при изговору речи чује један средњи звук — између звучног и муклог:

кӓт ли дођок, грӧп, јӓгњӓт; ко гӧћ каже; — док бих гӧћ жива била (В. Врчевић, Дубр. III. 113/1); нёка^{л}/т, кàтка^{л}/т, ӣдем у грâ^{д}/т, гӧлӯ^{б}/п, јӓстрӗ^{б}/п, глёћ-глё^{ђ}/ћ (глёђ), свӯ^{ђ}/ћ, свàку^{ђ}/ћ, лӓдолӗ^{ж}/ш, јӗ^{ж}/ш, му^{ж}/ш, пёрорӗ^{з}/с, прӣјевљӗ^{з}/с и т. д.

Забележио сам неколико примера са наизменичном употребом носних сугласника *н* и *м* на крају речи:

ò номӗм-ò номӗн, тӧмӗм-тӧмӗн, ò вомӗм-ò вомӗн, бӗдем-бӗден, пѐлим-пѐлин, ӧклӗм-ӧклӗн, ӧдаклӗм-ӧдаклӗн, дôвлӗм-дôвлӗн, ò свем-ò свен, кàлем-кàлен, нàком-нàкон.

За двојаку употребу ових консонаната не би мислим требало тумачење као за горње случајеве, јер овде не верујем да имамо мењање гласовним путем. У примерима: ò номӗм, тӧмӗм, ò вомӗм — могли бисмо имати наново додато заменично *м* (ономем = оном+е+м) после покретног вокала *е*, — а

Digitized by Google

сугласник је *н* могао доћи као партикула, која се врло често додаје на облике после покретног *е* (сад+е+н, тад+е+н и сл.) Међутим дисимилацијом сугласника р морамо објаснити сугл. *н* у облику џевѐрдан (од џефѐрдар).

За примере: пӧкōљ (пӧкōј), вôљ (фôј), Кѝтāљ, (Кѝтāј) лѝшāљ (лѝшāј), слàвӯљ (слàвӯј), — у којима је глас *љ* место *ј*, због доста ретке употребе и врло малог броја примера, не могу ништа поуздано рећи. Овај би случај био обрнут гласовном прелазу *љ* у *ј* о којем сам раније говорио.

Партикуле. — Врло су карактеристичне за крај речи и партикуле које се у овом говору налазе код великог броја речи — заменица и прилога — просте или сложене, те ћу их тако и прегледати.

и (ј): о додавању ове партикуле говорено је напред.

к, ка, ке:

óђек, óђека, óђеке; овỳдак, овỳдака, овỳдаке; тàдак, тàдака, тàдаке; ӧндāк, ӧндаке; дàнаске, дàнаска; јӱтрōске, сѝнōћке, нòћаске;

н, на, не:

кỳдијен, кỳдијена, кỳдијене; тŷн, тŷна, тŷне; тỳдијен, тỳдијена. тỳдијене; свӱдијен; свӱдијена, свӱдијене; óђен, óђена, óђене, ѝђен, ѝђена, ѝђене; нѝђен..; ӧдовлēн, ӧдовлēна (ӧздовлēн), ӧклēн, ӧклēна; сäден; тàдēн, тàдēна, тàдēне и сл.;

зи:

тѝзи, òвизи, òнизи; њôјзи, òвōјзи, òнōјзи, свäкōјзи, њемузи;

р, ре:

èвēр, èтēр, ӧндāр, тàдāр, свӱдāр, кàдāр, овỳдāн, онỳдāр, нёкāдāр, такòђер, тёр, тёре, јѐре (ретко); кäдекāре, сäдекāре (Вилуси) итд.

Све ове партикуле могу бити сложене, додаване једна на другу, по две, по три, па чак и четири.

Неколико примера:

тàдāрке, ӧндāрке, онỳдāркене, тàдāркене, нòћаскене (и нòћāскене), јӱтрōскене, јӱтрōскенеке, òђекēнеке, онỳдијенарке,

Digitized by Google

онỳдијенеке, тàдāркенеке, кỳдијенāј, тỳдијенāј и т. д.

Данас су све ове партикуле само скамењене речце, без икакве своје нарочите функције.

Неколико сугласничких група. — Старе сугласничке групе: *скј, згј*, које у штокавског обично гласе: шт, жд каткада се у овом диалекту (нарочито у западном делу) чују као: шћ, жђ:

ѝшћи, зайшћи, ѝшћем, бӣшћēм, пòбӣшћēм, не звѝжђи, звѝжђēње, звижђỳкање.

Сугласничка група ст гласи као шт, а остаје и неизмењена:

ȍштар — ȍстар, òштрити — òстрити, нàоштрен — нàострен; пỳштити — пỳстити, нàпуштити — нàпустити, пỳшти — пỳсти (и пỳшћи), штр̀цати — стр̀цати; — у тал. речима: кȁштига — кȁстига, кȁштиг — кȁстиг, штѝмати — стѝмати, кóштати — кóстати.

Исто тако каткада и група *сп:*

шпѝцо — спѝцо (мршав човек), шпѝца — спѝца, Шпѝро — Спѝро.

тс + к (дс + к) обично даје цк:

свљѐцкӣ — свѝјецкӣ, брȁцкӣ, свȁцкӣ, цклѐнӣ, љỳцкӣ, грȁцкӣ, зѐцкӣ, азѝјацкӣ, Гàцко (али гȁтачкӣ).

ск се у неким речима изговара као *цк*:

грѝцкати, цквр́на, оцквр́нити, цквȁра трỳцкāти, трỳц(к)нӯти,

тст + cons. (дст + cons) двојако се изговара, ако се прво т задржи, онда се изговара као цт: богàцтво, госпòцтво, нáшљецтво, љỳцтво и сл., али ако се изгуби, онда обично имамо: богàство, госпòство, нáшљество љỳство и сл. Ови су примери обичнији.

Морфологија.

Именице

Често се нађе именица образована од глагола који је у inf. задржао презентску основу: прѐврћāње, клѐпћāње, лàжāње, вр̏ћāње, окрéћāње и сл.

Digitized by Google

На сличан су начин постале и именице: шљѝвљāк (шљивак), дубљѝна (дубина), ја́вље — ја́вља (ја́ва) — према дӱбљӣ, шљѝвљӣ (...трȍп), и сл.

Хипокористичне именице, мушког рода у nom. су обично на о: Ђу́ро, Иво́, Пе́ро, Јо́во и т. д. остајући кроз све падеже по мушкој промени: Ђу́ра, Ђу́ру и т. д.

Све особне именице на ло уопштиле су место крајњег *о* у nom. вокал *е*, можда према nom. појединих хипокор. именица на *ле* (Ла́ле — Лӓзāр; Ми́ле — Милу̀тин, брале — брӓт и сл.). Неколико прим.: Га̀вриле, Да̀ниле, Мика̀иле, Кѝриле, Ра̀дмиле и сл. Каткада се могу чути и именице: чудѐвеније, ма̀штеније, силѐвеније, пӓтеније, мӱченије, — са мало појачаним, скоро аугментативним значењем, несумњиво добијене утицајем црквеног језика.

Именице на консонант *н* поред облика кӓмēн, плӓмēн, грӱмēн, гр̏мēн, крѐмēн имају и краћи облик кӓм, плâм, грӱ̂м, гр̏м, кр̏ем. (Стари облик налази се у кӓми, које се чешће прилошки употребљава (кӓми зна; ками је јела и сл.).

Забележио сам у овом говору ове примере са двојаком парадигмом. Поред вâрош — вâроши.., дȍбӣт — дȍбӣти, рӱковēт—рӱковēти, по́ноћ—по́ноћи — могу се чути и облици вâрош — вâроша, дȍбит — дȍбита (ȍд добита је то), рӱковēт — рӱковēта (из десетога руковета), по́ноћ — по́ноћа (поноћа је превалило). Обрнуто томе, имали бисмо случај да неке именице муш. рода поред своје промене добијају напоредо каткада и промену (а тиме и род) именица IV врсте; рӓт—рӓти (испрѐд рати: од ове рӓти; Мир без рати ствар је од поруге Шћ. Мали, 2015 стих), ѝзглēд—ѝзглēди (пȍ изглēди...), жлѝјеб—жлѝјеби.

У облику нӓполи, ӱполи (м. обичнијег нӓпола) познато је да имамо ст. облик дуала. Чују се и облици: на двије га поли пресекао; на двије равне поли... и слично.

Поред познатијег старог облика у acc. sing. ỳ гости (у госте) чују се и примери: на̀шā је наше љӱ̂ди; мани (остави) оваке људи; за вас странце људи.

Хипокористичне именице жен. рода имају у voc. наст. о: Мâро, Кâто, Стâно..; врло се ретко чује: Âнђе,

Digitized by Google

Плâне, Стâке и т. д. Заједничке именице жен. рода на ца, ако су тросложне и вишесложне, онда обично у voc. имају наст. *е*:

гòспојице, богòродице, òвчице, безáконице, ђèчице, јèверице, прàсице, безòбразнице и т. д.; а ако су двосложне онда имају обично наставак *о*:

тйцо, рäцо, мâцо, клйцо, шпйцо и т. д.

Особна имена на суф. ца са више слогова у voc. гласе као и у nom.:

Мйлица, Мäрица, Дöбрица, Сäвица, Äница и т. д. али ако су именице двосложне онда је наст. *о*: Мâцо, Вâцо и сл.

Заједничке именице у nom. са наст. *а* у voc. имају наст. о:

мâјко, глâво, рýко, кöзо, слäво, бѐстијо и сл.; особне остају као у nom. са наст. *а*: Йлија, Màрија. Пѐтрана, Стòјанка, Злàтана, и т. д.

Често се чују примери да имен. мушког рода у voc. имају наставак — у, иако им се основа свршава на тврд консонант:

гàду, йзроду, бâзду, нáроду и сл. Именице са већ очврслим консонантом у основи такође имају двојаке облике:

цäру — цäре, гöспода̄ру — гöсподäре, мäчу — мäче; особне именице мушког рода у том погледу имају увек наст. е:

Свѐтоза̄ре, Алѐксā̄ндре, Стòјане, Мйлане и слично.

Именице са задњенепчаним консонантима *к*, *г* и *х* пред вокалом *е* у voc. мењају их у *ч*, *ж* и *ш*, али их, наравно, задржавају пред вокат. наставком *у* као и именице на *ц*:

мýдра̄цу, мјѐсе̄цу, нäучењäку, òрагу, врâгу и слично.

У instr. поред наставка ом код именица на тврд консонант имамо често и наст. ем:

нöсем (прѐд носом), пýтем (прилошки и иначе), клâсем (и клâсом), пањáтем (и пањáтом), плöтем (плöтом), скöтем (скöтом).

Именице са некада меким а сада већ отврдлим консонантом у основи имају такође и у instr. двојаке облике:

господáрем — господáром, цäрем — цäром,

Digitized by Google

мàчем — мàчом, бѝчем — бѝчом, сȗнцем — сȗнцом; па према томе и: óрлем — óрлом, тòрем (зà торем) — тӧром, и т. д.

Код именица IV врсте такође су у instr. два наст.: *и* и ју, који се и у старом језику напоредо употребљавају: нӧћи — нӧћу, кр̀ви — кр̀вљу, мâсти — машћу и сл.

Наставак ови (еви) код именица муш. рода у plur. употребљава се у оним примерима код којих то књижевни језик избегава:

ӧблакови, вȕкови, гàвранови, кàменови, пр̀стенови, мѐткови, звȕкови, шȕреви, свѐчеви — чује се и љȕђеви (више пејоративно).

Збирне именице са старим суфиксом ље утицале су у знатној мери и на облике множине. У забележеним примерима:

гр̀мēњи, бȕсēњи, грȕмēњи, тр̂њи, кòмађи. јàсēњи, љȗђи, лȉшћи, прȗћи — имамо сигурно, ако не увек, контаминацију облика збирне имен. и облика множине или бар неко угледање на колективну именицу при стварању тих облика. Важно је напоменути да већи део наведених примера има само дуже облике множине, кад немамо речене контаминације (гр̀менови, бȕсенови, и сл.), — те бисмо овде несумњиво имали на основу збирне именице само додат наст. плурала.

У случајевима: нема ђàоле изѐли, ђàоле смакли, урадили ђàоле — имамо, мислим, остатак старог облика nom. на е.

Забележио сам за gen. plur. неколика примера необичнијег краћег облика:

плáстā, óвнā, јâрцā (и у nom. каткад јâрци), вóлā, рóбā и сл., место чешћег: плàстӧвā, ӧвнӧвā, јàрчēвā, вӧлӧвā, рӧбӧвā.

У овом се говору неће никада чути код именица жен. рода gen. на и, већ увек:

бâнакā, мâјакā, мӓракā, гȕсакā, ђȗракā.

Код именица мушког рода имамо каткада у gen. два наставка *а* и *и*:

мрâв: мрáвӣ — мрáвā, цр̂в: цр̀вā — цр̀вӣ, ӧтров: ӧтрова — и, мјѐсēц: мјесéцā — мје-

Digitized by Google

сéцӣ, пӧздрāв: пӧздрāвā — пӧздрāвӣ, мӣнӯт: мӣнӯтā — мӣнӯтӣ, сâт: сáтā: сáтӣ.

У неким местима око Никшића, са новодосељеним црногорским становништвом, чују се често у генитиву облици старог локатива:

овāцâг, кӧзâг, белеђӣјāг, па и: очӣг, ушӣг (и очӣјӯг), — са губљењем сугласн. *х*: брāвâ, кӧзâ, кӧњâ, и т. д.

Поменути облици почињу ипак унеколико ишчезавати и у реченим местима, уступајући пред новијим облицима херцеговачког говора.

У западном делу овог диалекта, а специално у селима Кленку и Дрпама, забележио сам неколико примера старог gen.:

Да се то море градит од опрѐчанӣц не би ниђе вӓбрӣк било (Дрпе). Чекала га је пет гӧдӣн дана (Дрпе). Имађаше пет стӧтӣн овце и козе (Кленак). Ђаоље тада немасмо òпанāк (Дрпе). А бјеше ли тамо лијепије ђѐвојāк? (Дрпе — по чувењу). Интересантно је забележити да се поменути облици чују само (уколико сам то могао увидети) код чланова појединих породица речених села, а да их други не употребљавају. Старина тих породица и географски положај речених села давао би нам разлога да мислимо да се та црта од старине ту задржала, а не да је неки доцнији утицај са стране.

У datr., inst. и loc. од именица: кӧњ, човјек најобичнији су облици: кӧњма (кòњма), љӯдма (поред: кòњима, љӯдима). Исто тако и од колектива на *ад* и *ед*: чӗљāдма јāгњāдма, јāрāдма, гӧвēдма и сл.

Колективне именице на *ад* и *ед*, које обично имају у dat, instr. и loc. наставак *има* или *ма*, често у тим падежима имају само наст. — *и*, дакле, мењају се у једнини, али имају увек у gen.: јāрāдӣ, тѐлāдӣ и сл.

Навешћу овде за instr. и облик сӣлāм (ст. обл. dat.): свијем њу сӣлāм радити да... (Дрпе), што показују опет црту старине.

За loc. се чују често и стари облици: по гӧрâг, вӧдâг... Они се, наравно, највише употребљавају у поменутим местима са црногорским живљем, али се може констатовати да се овај облик (противно наведеном облику gen. = loc.) про-

Digitized by Google

ширио и даље и радо се употребљава и у најближем херцеговачком говору, обично са предлогом *по*:

по сȇлā, пò њȳвā, пò брда, пò ливāдā и сл.

Са лексичке стране важно је поменути да се прилично велики број талианских речи одомаћио у овом дијалекту. Најобичније се у том погледу употребљавају имена појединих ствари: посуђа, одела и др., онога, дакле, што је уношено већином из Италије. Овде ћу навести само оне именице које се врло често чују, или боље, које су у сталној употреби у овом говору:

такȕлин (taccolino и taccoino) — новчаник; шкàтула (scatola) — кутија; шкȕдела (scudella) — шоља; тавȕлӣн (tavolino) — стō; вркàдела (vercadella) — укосница; кòлет (colletto) — òвратник; шâлпа (salpa) — шалче; фàмеља (famiglia) — породица; фàњела (faganello) — поткошуља; парàпет (parapetto) — прислон; пантàпет (pantapetto) — запучалица на прсима; сàрдела (sardella); мȕрва (mora) — дуд; брòнзӣн и брòнзӣн (bronzino — мркосив, bronzo — туч) — врста котла; кàлцете (calzetta) — танке чарапе; кȍштāњ (castagno); фàџола (fragola?) пасуљ; бàјȕл (baule) — сандук; памȉдора (pamodoro) — парадајс; бàштȕн (bastone) — штап; бȅстија (bestia) у зн. будала, скот; цȅза (gesso) — суд за каву; бȅшкот (biscotto); ластра (lastra) — плех. плоча; вȅл (velo) — жен. забрадач; òриз (grano di riso) — пиринач; кàријега (carregiare), carregiata и сл.) — столица за љуљање, наслон; лȁма (lama) — плех. суд, плех; бȍкȕн (boccone) — парченце; велàдун-капут; јàкета (giachetta) — врста блузе; бȕтӣга (bottega) — дућан; боца (bozza); бритвȕлин (britulino) — перорез; кôтула (cotta) — сукња; лȅнцȕн (lenzuolo) — чаршав за кревет; бȁнак (banco); пљȁт — пјȁт (pjatto) — тањир; ћȉкара (chicchera) — шоља за кафу; кȕшӣн (cussino) — јастук; гȕст (gusto) сласт, воља; пȉњата (pignatta) — врста котла; марàгȕн (marangone) — дрводеља; шéга (sega) — тестера; пôртик (portico) — ходник; лáпис (lapis) — оловка; квȁрат (quarto) — четврт; квȁртӣр (quartiere) — становање; мâљ (maglio) чекић за камен; магàцӣн (magazzino), цȅкӣн (zecchino) — вр. новца; пȉрȕн

Digitized by Google

(pirone) — виљушка; â б е т (abito) — хаљина; м ä к и њ а — машина, г ö т (cotto) — чаша, п ä ш т а (pasta) — в. теста, ц ä р д и н; м ѝ ш ћ е л а (mortella); — к ò ш ћ е л а (costello); б ỳ р ђ е л а (bordello); к ä с т ӣ г — к ä ш т ӣ г (castigo) — казна, срамота; с т ѝ м а (stima) — част, процена; м р̀ г л ӣ н (margione); в ö л а т (volto) — свод; ф ò р т и ц а (forteza) — утврђење; б ѝ с т и ј е р н а (cisterna) — бунар; т è ј ā т о р (од teatro) — у зн. комедијаш; п é р д о (pergolo) преграда, в ë л ӯ д (velluto) — кадифа; к ä м а р а — к ä м а р и ц а (camaretta) — соба: п р ë ш а (prestezza) — брза потреба: з è р а (zero) мали део; р ô н д у л а (од rondare), ш к é м б о (sghembo); к ò м о с т р е = вериге; к а н т ѝ њ е л а; к а р и ó л е (carriola) — колица и др.

Такође је и велики број именица турског порекла познат овом диалекту као: ä н т е р и ј а, г à ј т а н, ѝ б р и к, ч è р ј е н, à р ш и н, в à ј д а, а л à в и ј а (срећа), ј à п и ј а (грађа), ä т у л а (једна греда у кући), è с ā п (мишљење), ц ä м (окно прозорско), м у к à е т (пажња, брига), л ỳ ћ у м (будала), ѝ к с ā н, à ј в ā н, ѝ м б р е т (чудо) и многе друге.

Акценат именица.

При опису акцента ја сам поредио акценат овог диалекта са Даничићевим, те сам због тога и задржао Даничићев начин поделе акцената. Из самог излагања акцента овог говора можемо видети да он често одступа од принципа Даничићеве акцентуације.

А. Именице мушког рода.

I. Једносложне именице.

1. Најпре ћемо овде узети једносложне речи са ˆ у nom. sing. и то: α) типа врâг-врâга. Сем осталих овде би ишле и именице: бâн-бâна, врâн-врâна (ој два врâна двије тице црне), гâј-гâја, кӣп кӣпа, клӣп-клӣпа — које Даничић меће у групу под β), дакле: б â н - б á н а и сл. Исто тако овде спадају: змâј-змâја, мâг-мâга (мâх), прâг-прâга (прâх), смӣјек-смӣјека (смӣјех), док код Даничића иду у групу под γ) као имен. бôг-бöга.

Digitized by Google

Све именице овога типа у nom. plur. са проширењем општег дела наст. ов, ев имају кратки низлазни акценат на првом слогу: дȗб-дȗбови, бȃл-бȁлови, стȃн-стȁнови, лȋс(т)-лȉстови, млȃз-млȁзеви, јȇж-јȅжеви, жȗљ-жȗљеви, бȃл-бȁлови, ȗд-ȕдови, трȗг-трȕтови. Сви наведени примери код Даничића имају дуги узлазни акц. на истом слогу: дȗб-дȕбови, бȃл-бȁлови, стȃн-стȁнови и т. д.

У gen. plur. се може чути код имен. овог типа двојак акценат: обичнији је кратки низлазни: ȏс-ȍсōвā, сȋн-сȉнōвā, рȇп-рȅпōвā. глȃс-глȁсōвā, брȋк-брȉкōвā; ређи су прим. са ´ на другом слогу; грȃд-градóвā. дȃр-дарóвā, сȗд-судóвā.

И у dat.-inst.-loc. plur. код именица са проширењем на ов (ев) обично је ¨ на првом слогу: бȁловима, брȅговима, рȅповима и сл., а чују се и примери као: синȍвима, градȍвима.

β) Једносложне именице са ˆ у nom. sing. типа стрȋц-стри́ца. У ову групу спадају и именице: гњȃт-гњáта, зрȃк-зрáка, кљȗч-кљýча, лȗб-лýба (и лȗба), лȗк-лýка, крȗг-крýга (и крȗга), штȓк-штрка, пȗж-пýжа: мȗж-мýжа. Све наведене примере Даничић ставља у групу под α): гњȃт-гњáта, зрȃк-зрáка и т. д.

У nom. plur. са проширењем на ов, ев (а обично су све именице овог типа таке) имамо ¨ на првом слогу. Код Вука се налази пример вȋр-вȉрови, за који Даничић мисли да је погрешно забележен; међутим у овом је дијалекту увек тако:

Врȃч-врáчеви (Св. Врáчеви), двȏр-двȍрови, кљȗч-кљȕчеви; крȃљ-крáљеви, нȏж-нȍжеви, пȃњ-пáњеви, штȃп-штáпови и сл. Код Даничића увек: двóрови, кљýчеви и т. д.

У осталим падежима множ. gen., dat.-inst.-loc. акценат је исти као и у nom.: врáчēвā, врáчевима, двȍрōвā-двȍровима и т. д.

γ) Једносложне именице са ˆ акц. у nom. sing. а са ¨ у осталим падежима, типа бȏг-бȍга. У ову би групу ишла именица бȏл-бȍла (код Дан. под α).

Све именице овог типа са проширењем општег дела наставком ов (ев) имају ¨ на првом слогу:

дȏм-дȍмови, брȏд-брȍдови, рȏг-рȍгови, рȏд-рȍдови, рȃј-рáјеви, чвȏр-чвȍрови, бȏг-бȍгови, плȏд-плȍдови (и плȍдови). Код Даничића су оваквог акц. свега две речи:

Digitized by Google

крâј-крäјеви, рôг-рӧгови, иначе увек са `: бòјеви, брòдови, плòдови и т. д.

У gen.. plur. именице овог типа имају као и код Дан. `: брòдōвā, дòмōвā, бòјēвā, крàјēвā, али радије задржавају низлазни акц. nom.: рäдōвā, збӧрōвā, бӧгōвā, плӧдōвā, па и: дӧмōвā, бӧјēвā.

У свима осталим падежима множине акц. је као и у nom.: чвӧровима, чвӧрове; бӧговима, бӧгове и сл.

Именице пак које би у gen. plur. имале ` у dat.-inst.-loc. имају обично исти тај акценат на другом слогу:

бојѐвима, крајѐвима и сл.

2. Овде ћу навести једносложне речи са кратким кореновим слогом у nom. sing., и то:

α) Именице типа ђӗд-ђӗда. Поред осталих које Дан. наводи овде би ишле и имен.: члäн-члäна (и члâн-члäна), која је код Дан. у групи 1 α), гäј-гäја (Дан. 1 β). Ваља поменути да многе именице које Дан. убраја у ову групу не спадају овде (в. ниже). О акц. ових примера кроз остале падеже — нема ничег нарочитог.

β) Именице типа рӧб-рòба. Овде би ишле и именице: чӣр-чӣра, жбӣр-жбӣра, гѐм-гѐма (Дан. 1α: чӣр-чӣра и сл.); злӣћ-злӣћа, гр̏м-гр̀ма, ӱм-ӱма (Дан. 1β: злӣћ-злӣћа и сл.); збӧр-збòра, скӧк-скòка (и скôк-скӧка), ствӧр-ствòра (Дан. 1.ɣ збôр-збӧра и сл.). Интересантно је да велики број имен. које Дан. убраја у групу под 2.α) у овом говору иде овамо: рäк-рàка, длäн-длàна, клӣн-клӣна, лäв-лàва, лäн-лàна, мӣш-мӣша, плäч-плàча, плӱг-плӱга, прäг-прàга, рäт-рàта (и рäт-рäта), рӣс-рӣса, скӧт-скòта, срѐз-срѐза, р̏т-р̀та (и р̏та), чäс-чàса, штӣр-штӣра, клӣн-клӣна, сплѐт-сплѐта, скӱп-скӱпа.

За неке од ових примера сам је Даничић осетио кратки узлазни акценат, али само у loc. sing.

У gen. plur. са ̏ Даничић наводи само именице: тӧп-тӧпōвā, вô-вӧлōва; међутим само тако гласе овде и имен.: дӱд-дӱдōвā и кӧш-кӧшēвā. Именице: грӧб, гр̏ч, кр̏с(т), рӧб, мäч, сӧм каткада се чују и са кратким узлазним акцентом: грòбōвā, гр̀чēвā, кр̀стōвā, рòбōвā, мàчēвā, сòмōвā — поред обичнијег: грӧбōвā, гр̏чēвā, кр̏стōвā и т. д.

Digitized by Google

II. Двосложне именице.

1. Именице са старим низлазним кратким акцентом на последњем и са дужином на кореновом слогу —

α) које задржавају оба слога nom. sing. у свима падежима, типа: на́род — на́рода и

β) именице које у зависним падежима избацују вокал *а*, типа: пи́љак-пи́љка. У групу под α) поред примера које Дан. наводи ишле би и речи: жа́мор (и жа̑мор) — жа́мора, ра́зор-ра́зора, ца́гор-ца́гора (код Дан.: жа̑мор-жа̑мора, ра̑зор-ра̑зора, ца̑гор-ца̑гора); у групу под β) ишли би и: ја́рак-ја́рка, ја́зак-ја́ска, чу́нак (и чу̑нак) — чу́нка. (Дан. ја̑рак-ја̑рка и т. д.). За прва два примера Дан., у ствари, и не зна како гласе у nom., јер их је само забележио са ´ акцен. у loc.: ја́ску, ја́рку, али је јасно да тај акц. имају и у nom., јер га немају ни у једном падежу именице типа бу̑бањ-бу̑бња.

Напоменућу да већи број примера које Дан. убраја у ову групу не иде у овом говору овамо, што ћемо доцније видети. Исто је тако потребно навести неколико примера са два акцента: је́чам (и јѐчам), ка́лац (и ка̀лац), ка́пак (и ка̀пак), ко́бац (и ко̀бац), ла́жац (и ла̀жац), мо́љац (и мо̀љац), ко́сац (и ко̀сац), бо́рац (и бо̀рац).

У gen. plur. код Дан. имен. под α) имају ´ акц. (на́рода̄), а имен. под β) имају ^ (пи̑ља̄ка̄ и сл.), док су међутим у овом диалекту оба типа уједначена и имају увек ^ (на̑рода̄, ра̑зора̄ и т. д.).

2. Именице са акцентом у nom. sing. на последњем и са краткоћом на кореновом слогу.

α) Именице које скраћују број слогова у зависним падежима типа бу̏брег — бу̏брега. Поред осталих овде би ишле и именице: га̀јтан — га̀јтана, ма̀јдан — ма̀јдана, су̏прет — су̏прета, су̏срет — су̏срета, у̀лом — у̀лома (код. Дан. га́јтан — га́јтана и т. д.). Примери: о̀тров — о̀трова, бѐздан — бѐздана, по̀клон — по̀клона — обичније гласе: о̏тро̄в — о̏тро̄ва, бе̏здā̄н — бе̏здā̄на, по̏кло̄н — по̏кло̄на.

Међу оним примерима који код Дан. мењају акценат у зависним падежима (као: жи̏вот — живо̀та) имају неколике речи са двојаким акц.: мр̏тва̄ц — мр̏тва̄ц, ча̀дор — ча̏до̄р, ша̀тор — ша̏тор, Ра̀дош — Ра̏дош; последњи су примери обичнији.

β) Именице које избацују из другог слога у зависним

Digitized by Google

падежима вокал *а*, типа к ò с а ц — к ò с ц а. У ову групу иде и: òван — òвна, òвас — òвса (код Дан. òван — óвна).

У gen, plur. имен. овог типа чује се: Млѐтāкā, мȍмāкā, рȍнāцā, али је ипак обичније: отáцā, посáлā и сл.

3. Именице са ̏ акц. на кореновом слогу.

α) Именице које у свима падежима задржавају оба слога nom., типа к ȍ т л и ћ — к ȍ т л и ћ а. Овде је мислим најзгодније напоменути да известан број именица овог типа које Даничић наводи у овом говору увек има и дужину на другом слогу: грȍхōт, Дȕнāв, жȕбōр, ӥстōк, злȍтвōр. Именице које код Дан. гласе: жȁбић, мӥшић, рӥбић, плѐмић, брȁтић, тȕђин — у овом су диалекту са акцентом ̀ и дужином: жȁбӣћ, мѝшӣћ, рѝбӣћ, плѐмӣћ, брȁтӣћ, тȕђӣн. Овде ћу навести (иако их код Дан. нема) и примере: знȁње, ӥмање, рѐшење, пȍштење, поред обичнијег: знáње, имáње, решéње, поштéње.

β) Именице које из другог слога nom. избацују у осталим падежима вокал *а* и дуље ̏ у ̂ типа с т ȁ р а ц — с т â р ц а. Именица пȁлац — пâлца гласи и пàлац — пáлца, али у значењу д в о р а ц; именица к ӥ м а к у овом говору гласи к и́ м а к — к и́ м к а.

У облицима plur. код свих именица ове врсте, ако су са проширењем на ов (ев), увек је ̏ јȁрчеви — јȁрчēвā — јȁрчевима; клӥнчеви — клӥнчēвā — клӥнчевима и сл. Даничић тачно не зна какав је акценат ових имен. у gen. plur. и само према јединoм примеру »б л и з н ó в ā« из Вукова Речника закључују да ̏ из nom. прелази у gen. на други слог у виду ´.

4. Именице са ̂ акц. у nom. sing. као:

α) д ô б о ш — д ô б о ш а и β) б ȕ б а њ — б ȕ б њ а. Овде бих имао само напоменути за примере под β): ако им је општи део у plur. проширен са о в (ев), онда у свима падежима имају ̏: бȕбњеви — бȕбњēвā — бȕбњевима, пӥскови — пӥскōвā — пӥсковима и сл. Само имен. ж р̂ в а њ радије задржава акц. nom. sing. и у пад. plur.: жр̂вњеви — жр̂вњēвā — жр̂вњевима...

Ако су пак имен. без реченог уметка, онда у gen. plur. обично остаје ̂ акц. Поред прим. које Даничић наводи у том правцу са ̏: Рȍвāцā, ждр̏мāњā, овде се могу чути још и: лâкат — лȁкāтā и пêдаљ — пѐдāљā.

5. Именице са ̏ и са дужином другог слога.

α) Именице којима акц. и дужина остају кроза све падеже

Digitized by Google

типа бо̀гā̄ль — бо̀гā̄ља. У ову би групу долазиле и именице: бо̀жӯр бо̀жӯра, вӣдӣк — вӣдӣка, зӣдāр — зӣдāра, шљӣвāр — шљӣвāра, глāснӣк — глāснӣка; али каткад као и код Даничића: бо̀жӯр, вӣдӣк и т. д. Исто ћу тако навести са двојаким акц. и ове примере: дӣмњāк — дӣмњā̄к, бјѐлāш — бјѐлā̄ш, лӣшāј — лӣшā̄ј, о̀брӯч — о̀брӯ̄ч, чāрдāк — чāрдā̄к, āмбāр — āмбā̄р, дӯвāр — дӯвā̄р, гӯслāр — гӯслā̄р, нѐћāк — нѐћā̄к. Обадва су акц. типа наведених примера у честој употреби, али ипак изгледа да су обичнији први примери.

У loc. sing. поред обичнијег ´ на другом слогу (мјѐсе̄ц — мјесе́цу и сл.) има неколико речи и са задржавањем акц. из nom.: рӧ̄ђāј — рӧ̄ђā̄ју, пӧкрѐ̄т — пӧкрѐ̄ту, вр̄шāј — вр̄шā̄ју, зāтѐ̄г — зāтѐ̄гу и можда још нека.

У plur. за имен. ко̀мā̄д Даничић каже да има облике: кома́дима, кома́де, што показује да су то само акц. облици именице ко̀мā̄д, како и гласи у овом диалекту.

β) Именице којима се кроз остале падеже скраћује дужина типа ђѐвѐ̄р — ђѐвера. Овде би ишла и већ наведена именица чā̄дӧ̄р — чā̄дора.

У loc. sing. код имен. овог типа обично се задржава акц. nom.: чӧ̄пӧ̄ру, ӯгљѐ̄ну. ӧбѐ̄ру, пр̄стѐ̄ну, грѐбѐ̄ну (код Дан. само овај последњи пример); често се чују и без дужине (чӧ̄пору и сл.). Ипак се употребљава и: кāмѐ̄н — камѐ̄ну, го̀вӧ̄р — говӧ̀ру и можда још која.

У gen. plur. именице ове групе радије задржавају ˝ гӯштѐ̄рā̄, бӯсѐ̄нā̄, ӧбѐ̄рā̄, го̀вӧ̄рā̄ и т. д., али се чује, иако ређе и као код Даничића: ђавóлā̄, прстéнā̄, ђевéрā̄.

III Вишесложне именице.

У овом ћу одељку само навести неке примере тросложних и четворосложних именица који се не подударају са Даничићевим акцентом.

1. Тросложне именице: α) са старим ˝ на другом и са краткоћом на првом слогу типа: ӯчитељ — ӯчитеља. Овде би ишле и: нàглавак — нàглавка (и нàглāвка), нàплатак — нàплатка, нàвратак — нàвратка (код Дан. са ´: нáглавак — нáглавка и т. д.) β) Именице са ˝ и дужином другог слога типа: прӣтӣсак — прӣтӣска. Овом типу припадају и имен.: крàстāвац — крàстāвца, гр̄бāвац — гр̄бāвца, гӯбāвац — гӯбāвца, јāзāвац — јāзāвца, које код Даничића немају дужине на другом слогу.

Digitized by Google

2. Овде ћу навести неколико примера са двојаким акц. и код четворосложних именица: домòродац — доморо́дац, незнàбожац — незнабо́жац, душòгубац — душогу́бац; код ових је примера обичнији први акц. облик. Исто тако поред доброчи́нац, самово́љац, светогорац чује се, иако ређе, и: добрòчинац, самòвољац, светòгорац.

Б. Именице женског рода (осн. на а).

I. Двосложне именице.

1. Именице са старим ˜ на крају и са дужином на кореновом слогу типа: ру́ка — ру́кē.

Акценат Даничићевих примера овог типа потпуно се у nom. слаже с акцентом овог говора, изузев у именица је́ла и то́рба које гласе је̏ла и то̏рба. У осталим падежима акценатска би одступања била: dat. sing. од именица: гла́ва, во́јска, ру́ка, гла́вња (али чешће гла̏вња, где је акц. из dat. plur.) обично има двојак акценат:

гла̂ви — гла́ви (гла́ва гла́ви — плеће старјешини...)
во̂јсци — во́јсци, ру̂ци — ру́ци, гла̂вњи — гла́вњи (и гла̏вњи).

У acc. sing. све повлаче акц. које и код Дан., сем клу́па и вр́ба, дакле: клу́пу, вр́бу.

У nom. plur. као и код Даничића имају ´ све оне именице које га имају и у acc. sing. Ипак двојак акценат имају сви́ње: сви́ње — сви̂ње, слу́га: слу́ге — слу̂ге, гу́ја: гу́је — гу̂је, ку́ла: ку́ле — ку̂ле, му́ња: му́ње — му̂ње.

У dat.-inst.-loc. plur. обично се чује ´, али га често скраћују у ` ове именице: гра́на-гра̀нама, гла́вња-гла̀вњама (и гла̏вња̄ма од гла̏вња), тра́ва-тра̀вама („отрово се тра̀вама"), ру́ка-ру̀кама, стра́на-стра̀нама.

2. Именице са старим ˜ на крају и са кратким кореновим слогом, типа во̀да-во̀дē. Даничић наводи само три примера који у dat. sing. повлаче акценат, и то: во̀да-во̀ди, зѐмља-зе̏мљи, дјѐца-дјѐци. Сем наведених овде се чују и: го̀ра-го̀ри, но̀га-но̀зи, жѐља-же̏љи, р̂ђа-р̂ђи, зо̀ра-зо̀ри, ва̀ида-ва̏јди, ро̀са-ро̀си, гло̀ба-гло̀би, да̀ска-да̏сци (да̏ски), ја̀гма-ја̏гми, ѝгла-и̏гли, мѐтла-ме̏тли. Последњих пет примера радије и у nom. sing. имају ˜, сигурно добивен из зависних падежа (гло̀ба, да̀ска, ја̀гма, ѝгла, мѐтла). Обично је повлачење акцента и у gen. plur. у примерима: кла̀дња-кла̏дāња, ма̀ска-ма̏сāка, па̀вта-па̏вāта, са̀чма-

Digitized by Google

са̏ча̄ма̄, на̀ћве (и на̏ћве) — на̏ћа̄ва̄, али као и код Даничића: ига́ла̄, зема́ља̄.

3. Именице са ^ типа ма̂јка-ма̂јке. За именице овог типа само то можемо напоменути да у gen. plur., поред ређих примера са мењањем ^ у ̏ акц.: гри̏вња-гри̏ва̄ња̄, ба̂нка-ба̏на̄ка̄ обично имамо задржан ^: до̂ја̄ка̄, ма̂ја̄ка̄, ка̂ра̄та̄, ча̂ва̄ка̄ и сл.

4. Именице са ̏ типа књи̏га-књи̏гē. Овде би ишле и имен. јѐла и то̏рба, које су већ помињате. Исто тако овде спадају и већ наведени акценатски примери: гло̏ба, да̏ска, ја̏гма, и̏гла, мѐтла; такође и су̏за, бу̏ва. Акценат је кроз остале падеже исти као и код Даничића.

II. Тросложне именице.

1. Именице са старим ̏ на трећем и са дужином на предпоследњем слогу типа: оди́ва-оди́вē. Све што бисмо могли напоменути за имен. овог типа јесте, да све оне у voc. sing. (уколико се употребљавају) имају ̏. Поред два Дан. примера: о̏ди̏во, тѐти̏во, — навешћемо: ка̏ди̏во, сѐрца̄до, по̏мē̄тњо («уклон се, по̏мē̄тњо»).

2. Именице са старим ̏ на трећем и са краткоћом на последњем слогу, типа буда̀ла-буда̀лē. Именице: руди̏на, аждàха (аждàја), леди̏на, сото̀на, родби̏на, тазби̏на, које Даничић наводи, у овом наречју обично гласе са ̏: ру̏дина и сл., те не би у ову групу ни ишле.

У acc. sing. двојак акценат (̏ и ̀ на другом слогу) имају све оне именице које Даничић наводи само са ̏:

> виси̏на: ви̏сину-виси̏ну, брзи̏на: бр̏зину-брзи̏ну, дужи̏на: ду̏жину-дужи̏ну, живи̏на: жи̏вину-живи̏ну, љепо̀та: љѐпоту-љепо̀ту.

3. Именице са старим ̏ на другом и са дужином на претходном слогу, типа: ва́рница-ва́рницē. Именице овог типа код Даничића задржавају у свима падежима исти акценат, међутим у овом се говору у gen. plur. акц. обично мења у ^: ва́рни̏ца-ва̂рни̏ца̄, па́рница-па̂рни̏ца̄, ка́јсија-ка̂јси̏ја̄, на́лога-на̂ло̄га̄, за́друга (и за̂друга) — за̂дрӯга, за́лога-за̂ло̄га̄. Ипак се чује и: па́рни̏ца̄, ва́рни̏ца̄ и сл.

У gen. plur. код имен.: на́редба, за́гажња, по́пјевка (обичније по̂пјевка), за́пјевка (и за̂пјевка) акценат обично остаје исти: на́реда̄ба̄, за́гажа̄ња̄, по́пјева̄ка̄ за́пјевва̄ка̄. Ова два последња примера обичније гласе: по̂пије-

Digitized by Google

вāкā, зâпијевāкā. За наведене примере Дан. није сигуран какав је акценат у gen. plur.

4. Именице са ˆ, типа нô̄жице-нô̄жицā. Овде бисмо уврстили поред других које су код Дан. и имен.: нâзебанâзебе, зâдруга-зâдруге (код Дан. нáзеба, зáдруга), зâпршка (код Дан. зâпршка).

5. Именице са ˋ типа: јāбука-јāбукē. Са овим су акц. и именице: ā̀ждаха (ā̀ждаја), сȍтона, рȕдина, рȍдбина (и родбȉна), тā̀збина, лȅдина, тȍпола (и топȍла) које, као што смо видели, Даничић ставља у групу под 2. Овде би дошле и именице: мā̀слина. кȍкошка (код Дан. мà̄слина, кȍкōшка).

III. Вишесложне именице.

Од свих именица ове врсте које је Даничић навео само три одступају од његовог акцента, и то: загȍнетка, припȍвијетка, пā̀лошина, које овде обично гласе: зā̀гонētка, прȉповијетка, пā̀лошина.

Најзгодније је овде, мислим, навести неколико акц. дублета код имен. жен. рода IV промене:

рāвāн-рāван; зā̀равāн-зā̀рāван; на ст: врéднōст-врȅднōст, блáгōст-блā̀гōст, дрáгōст-дрā̀гōст, дȕжнōст-дȕжнōст, мр̏зōст-мр̏зōст и сл. Изгледа да су последњи акц. примери обичнији у овом говору.

В. Именице средњег рода.

И у овом ћу се одељку само зауставити на оним акценатским примерима који се не слажу са Дан. акц.

1. Двосложне речи:

α) са ˋ, типа блā̀то-блā̀та. Са овим су акцентом и колективне именице: зȅље-зȅља, њȉње-њȉња, снȍпље-снȍпља, ȕље-ȕља (код Дан. зȇље и т. д.). Исто тако овде иде и кȍпље (код Дан. кȍпље). Акцен. дублети су код именица: рȍбље-рȏбље, сā̀ће-сâће, ȕмље-ȗмље; и поред честе употребе и једних и других примера, ипак изгледа да су први обичнији.

Могу напоменути да имен. овог типа у gen. plur. са непостојаним *а* обично задржавају свој акценат: клȕпко-клȕбāкā, кȍпље-кȍпāља̄, мā̀сло-мā̀сāлā̄ и сл.

β) Именице са старим ˋ акцентом на крају и са дужином на кореновом слогу, типа влáкно-влáкна. Имен.

Digitized by Google

овог типа добијају у gen. plur. ^: са́дно-са̑да̄нā, вла́кно-вла̑ка̄нā, гу́мно-гу̑ма̄нā, де́бло-де̑ба̄лā, су́кно-су̑ка̄нā и сл.; каткада се може чути: зво̀на̄цā, ја̏ја̄цā и можда још која.

γ) Овде би ишле све именице са старим ˝ на крају и са краткоћом на кореновом слогу, типа сѐло-сѐла. И за њих само можемо рећи да у gen. plur., ако имају непостојано *а* премештају акц. са корена на други слог као дуги узлазни: бѐдро-беда́ра̄, о̀кно-ока́на̄, рѐбро-ребра̄, сѐдло-седа́ла̄. Овај је последњи пример и Вук навео у Речнику, у који Даничић сумња и мисли да сви примери ове врсте имају само ˝ (бѐдра̄, рѐба̄ра̄ и сл.).

2. Међу именицама од три слога има их у овом диалекту неколико које одступају од Даничићевог акц. Именице: за́брђе, за́горје, по́дгорје (код Дан.: за̏брђе, за̏го̄рје, по̏дго̄рје); су́сједство (Дан. су̏сједство); блажѐнство, краљѐвство, богàтство (Дан. бла́женство и т. д.). Имају акц. као и код Дан.: јести́ва, сјечи́ва, али доста често и: је̏стива, сје̏чива.

За именице средњег рода са проширеном основом навешћу неколико примера са двојаким акцентом. Именица мла̏де чешће гласи и мла̑де. Код тросложних речи, обично деминутива, чују се двојаки акц. примери: ђѐтешце-ђете́шце, ја̏гњешце-јагње́шце, ја̏решце-јаре́шце, тѐлешце-теле́шце, ђѐте̄нце-ђете́нце, је̏ле̄нче-јеле́нче, о̀до̄јче-одо́јче.

Придеви.

Најпре ћу овде напоменути да се у овом диалекту ни у колико не гледа на правилну употребу одређеног и неодређеног вида. Примера би се у том погледу нашло врло много: Ево тебе и данас жива.... Да починем иза овог лијепа ручка. Од болесноога брава болесна је и чапра (кожа) и т. д.

Код неких примера са суф. сложене декл. на ни често имамо и умекшано *-њи:* во̀дњӣ, В̀одњӣ до, су́дњӣ, за̏па̄дњӣ, на́родњӣ. Развијање овог суфикса лако је могло доћи аналогијом према: за̏дњӣ, пре̏дњӣ, и̏звањӣ (извањи ђевер-даљни) и сл.

У gen. sing. наставак одређеног вида гласи ога и ог: свѐто̄г-а, до̀бро̄г-а и слично; у dat. sing. увек се чује

Digitized by Google

слӥјепōме, бòгатōме и сл.; никад се не употребљава облик на -ому.

У inst. sing. обични су краћи и дужи облици: дȍбрӣм-дȍбријем, лâднӣм-лâднијем и сл.

Наставци су за gen. plur.: -ӣг, -ијēг, -ијē(х) и -ијā: дȍбрӣг, дȍбријēг, дȍбријē, дȍбријā. Примери са наст. *ија* ретки су и само се чују у по неким местима ближе околине Никшића. Вокал *а* у таквим примерима могао би, мислим, бити добивен према имен. жен. р.: од дȍбријā и пòштенијā жена; од онија лӥјепијā кућа, — за разлику од нпр.: дȍбријē људи и сл., па су се та два облика доцније могла и измешати, према заједничкој употреби облика на -ӣг, -ијēг, -ијē за именице сва три рода. Да је вокал *а* могао бити добивен према имен. наставку, давали би нам за то повода да мислимо и примери из црногорских диалеката где наст. *-ија* гласи -ија͡е, свакако према gen. plur.: овāца͡е(х), кōза͡е, дӓеса͡ека͡е и сл. Невероватније би за овај случај, мислим, било претпоставити да се ово *а* добило као партикула додата облику.

Компаратив. Навешћу овде за компарацију неколико необичнијих примера. Од придева вȅлик у употреби је вӥши (никада вȅћӣ); од вѝсок-висòчӣ (поред вӥшӣ), нѝзак има низòчӣ (према комп. од висок, али и нӥжӣ, од дӱг-дӱљӣ; од лӥјеп-љȅшӣ, љȅвшӣ, вљȅшӣ; од зȁо(зâ)-гр̏ђӣ и гȍрӣ; од рȁд-рàдӣ и рȁђӣ, од вр̏о-вр̏љӣ.

Чешће се чује компарација и од придева који обично немају компаративе. бòсијӣ, гòлијӣ, — наравно само тада у другом значењу: са још слабијом обућом; са још горим хаљинама или сл. томе.

Суперлатив. Речца *нај*, којом се обично гради суперлатив, често се у овом диалекту изговара као на^{i}ј, (па и ниј-): нâ^{i}јвӥшӣ, нâ^{i}јпр̀вӣ, нâ^{i}јплӥчӣ (од плѝтак), нâ^{i}јсѝлнӣ и сл. (али: нâјмȁњӣ и сл.), где се види несумњиво нека врста асимилације вокала ка потоњем сугласнику.

Грађење извесне врсте слабијег суперлатива може бити и речцом: по: пȍбољӣ, пȍгорӣ, пȍвишӣ, пȍређӣ, пȍмлађӣ и сл.

Код неких придева често се употребљавају поједини суфикси или им се додају нарочите речце ради појачавања њихова значења, на пр. наст. -āн, -āна, -āно: пӱ-

Digitized by Google

нāн, пӱнāна, пӱнāно (пӱн-а, о); сӣтāн, сӣтāна, сӣтāно (сӣт-а-о); сàмāнӣ (сâми, — на сàмāнӣ Илин-дан); наст.: -цāт, -цӣт: пӱнцāт, нӧвцāт, цјѐлцāт, здрäвцат; вäсцӣт (од замен. вäс када је у прид. значењу цео. У таквом случају ова заменица каткада добије и прид. наст. сложене деклинације: вäсӣ вијек, вäсӣ свијет). Последњи примери само се налазе у употреби као други део удвојеног придева: пӱн-пӱнцāт, нӧв-нӧвцāт, вäс-вäсцӣт.

Акценат придева.

И акценте придева, као и именица, груписао сам према Даничићевој системи: по броју слогова у nom. sing., према месту и природи акцента. Исто сам се тако задржавао само на оним акценатским групама и примерима, који ма колико одступају од Даничићевих.

Ово вреди како за именску тако и за сложену придевску деклинацију.

1. Једносложни придеви: α) типа: дӱг-дӱга-дӱго, β) блâг-блáга-блáго. Потребно је овде навести неколико једносложних придева са двојаким акцентом који припадају и једном и другом наведеном акцен. типу: вӣт-вӣта-вӣто и вӣт; али: вӣта-вӣто, знäн-знäна-знäно и знâн-знáна-знáно; сӣв-сӣва-сӣво и сӣв-сӣва-сӣво; плäх-плäха-плäхо и плâх-плáха-плáхо; тӣх-тӣха-тӣхо (тӣј-тӣја-тӣјо) и тӣх-тӣха-тӣхо (тӣј-тӣја-тӣјо); мѐк-мѐка-мѐко и мêк-мéка-мéко; стрäн-стрäна-стрäно и стрâн-стрáна-стрáно.

Сем наведених дублета овде ћу навести још неколико примера двојаког акцента и у сложеној придевској промени: чӣо: чӣлӣ-чӣлӣ, мӣо: мӣлӣ-мӣлӣ, пӱн: пӱнӣ-пӱнӣ (пӱнā кућа), дӱг: дӱгӣ-дӱгӣ (и дӱгӣ).

2. Двосложни придеви: α) са старим ̏ на крају и са дужином коренова слога, типа: блáжен-блáжена-блáжено, β) са ̂, типа: дӣван-дӣвна-дӣвно. Навешћу неколико примера са двојаким акцентом који припадају и једној и другој наведеној акцен. групи. То су обично придеви са старим наст. -ьнъ: тáман-тâман, трӱдан-трýдан, тӱжан-тýжан, крâсан-крáсан, бӣјесан-бијѐсан, глâдан-глáдан, гр̂дан-гр́дан, бӱдан-бýдан, врӣједан-вријѐдан, дӱжан-дýжан, жêдан-жéдан, квâран-квáран, крâсан-крáсан, мр̂сан-мр́сан, снâжан-снáжан, стӣдан-стӣдан, стрâшан-стрáшан, тâман-тáман, тӣјесан-тијѐсан, трӣјезан-тријѐзан, вӣдан-вӣдан. Поред акц. при-

Digitized by Google

мера: вôљан, лâжан, лôман, срêћан, — обичније се чује: вȍљан лȁжан, лȍман, срȅћан.

У сложеној промени оба типа обично имају ˆ: крâснӣ, ми̂рнӣ, рâднӣ и сл., али се каткада чују и примери (само врло ретко) где придеви прве групе задржавају ´ из неодређеног вида: ла́днӣ, ра́внӣ, мр́снӣ. Придев мр́зан обичније гласи у одређ. виду: мр̏знӣ (и мр̂знӣ), па се чује и у неодређеном виду мр̏зан (према мр̏зак).

γ) Придеви са старим ˝ на крају и са краткоћом кореновог слога, типа: гòтов-гòтова-гòтово. Има неколико придева који поред ˝ имају и ˋ, те би ишли овамо: лȁвов-лȁвов, рȁков-рȁков, трȅшњев-трѐшњев, чȅсов-чѐсов, ци̏нов-ци̏нов, шљи̏вов-шљи̏вов; вȅлик-вѐлик, жȅсток-жѐсток, лȁком-лȁком; бȁкрен-бȁкрен, вȍден-вȍден, гвȍзден-гвȍзден, др̏вен-др̏вен, чȁзбен-чȁзбен. Код Дан. су само први акц. облици. Облик свѝлен, како га Дан. наводи, овде гласи само свѝлен. Овде иду и: òрлов, òвнов (код Дан. óрлов, óвнов).

Скоро сви примери на -ат и -ит које Дан. наводи са ˝ спадају у ову групу:

влȁснат, вỳнат, кљỳнат, кòсмат, крòшњат, ли̏снат, мѐснат, пѐрнат, плòснат, рѐснат, рòснат, рỳнат, чвòрнат, шỳмнат, глȁват; рѐчит, сјѐнит.

Овде иде и пример сложене деклинације бòжӣ, ређе и као код Дан. бȍжӣ.

Најзгодније ми је овде напоменути да двојаке акценте имају и ови примери (који су у зависним падежима без непостојаног а):

глȁдак-глȁдак, крȅпак-крѐпак, ни̏зак-ни̏зак, слȁдак-слȁдак, тȁнак-тȁнак, узȁк-ỳзак (код Дан. само са ˝ акц.) О сложеној промени ових придева немам шта нарочито рећи.

δ) Придеви са ˝, типа: др̏вен-др̏вена-др̏вено. Поред осталих које Даничић даје овде су још: ди̏чан, вјȅран, грȅшан (Дан.: ди̂чан, вјêран, грêшан), кли̏зав, ȍчев, рỳјев, стȁсит (и стȁсит), тр̏нов (и тр̀нов), који иду код Даничића у групу под γ).

Наведимо овде примере:

крȁтак, пли̏так, гȍрак, мрȁчан, јȅдар (али и као код Дан.: кра́так, пли́так и т. д.). Овде ћемо набројати и неколико примера сложене промене који поред ˋ имају и ˝: грòбнӣ-грȍбнӣ, нòћнӣ-нȍћнӣ, дѐснӣ-дȅснӣ,

Digitized by Google

рȕчнӣ-рȕчнӣ (рȕчнӣ ђевер), кр̏снӣ-кр̏снӣ. Даничићеви примери: о̀вчӣ, псе̏ћӣ — овде гласе једино о̀вчӣ, псе̏ћӣ.

α) Придеви са ˝ и са дужином другог слога: *а)* који задржавају дужину кроза све облике, типа: кр̏ва̄в-кр̏ва̄ва-кр̏ва̄во. Интересантно је да велики број примера које Дан. наводи под δ) у овом говору има и дужину на другом слогу и припада овом типу.

-а̄стъ: ба̏ља̄ст-ба̏ља̄ста-ба̏ља̄сто; вӣцка̄ст-а-о; вȕга̄ст-а-о, а̏ла̄ст-а-о; грӣва̄ст-а-о, бе̏на̄ст-а-о, бле̏са̄ст-а-о, бро̀ћа̄ст-а-о, бр̀ња̄ст-а-о, бȕцма̄ст-а-о, вӣжла̄ст-а-о и сл.

-а̄въ: ба̏ла̄в-а-о, а̏лка̄в-а-о, бр̀ља̄в-а-о, га̀ра̄в-а-о, бе̏на̄в-а-о, ћо̀ра̄в-а-о и сл.

Даничић сигурно није знао дужину у наведеним примерима, пошто је у његовом говору није ни било, а познато је да је и Вук није овде забележио, те тако и немамо у Даничићевој системи акцента правих придева овог типа, већ само неколико глагол. партиципа (др̏же̄ћ, ӣмȕћ и слично).

в) Придеви који имају дужину само у nom. sing. мушк. рода: га̏здӣн-га̏здина-га̏здино, ба̏бӣн-ба̏бина-ба̏бино, ва̏рӣн-ва̏рина-ва̏рино (Ва̏рӣн дан), кће̏рӣн-кће̏рина-кће̏рино, кра̏вӣн-кра̏вина-кра̏вино, о̏чӣн-о̏чина-о̏чино, те̏ткӣн-те̏ткина-те̏ткино, о̏цӣн-о̏цина-о̏цино, чӣчӣн-чӣчина-чӣчино и сл. И ове примере Дан. у погледу ставља у групу под *б)*.

3. **Тросложни придеви.** И у овом ћу одељку утврдити више примера акценатског одступања од Даничића, нарочито дужина.

α) Придеви са старим ˝ на другом и са краткоћом кореновог слога, типа: о̀рахов-о̀рахова-о̀рахово. Напоменућу да повећи број придева које Дан. овде наводи има дужину на последњем слогу, те иду у групу придева под γ). У ову би групу ишли и примери: дѐспотов, бӣскупов (код Дан. дѐспотов, бӣскупов).

β) Придеви са ˝ и са дужином другог слога, типа: ла̏бȕдов-ла̏бȕдова-ла̏бȕдово. Сем оних које Дан. наводи, овамо иду: зла̏та̄рев-а-о, пӣса̄рев-а-о, кљȕча̄рев-а-о, (код Дан. само: злата́рев, писа́рев, кључа́рев).

Наведимо одмах овде и примере (иако са секунд. *а)*: ӣмȕћан, ма̏јȕшан, ла̏гȕшан (код Дан.: имȕ́ћан, мајȕ́шан, лагȕ́шан).

Digitized by Google

γ) Придеви са старим ˝ на другом, са краткоћом на кореновом и дужином на последњем слогу типа: àлосāв-а-о. Даничић мисли да сем наведеног примера више таквих нема; међутим у овом говору има много примера овог типа. Такви би били: на -āвъ: бòдљикāв-бòдљикāва-бòдљикāво, вòдњикāв-а-о, гàгричāв-а-о, глàвничāв-а-о, грòзничāв-а-о, јèктичāв-а-о, и сл. Дужина остаје на истом слогу и у сложеној деклинацији: бòдљикāви-ē-ā, вòдњикāви-ē-ā, и сл.

Придеви на -āстъ долазе сви у ову категорију: јòгунāст, дèжмекāст, вòдњикāст, чàрапāст, мòдрикāст, бјèличāст, бȳдалāст, врàголāст, (и врàголāст), крȉвуљāст, дȳгуљаст и сл. Овај последњи обичније гласи: дугȳљаст-а-о према облику: дугȳљат-а-о.

Неколико придева на -āстъ сем дужине на последњем имају је и на другом слогу: зèлēнкāст (и зèленкāст). рȳмēнкāст (и рȳменкāст), цр̀вēнкāст (и цр̀венкāст. Дублети се поменутих примера чују и у црногор. диалектима; зелēнкāст и зелѐнкāст, румēнкāст-румѐнкāст, црвēнкāст-црвѐнкāст). И у сложеној се промени обе дужине задржавају: зèлēнкāсти и т. д.

Напоменимо овде да и прид. на -инъ (уколико се чују, јер их је већи број двосложних, који су постали обично од сажетог -ијин) имају обично дужину у nom. sing. мушког рода: кàдунȉн, кòбилȉн, јȳничȉн, крàљичȉн, дàничȉн, и сл.

ђ) Придеви са ˝ и са дужином последњег слога, типа: чȳдновāт-а-о. Сем четири примера које Дан. наводи (чȳдновāт, гòстовāн, дȳповāн, òготāн) у овом се наречју чују и прид. на āстъ; дòратāст-а-о, ђògатāст, àлатāст, рȳжичāст, др̀венāст, врàголāст. Поменута дужина остаје и у одређеном виду: дòратāсти и т. д.

Заменице.

Од личне заменице 1. и 2. лица акценатски облици у dat. гласе увек: мѐне-мѐне (мьнѣ), тѐбе-тѐбе (тебѣ):

Дај то мене, — дао сам тебе и сл.

Енклит. dat.: нам, вам често гласи: ни, ви:

Ко ни је то дао? Он ви рече. Ја ви дадок. Енклит. acc. од ових заменица каткада гласи: не, ве (нас, вас):

Лијепо не дочека. Ви не не познајете!. Он ве видио. Молим ве, господине. Наведена је црта особина црногорског

Digitized by Google

диал., па се обично и чује у поменутим местима са новодосељеним становништвом.

Од личне заменице 3. л. он акузативни су облици: њега, њег, њ, њга. Од замен. жен. р. она врло се ретко чује енклит. облик ју: он 'у дозва, да ју не да. То опет није црта овог говора, јер је на већем простору његовом (запад. и север.), нема никада, па ни пред глаголском споном је. Често се могу чути и овакви примери:

Ђе-га је он? Шта-га га је било. Шта-га су га донијели. Па и: Ђе-га је она; Платићеш ми га то — и сл. примери, где у ствари, немамо заменичко удвајање, већ неку врсту партикуле, — речцу за извесно истицање нечега.

Показне заменице: тај, овај, онај гласе: тâ (никад тӣ), òви (али и у изразу: у овáј доба), òни У inst. sing. имамо од ових земеница краће и дуже облике: тӣм-тӣјем, òвӣм-òвијем, òнӣм-òнијем. Већ сам говорио о додавању партикула овој заменици, као и о удвајању сугласника *м* у dat. sing. (тӧмӗм и сл.).

У plur. се од ових замен. чују краћи и дужи облици: тӣг-тӣјӣг; òвӣг-òвӣјӣг, òвӣма-òвијема и т. д.

Треба навести да се каткада у gen. plur. чују заменички облици:

тӣјā, òвијā, òнијā, кòијā, нӣкоијā, свāкијā и слично.

Наст. -ијā добивен је на исти начин као и код наведених придевских облика.

Има неколико израза у којима се чује и облик *си*, али не у неком значењу повратне заменице већ више као нека скамењена речца, као врста партикуле, којом се каткад и истиче извесна особина нечега. На пр.:

Злôга *си* овог пута. Злога *си* удеса данас. Брате *си* мој. Брате с и - г а драги. Тê-с и òвē-с и — морао је учинити.

Показне заменице за каквоћу гласе:

тàкӣ, тàквӣ, тàковӣ; овàкӣ, овàквӣ, овàковӣ; онàкӣ, онàквӣ, онàковӣ, — и са губљењем првог вокала: вàкӣ, нàкӣ.

Показне заменице за количину, према показној заменици у коренима, различито и гласе:

онòликӣ, онèликӣ, онӣликӣ (према: òнō, òнē-òнӣ). —

Digitized by Google

Исто тако и:

а) деминутивни облици: толи̏цкӣ-толи̏чкӣ; тили̏цкӣ-тили̏чки; оволи̏цкӣ-оволи̏чкӣ; овили̏цкӣ-овили̏чкӣ, овели̏чкӣ; оноли̏цкӣ-оноли̏чкӣ; онили̏цкӣ онили̏чки-онели̏чкӣ; ви̏цакнӣ (ови̏цакнӣ); ни̏цакнӣ (они̏цакнӣ).

б) аугментативни облици: оволи̏чачкӣ-а̄-о̄, овили̏чачкӣ-а̄-о̄, овели̏чачкӣ-а̄-о̄, оноли̏чачкӣ-а̄-о̄, онили̏чачкӣ-а̄-о̄, онели̏чачкӣ-а̄-о̄.

Од упитнорелативне заменице ко гласи gen. чѐга и чѐса (чёса). Ваља приметити да се од неких замен. чују и облици придевског карактера. Од показн. зам.: то̀гов (тог човека), о̀вогов, о̀ногов; од осталих зам.: чѐгов, чѐсов, ни̏чесов, нѐчесов и сл.

Наведимо исто тако и облике имен. карактера: на̏шевац (наш човек), на̏шинац, ва̏шевац-ва̏шинац; о̀ваквӣче, о̀накнӣче (оваки човече, само у voc.).

О акценту заменица немам шта нарочито рећи; навешћу само неколико различитих акценатских облика:

мѐне, тѐбе; нâс, вâс, њи̏г, чѐса. о̀н (увек), њѐга, њѐму, и: мѐне, тѐбе; нâс, вâс, њи̏г, чѐса, чѐга, њѐга, њѐму.

мојéга, твојéга, каквóга, кóга и: мо̀јēга, тво̀јēга, ка̀квōга, ко̀јēга, кôга.

Први примери су обичнији у западној области овог говора, док на осталом простору (нарочито око Никшића) имамо мешања оба типа.

Глаголи.

Поред инфинитивних наставака -ти, -ћи и супинског *т* и *ћ*, каткада се могу чути облици инфинитивни и са удвојеним наставком:

и̏ћит (и и̏ћити), до̂ћит, на̂ћит, про̂ћит; на̀ра̄стит, прѐра̄стит, у́крастит и сл.

Често имамо код неких глагола у инфинитив унесену презентску основу:

ла̀жати (лагати), замѐћати, крéћати, окрѐћати, обрћати, прѐврћати и сл.

Код глагола: плӣва̄ти, умӣва̄ти (се) инфинитивни об-

Digitized by Google

лици гласе и: плӥјати, умӥјати (се), где је глас *ј* несумњиво ушао из презентских обл.: плӥјем (од плӥти — у зн. напунити нешто водом и сл.), ӱмијем (ӱмити се)

Глаголи: помо̀ћи, изнемо̀ћи, по̀ćећи, ма̀ћи, према̀ћи, ѝзнићи, за̀мрћи, о̀дврћи и сл. имају инфинитив и по II врсти:

помо̀гнути, изнемо̀гнути, по̀ćекнӯти, ма̀кнути, према̀кнути, ѝзникнӯти, за̀мркнӯти, о̀двикнӯти.

Глагол врѣћи гласи: вр́ћи и вр́шити (поред врêћи и врӥјећи); глагол бацити-бацати гласи бачити-бачати (*ч* је могло ући према парт. ѝзбачен или сл.).

Наведимо овде неколико интересантно начињених инфинитивних облика код итеративних глагола:

подвукӥвати и подвуко̀вати, навукӥвати, наручѐвати, поручѐвати, завуко̀вати се, свањӥвати, дањӥвати, смрка́вати, го́нати, изго́нати (м. га̏њāти, — ѝзгōнāт радом и сл.), обуко̀вати-обукӥвати, прима̀чињати се, пома̀чињати се и сл.

Презент. Код неких глагола I вр. ушла је у презент инфинитивна основа, па су тако прешли из I вр. у III, те имамо:

вӣкāм, гâђāм, бӣскāм, ӥскāм, р̂кāм, по̀мāгāм, лӥјегāм, на̀лāгāм, — поред: вӣчēм, гађем, биштем и т. д.

Поред познатог облика вӥђу чује се каткад и од сложених глагола:

уна́виђу, за́виђу, наповиђу.

Вероватно стари облик презента имамо и у изразу: немој кӯмљу Бога и сл., који се чешће изговара ку́мљу Бога (за ку́мљу Бога), где је ку́мљу схваћено доцније као acc. sing. од им. ку́мља, са акцентом према ку́мство или сл.[1]

Глагол мо̀ћи гласи: мо̀гу, мо̀реш (и мо̀жеш); у перфект. виду: мо̏гнēм, мо̀гаднēм.

Како глагол чӱти може означавати и имперфективну радњу, то се за praes. употребљавају и облици: чӱнēм, чӱнēш. чӱнē — специално за означавање перфективности. Према обл.

[1] Интересантно је приметити да је у овом говору (као и иначе) већина старих окамењених облика везана за неко више, надземаљско биће (Бог, ђаво), исп. по̀моз Бог, ђаоле поједи и сл.

Digitized by Google

пљѐти: пљѐвēм и сл. образовали су се и облици: жњѐти-жњѐвēм (и жњѐм), мљѐти- мљѐвēм (и мѐљēм).

Итеративни глаголи на -авати често имају форму презента без презентског је:

дâвāм, знâвāм-знâвāш, пòзнāвāм, пљýвāм, кљýвāм и т. д.

Обрнуто горњим случајевима чују се и мало необичнији облици са презентским је: дозвољàјем, закључàјем, вјенчàјем, замотàјем, издржàје и сл.

Од глагола: вàљати, вèљети, знàти, пòзнати, шћѐти (хтети) чују се и облици перф. презента:

вàљаднēм...., вèљаднēм...., знàднēм, ȉмаднēм, пòзнаднēм, шћѐднēм (и без. конз. *н*: вàљадем и т. д.).

Неки глаголи са -хт- (-кт-) имају у основи двојаке презентске облике: дрктати: дрхтȉм-дркнēм, брèктати: брèктȉм-брèкнēм, дàктати: дàктȉм-дàкнēм, бàктати: бàктȉм-бàкнēм.

Неколико глагола III вр. има двојаке облике у презенту: кýпати: кȕпāм-кȕпљēм, узȉмати: ȕзимāм-ȕзимљēм, позȉвати: пòзивāм-пòзивљēм, дријéмати: дрȉјемāм-дрȉјемљēм, пȉпати: пȉпāм-пȉпљēм, сȉпати: сȉпāм-сȉпљēм, изазȉвати: изàзивāм-изàзивљēм, чéпати: чêпāм-чêпљēм, прòсипати: прòсипāм-прòсȉпљēм (прòсипљем), кàпāти: кàпāм-кàпљēм.

Изгледа да је у овом говору обичнији други презентски облик, али се и први ипак чује.

На послетку треба напоменути да се у з. л. plur. praes. чује каткада наст. *-у* место *-е*: дòносȳ, рâдȳ, кòсȳ, вȉдȳ и слично.

Наведимо и то да се у овом говору чују скраћени облици, нарочито у питањима: вȉш ли? (видиш ли), чȕш ли? (чујеш ли), а још чешће стари оптативни облици: òј ли, ò-љи (*хоћ); нéј ли (*нећ), мòж (и мòш): мòж ли кој, мòж ли дођ и сл., òт ли бити? нêт ли моћ и сл. (где се *ш* могло добити и утицајем системе из ст. облика з. л. plur. praes.: òтē, нêтē — који се и данас могу чути); òш, нêш (где имамо контаминацију опт. обл. са обл. 2 л. praes. sing.).

Императив. У императиву се могу чути и стари облици: вȉђ, јèђ, ȉзвић, нàјеђ; поред: вȉђи и вȉди, јèђи

Digitized by Google

и јѐди... Глас *ђ* имамо унесен у облике: отѝђи, отѝђите и слично.

Облици без крајњег *и* доста су чести:

шӯт(?), чѐк, прѝстав, òстав, дӣг се сàг се (сагни се), мак се (макни се), нòс то, прѝтвор, мӯч! (ређе мӯч) и сл., — што се протеже и на остале облике императива: дӣкте се, òставте, мӯчте, пôјте, пôјмо (и пођте, пођмо).[1]

Неки глаголи III вр. поред обичних својих императивних облика нпр. прòдај, дâј, крѐпāј òстāј и сл. имају и мало необичније имперфективне императивне облике: продáји (продáји како знаш!), крепáји (крепáји кад имаш, крепаји кад немаш...), дáји (дáји ти коме оћеш — ја нећу), не остáји без пара и сл. Према томе те императиве треба доводити у везу са имперф. глатолима дáвати и т. д. (исп. и дáји у књ. јез. према дâј).

Сем императивних облика: àјде, àјдемо, àјдете и àјте (што обично замењује облике: ѝди, ѝдимо, ѝдите) има са сличном употребом и: дѐла, дѐламо, дѐлате, ѐла, ѐламо, ѐлате, дакле, извесне речце са глагол. наставком, а са значењем учини... или сл.

Често се чује и облик: збӧгомте (у зн. остајте због ом), добивен контракцијом наст. 2 л. plur. императ. и прилога збогом.

Имперфекат, аорист. Пре свега треба напоменути да је употреба облика имперфекта и аориста у овом диалекту обична.

Забележио сам свега два случаја старијег имперфекта: бӣјāгмо, нѐ бијāгмо. Ровински има и ручахмо, забележен у Дробњацима.

У западном делу овог диалекта могу се чути у з. л. plur. имперф. примери неких глагола са наст. -ију (место -ијāхӯ): мýзију (мýзијаху), бӣјӯ (бӣјаху), тýцију (туцијаху, не дàдијӯ (не дадијаху — не даваху), млӣдијӯ да су...

Глагол * вељети (поред през. вѐљу...) има имперфекатске облике: вѐљāг, вѐљāше... вељáсмо.. вељáгӯ.

Од неких глагола у имперфекту се чују двојаки облици, вýчāг-вýцијāг, бѐрāг-бèријāг, бèријāше, жѝвљāг-жѝвијāг, жѝвијāше и сл.

---

[1] Овде ја не видим прелаз *ђ* у *ј* (Дашчић, Ист. Обл.) већ само редукцију *ð* у пòјдмо, пòјдте — као у àјмо (àјдмо).

Digitized by Google

У имперфекту имамо каткада облика створених према презенту: вòдāгӯ, сӯдāгӯ, грâдāше, али је обичније вòђāг и слично.

Обрнуто горњим случајевима имамо у примерима: òглē̄ђāг се, òглēђāше се и т. д. глас ђ унесен из других примера (вйђāше и сл.).

У аористу поред обичног рèкок чује се и старије рйјек; глагол моћи има облике: мòгак и мòгок; гл. вйђети: вйђек-вйђок; гл. дāти: дāдок, дāк, дāсмо, дāше (дāше се у шапат).

Поред аориских облика: прйнијек, дòнијек, òднијек и сл. врло се често чује и: принèсок, донèсок, однèсок.

Партицини. У овом диалекту имамо врло често овако направљене парт. презента: плètијӯћи, вйкајӯћи, скáкајући, нòсући, вèлӯћи (у зн. мислећи), ćēђӯћи и т. д.

Овај партицип често узима и придевски облик, облик сталне особине нечега: ćèдēћа, òдēћа (ни ćèдēћа ни òдēћа — девојка која није за остајање на дому, ни за удају — òдēћа направљено према ćèдēћа).

Већ је речено за part. praet. II на -ао да то -ао сажима редовно у дуго *а* око Никшића, а у запад. делу овог диалекта у -о. Наведимо овде да имамо каткад примере овог партицина направљене према през. основи:

лàжā, мèћā, окрèћā, òбрћā, и сл. Од глагола хтети имамо: ктйо, стйо, ћёо, шћёо.

Part. praet. pass. од глагола: прènијети, дòнијети, òднијети и сл. обично гласе: пренèшен, донèшен, однèшен. Често се чују и парт.: нàжен-а-о, сàжен-а-о место обичнијег: нāгнӯт, сāгнӯт.

На послетку ћу овде навести неколико глагола мање познатих књижевном језику, који су у већини случајева узети са стране (обично из тал. јез.):

дèњати (degnare) = удостојити; кр̀цāти (carcare) = = ломити: стймати (stimare) = угостити, частити; вòлтати (voltare) = сводити; кастйгати (castigare) = казнити; бàстати (bastare) = бити у моћи, замирйтати (meritare) = заслужити; нагàмбати (gambare) = нагазити; àвизати се (avisare) = сетити се; офйтати (afitare) = узети под кирију; дӯрати (durare) = трајати; пàсати (passare) = проћи; сӯ-

Digitized by Google

мати (sommare) = сабрати, помислити; бу̀рлати (borlare) = мутити; притѐнтати (tentare) = свезати кога; пѐнџати и спѐнџати (spendere) = лукавством присвојити; навѝгати (navigare) = у зн. наговорити; либѐрисати (liberare) = ослободити се; девѐнтати (divettare) = у зн. замрсити смисао нечега; дупѐрисати (doperare) = издржати; укара́рити = ставити у ред нешто; дојàндисати = = истрајати; разбу̀лати = распечатити; тѐјāторити се = шалити се; даврàндисати се = оповрћи се; майњати се = проћи се кога и т. д.

Акценат у глагола.

И у овом ћу одељку прегледати само оне акцен. облике овог говора који се не подударају са акцен. облицима Даничићевим; пратићемо их по врстама Дан. класификације глагола.

I врста.

1. Глаголи са инфинитивном основом на консонант. α) Сви они глаголи које Дан. наводи са ´ у inf. у овом диал. имају ^ акц.:

трêсти, рâсти, вêсти, ду̂псти, зêпсти, цр̂псти, ску̂псти, лêћи, ву̂ћи, врêћи; са слож.: дòрāсти, òтрēсти, ѝзмēсти, ѝздӯпсти, òбӯћи и т. д.

Ови глаголи у 1. и 2. л. praes. plur., поред обичнијих акц. облика: тре́семо-тре́сете, ра́стемо-ра́стете и сл. имају каткада и: тресе́мо-тресе́те, расте́мо-расте́те и сл.

β) Каткада и глаг. са ` у инфинитиву, типа пѐћи, — имају у том облику повучен акценат:

жѐћи-жѐћи, слож.: зàжећи, у̀жећи; пѐћи-пѐћи, слож.: ѝспећи, прѐпећи; дòвести, нàвести (* вѐсти.).

γ) Глаголи: јѐсти-јѐдēм, сјѐсти-сјѐдēм, — поред акцен. облика у 1. и 2. л. imperf.: јѐђāсмо-јѐђāсте, сјѐђāсмо-сјѐђāсте, имају и: јеђа́смо-јеђа́сте, сјеђа́смо-сјеђа́сте.

2. Глаголи са инф. основом на вокал. α) Са кратким акцен. у инф. Напоменућу овде да глаголи типа знäти и дäти у praes. перфек. вида обично имају акцен. облике: знäдēм,- знäдēш-знäдē-знäдемо-знäдēте-знäдӯ,- дäдēм- дäдēш-дäдēмо... (Дан. зна́дēм-зна́демо; да́дēм-да́дēмо..).

Digitized by Google

Сви прости глаголи са »и« у инфинитивној основи имају у 2. и 3. л. једн. аориста ˆ — шȉти: шȉх-шȋ-шȋ, крȉти: крȉх-крȋ-крȋ; свȉти: свȉх- свȋ свȋ; лȉти: лȉх-лȋ-лȋ... (Дан. наводи само: лȉти, пȉти и бȉти).

β) Глаголи са дугим акц. у инф. Примери овог типа су код Дан. са ´, док се у овом говору обично чују са ˆ: клȇти, мрȉјети, пȇти, ждрȉјети, дрȉјети (Дан. клéти, мрȉјети..). За облик дрȉјети Дан. вели да такав »грјешком стоји« у његовим Облицима срп. јез.

Напоменимо да се и у множ. аор. задржава ˆ: клȇх-клȇсмо-клȇсте-клȇше, мрȉјех-мрȉјесмо-мрȉјесте-мрȉјеше и т. д.

II врста.

За глаголе ове врсте можемо напоменути да сви са ¨ у слогу пред инфинитивним ну имају увек дужину тога ну:

плȁнȗти, бȕцнȗти, вȅнȗти, вȅснȗти, врȇгнȗти, врȇднȗти, вȉкнȗти, тȁпнȗти, дрȇпнȗти, звȉзнȗти, зȕцнȗти, шȉкнȗти, гȕцнȗти и т. д.

Сем ових, овде би ишли и; пȉрнȗти, пȉснȗти, плȁкнȗти, рȉкнȗти (и рȉкнути). ћȕкнȗти, чврȇкнȗти, шȉкнȗти, сȅгнȗти (код Дан. са ´ пȉрнути и т. д.).

Наведимо исто тако и гл.: бȁнȗти, гȁнȗти, глȕнȗти, грȁкнȗти, грȍнȗти, дȁрнȗти, кȁнȗти, лȁнȗти, плȁнȗти, тȁрнȗти, шȁнȗти (ређе као и код Дан.: тȁнути, лȁнути, дȁрнути, грȍнути). Поменута дужина остаје и у слож. глаголима: зàкинȗти, дȍшапнȗти, нàзуцнȗти, ȍплакнȗти и т. д.

За наведене глаголе можемо рећи да увек у свим облицима задржавају дужину на слогу ну: аор. дȁрнȗх-дȁрнȗ-дȁрнȗ-дȁрнȗсмо-дȁрнȗсте-дȁрнȕше; парт. дȁрнуо (* дȁрнул?)-дȁрнȗла-дȁрнȗло; дȁрнȗт-а-о...; зàкинȗх- - зàкинȗсмо- -, зàкинȗла-о и т. д.

III врста.

Овде ћу приметити само за глагол вȍљети да у овом наречју нема облике са повученим акцентом као код Дан. (вȍлȉм, вȍлȉш.., вȍљāх.. вȍљāсмо...), већ увек: вȍлȉм, вȍлȉш, вȍлȉ-волȉмо, волȉте- вȍлȇ; вȍљāх.. вȍљāсмо.. (и вољáсмо, вољáсте). —

IV врста.

Већина глагола ове врсте има дужину на слогу пред инфинитивним настав. -ти:

Digitized by Google

1. Глаголи типа п â м т ӣ т и (и пâмтити) - п â м т ӣ м. Такви су и: бâнчӣти: клӣнчӣти, тâнчӣти, трâмпӣти, мôмчӣти, — и слож.: зàпāмтӣти, ỳтрāмпӣти и сл.

Дужина се код ових глагола осећа и у аор.: трâмпӣх-трāмпӣ, трâмпӣ-трâмпӣсмо-трâмпӣсте-трâмпӣше, парт.: трампӣла-о.

2. Глаголи типа г ӓ з ӣ т и - г ӓ з ӣ м. Овакви су: бӓбӣти, бӓвӣти, бӓлӣти, глӓдӣти, вӣсӣти, бӱшӣти, вјѐтрӣти, влӓжӣти, пӱнӣти и сл. Тако и слож.: пòгазӣти, òбабӣти, òбалӣти и сл. Наведимо овде и глаголе: дӣчӣти, тлӓчӣти, бӓштӣти, пӣждрӣти, пӱпӣти, ӱдӣти (код Дан. ди́чити, тла́чити и т. д.). Исто тако и: јӓгмӣти, јӓглӣти, гӓмзӣти (Дан. јàгмити и т. д.).

3. Глаголи са тросложном инфинитивни основом, типа б р ӓ т и м ӣ т и. Такви су: бӓбичӣти, вӣличӣти, гӱндорӣти, жӱборӣти, јӓловӣти, кӓменӣти, кӣсе́лӣти, мӓторӣти, мр̏годӣти и многи други.

4. Глаголи типа б ѐ с ј е д ӣ т и - б ѐ с ј е д ӣ м. Наведимо још неке: бѐглучӣти, бòравӣти, бòгатӣти, гòтовӣти, ђѐтињӣти, кàлупӣти, двòумити, грàничӣти и др.

5. Као глагол д ј ѐ в ō ј ч ӣ т и били би и: мàгāрчӣти, др̀љāнчӣти, пӣјāнчӣти; слож.: нàмагāрчӣти, прòпијāнчӣти и слично.

Сви наведени глаголи и под тач. 2, 3, 4 и 5 задржавају своју дужину у аор. и парт. прет.

V врста.

Глаголи I. раздела.

1. Наведимо прво глаголе типа к ò п а т и - к ò п ā м. Сем оних које Дан. наводи овде би били и: кàртати, шàнтати, др̀ндати, сỳнчати, кỳрвати се, прàвдати (Д. кâртати).

Глагол ӣ г р а т и врло често гласи ӣ г р ā т и, слож. зàигрāти, прòигрāти и сл.

Глагол ӣ м а т и у през. перф. вида има акценатске облике: ӣмадēм-ēш-ē-ӣмадēмо-те-ӯ. (Д. има́дēм...).

2. Гл. типа в ј е н ч а́ в а т и - в ј ѐ н ч ā в ā м задржавају у овом говору исти акценат и у з. л. plur. praes.: вјѐнчāвāм-вјѐнчāвајӯ; лӣпсāвāм-лӣпсāвајӯ, крѐпāвāм-крѐпāвајӯ и др. (код Д. вјенча́вајӯ...)

Глаголи које Дан. овде ставља у овом диалекту гласе: кашљỳцати, мољàкати, пијỳцкати, рођàкати, сељàкати, ћерѐтати, ћарлӣјати, тоцӣљати се.

Digitized by Google

3. Гл. типа глѐдāти-глѐдāм. Такви су: ȁрāти, бȍцāти, вр̏цкāти, ђѐљāти, вјѐшāти, вȁрāти и др. Овде иду и глаг.: гȁњāти, гѝздāти, гу̏цāти, пѝтāти, шу̏њāти, сȁњāти (Дан. са ´ акц.: гáњати, гѝздати и т. д.).

Исто тако и гл.: бȁркāти, бȁсāти, сѝјāти, трȁпāти (и трȁпати; код Дан. само са ` : бȁркати...).

Глаголи II раздела.

1. Типа гр̏тāти-грћēм. Овакав би акц. у inf. имали и: вр̏тāти, кȁпāти, квȍцāти, дѝзāти, мѝцāти, нѝцāти, сѐзāти, плȁкāти, рѐзāти и т. д. Сложени: ȍгртāти, нȁвртāти, ѝздизāти и сл.

2. Инфинитивну дужину имају и гл. типа гȁмизāти-гȁмижēм: ȁмбисāти, вȁјдисāти, бѝтисāти, бȁстисāти пȁтисāти, кѝдисāти, кру̏нисāти, сѐвдисāти... са свима сложеним: увȁјдисāти и др.

Глаголи III раздела.

1. Наведимо овде глаголе као: кȁјāти, вѝјāти, грȁјāти, грѝјāти, сѝјāти, трȁјāти и др. Овде би ишли и: брѝјāти, кљу̏вāти, пљу̏вāти — са слож. ȍбријāти, прȍкљувāти, пȍпљувāти и др. (Ређе се чује акц. као код Дан. брѝјати, кљу̏вати, пљу̏вати). Глаголи овог типа у овом говору не познају дужине на през. е: кȁјем-кȁјеш-кȁје-кȁјемо-кȁјете (Дан. кȁјēм...)

2. Глаголи са ст. ̏ на другом слогу инф. основе ако повлаче акценат у презенту (као кȍвати и сл.), немају речену дужину: ку̏јем-ку̏јеш, ку̏је-ку̏јемо... (Дан.: ку̏јēм-ку̏јēмо...). Али ако је у презенту исти акц. као и у инф., онда дужине има: смѝјати се: смѝјēм се, смѝјēмо се и сл.

VI врста.

Само неколико акцен. примера ове врсте:

1. казѝвати и сл. у презенту немају дужине: кȁзујем, кȁзујеш, кȁзујемо... (Дан.: кȁзујēм, кȁзујēмо...)

2. зáвјетовāти и сл. (Дан. зáвјетовати) у презенту: зáвјетујем-зáвјетујемо...

3. ђеверѝвати и сл. — ђѐверујем-ђѐверујемо...

4. купȍвати и сл. — ку̏пујем-ку̏пујемо...

5. дѐсетковāти и сл. — дѐсеткујем-дѐсеткујемо...

6. господȍвати и сл. — госпȍдујем-госпȍдујемо..

Digitized by Google

7. вјёровāти и сл. — вјёрујем-вјёрујемо...

8. вӧјводовāти и сл. — вӧјводујем-вӧјводујемо...

Остали акценатски облици ових глагола потпуно се слажу са облицима Даничићевим.

Из досада прегледаних глаголских акценатских типова види се јасно да инфинитивни облик у овом диалекту има увек дужину на слогу пред наст. -ти, само ако тај слог првобитно није био наглашен; иначе имамо увек краткоћу поменутог слога (кòвати и сл.), изузев случајеве где по пореклу слог мора бити дуг (нàчēти, пòчēти и сл.), т. ј. где је раније имао на себи ^.

Бројеви.

Са гласовне стране је о бројевима већ нешто говорено те ћемо овде само навести разне облике појединих бројева који се у овом диалекту јављају:

једа̀нēс-једа̀нāјс, два́нēс-два́нāјс, три́нēс-тринāјс, четр̀нēс-четворòнēс, пѐтнēс-петорòнēс и четверòнēс, петерòнēс — према колективним бројевима: чѐтворо, пѐторо, чѐтверо, пѐтеро, — два̀ес-два̀тсēт, два̀ес два, два̀тсēт два; четѐрес-четр̀дес; пе́сēт-педѐсēт; ше́сēт-шездѐсēт; двљѐсти (двјѐсти), двјѐста и двије стотине (никад двӣјести), трӣсти-трӣста; четирӣсти-четирӣста.

Колективни се бројеви обично чују: чѐтворо, пѐторо, шѐсторо, али доста често и: чѐтверо, пѐтеро, шѐстеро, па према њима и бројне именице: четвѐрица, петѐрица, осмѐрица... Ови се последњи примери већином чују у западној области овог диалекта (Грах.-Бањ.).

Променљив је само број јѐдан, али се чују и облици: двљѐма (двјѐма), трӣма (за ж. р.).

Редни број пр̂ви акценатски гласи и пр̀вӣ, иначе без колебања; дрӯгӣ, трѐћӣ, сѐдмӣ, ôсмӣ...

Непроменљиве речи и нешто из синтаксе.

Овде ћу најпре навести неколико прилога и предлога које сам забележио а који, или по форми својој или по значењу, нешто одступају од књижевног говора:

Digitized by Google

озѝмӯс (зимус) — добивено несумњиво контамина цијом: озими и зимус; òтприје (у зн. у старо доба); ӯпӯт (у зн. одмах. Требао је ӯпӯт заискати. Ја бих се ӯпӯт спремио.) Прилог мäло је каткада у временском значењу зàмало: мäло га не ограби; мäло не паде и сл. Бèзмало је у зн. скоро: било нас је бèзмало доста; он изгуби бèзмало све и сл.

Прилог вёћ ређе гласи и вёће, чује се и: вёћō, добивено контаминацијом већ и нō (него): Платићеш то вёћō те не уватим. Узећу ти то вёћō те не видим. Доћи ће вёћō не умре и сл. Наведени и сл. примери обично се чују у западном делу овог диалекта (Грах. Бањ.).

Каткада се, иако ретко, чује и прилог жљё: жљё га ćела.... Е, жљё ви ово причам (рђаво). Прилог мӯчки гласи и мӯчкē; зóрли и зóрле.

Наведимо овде и неколико краћих прилошких облика: рâз (разма); сäл (салти-, е), прèм (премо-премда), лйш (лише-лишмо).

Неколико прилога странога порекла:

ѐрваиле (исто), àсли (баш), сäлти-сäлте (само), бӧл (доста), ђӯсто (тачно), скâпулице (потпуно), бајàги, бѐли, âјбӧ, бадàва-бадàвāт, забадàвāт, димйзоке (безобзира), дäлте; àкастеàкастйле-àкаст, кäпац (бити у стању), талично (срећно) и т. д.

Напоменућу овде нешто о појединим прилозима и предлозима са синтаксичке стране.

Прилог *ђе* (где) у исказној реченици може каткада заменити и свезу *да*: Види се *ђе* си из села. Знам *ђе* имаш лијепу невљесту и сл.

Предлог *без* (брез) често је прилошког карактера: Сви без ја. Нема тога нико без он и сл. Овде ћу навести да је употреба предл. *без* у примерима без да зна, без да једну каже, без да је о том и мислио и сл. — могла доћи талианским утицајем.

У примеру: Спавā сам *до* нема два сата, а *од* има два сата сам ӯстā — предлози *до* и *од* прилошког су карактера (у зн. отприлике) или се може претпоставити каква именичка елизија (време или сл.).

Сличан би случај био у реченицама: преко дан спава, а

Digitized by Google

преко ноћ иде — где преко показује прил. значење: док (за време док) и сл. Наведимо овде да прилошко прё које означава увећавање, појачавање значења простог придева каткада гласи и преко: преко лијеп, преко фин... — где се осећа као елизија: мере, начина и сл.

Пред прилоге за место: дôвлē (довде), дôнлē (донде) имамо каткада предлог до наново употребљен: до довле му је брада; таман дођох до донле.

Редупликацију предлога имали бисмо у примерима:

дође ка к нама, ка к њима; био је са шњим...

Предлог од каткада је у значењу *о:* зна од овоме он све, исто ка што и од овим прошлим причасмо...

Неколико примера где предлог *с* (са) има каузално значење: Нѐмō чекат *с* једнога динара. Учинила бих, али ми је жао *с* маме. Народ ш њи̂ страда и сл.

Употреба социативног *с* (са) доста је обична и уз inst. за оруђе: Гледā сам с очима. Оре са плужицом и т. д.

Треба напоменути да се предлог су врло често чује, не само као префикс (сусрести и сл.) већ и иначе. Може се рећи да је увек уз бројеве и прилоге за меру и количину и да се у тим случајевима ређе чује предлог *с* (са). Неки пр.: су два каиша; су пет људи; су десет...; су хиљаду..; су колико...; су толико...; су волико..; су 'нолико... Ређе се употребљава уз прилоге за начин: су тако мало њиг; су 'вако одраслим момцима и сл. Каткада и уз неке придевне замен.: су чим ћу..; су тим..; су што...

Уз именице, личне замен. и придеве за социатив је увек предлог *с* (са): с Марком; ш њим..; с лијепим.. и сл.

Раставна свеза али често је и у значењу или: Оће ћемо ја али ти. Имаш ли ћесе али какве крпе? У истом се значењу употребљава и: јали, оли, толи: Ја-ли ја био јали ти... Док нестане тебе оли имања. Оли начини кућу оли не почињи ништа. Тол богати толи ćерома... Наведене свезе чешће су у говору и без свога другог дела: А доша а не доша. Ја сељак скино капу ја не скино, господа га једнако гледа. То радио то не радио... и сл.

Свезе: да, јер.. у исказним, намерним и узрочним реченицама врло се често замењују исказним, намерним или узро-

Digitized by Google

чним *е:* кажу *е* је био јунак; мислио сам *е* ће доћи; рèко(х) зато *е* си прије пи́тā, и сл.

Напоменимо овде да се чује *е* каткада у овом говору и у реченицама за чуђење, у афекту: Зар тако ѐ богом те кумим! Ѐ забога шта радиш!

Наведимо неки пример и за познату у овим диалектима употребу асс. уз предлоге: на, о, у, под, пред, над — без обзира на то, да ли за место или правац кретања: Био сам у Дугу. Био сам у град. Спава под кућу и сл.

Уз прелазне глаголе за негацију обичније стоји асс. објекта: немам књигу, немасмо ни једну овцу и сл.; али се чује и употреба gen.: немам бритве.. и сл.

Може бити каткада и изостављања одречне речце не после употребљене једне негације у реченици: шта радиш? ништа радим; шта мислиш? ништа мислим... — где је ово ништа схваћено више као објекат.

Напоменимо да је обична употраба предл. за уз асс. да покаже правац глаголске радње, што је особина талианског језика (parto per...). Неки примери: идем за Никшић; мислим (путовати) за Америку и сл. Предлог се за може чути и у оваким примерима: путујем за у Дубровник; намјеран сам за у Требиње поћи, иако је био довољан један предлог да обележи правац радње.

Уз глагол тицати се лична замен. за 1. 2. и 3. л. — ако је енклитична — стоји увек у dat.: то ми се ништа не тиче; што ти се то тиче; то му се тиче и сл.; али ако је у употреби пун, акценатски облик, онда може стајати и у gen. и dat.: шта се то њега тиче и: шта се то њему тиче; то се нас не тиче и: то се нама не тиче.

Доста се често уз бројеве могу чути овакви облици показних заменица: донеси ми òнē пет мотика; доведи ми тê седам коња; пошто ти òвē два товара дрва; шта ћемо с òнē три јагњета; поправи òвē два сијена; поћерај тê два овна; убери овàквé четири прута и сл. Из наведених се примера може видети да се облик жен. р. показних заменица, уз бројеве 2—4 (òвē двије жене и сл.), уопштио за све горње и сл. случајеве. Уопштавање тог замен. облика уз бројеве можемо објаснити на овај начин: заменачки облици за ж. р. уз бројеве 2—4 прешли су и на бројеве одпет (оне пет жена и сл.), што се потом лако могло уопштити

Digitized by Google

за именице муш. и сред. р. (према једнакости бројне конструкције: оних пет жена, оних пет људи, оних пет села и сл.)[1], те зато имамо и: ове пет људи, оне пет села и сл. Према употреби таквих облика за све родове уз бројеве од пет и за женски род од 2—4 добили бисмо и примере: оне два човјека, оне два ђетета и сл. Исте бисмо случајеве имали и са придевима: имаг добре пет брава. Донеси ми цигле шес зрна. имам у друге два разреда.. и сл.

Заменица како употребљава се каткад у релативним и упитним реченицама и у облику ка: они су урадили кâ смо рекли (како.., као што..); орали су тамо кâ ли су чињели (шта...); има иг доста, кâ да не! кâ толики свијет дође? (како...).

Напоменимо да ово релативно-упитно кâ може бити и у значењу прилога за време (пошто и сл.): шта ћеш радити кâ мислиш доћи, сигурај се кâ ћеш ићи и сл. —

Од гл. хтети з. л. sing. и plur. у одрицању (а нарочито ако је одрицање истакнуто), стоји обично у пуном облику несажето: оће ли? не оће; али кад он то не оће и сл. Чују се и сажети облици (нêће, нêћē-нéћē). Место з. л. praes. sing. од немати-нêмā чешће се чује и облик нијe: није га ту; није за то прилике; није туникога; воде није, жита није, дрва није: ништа није и т. д.

Забележио сам један пример где аориски облик место обичнијег имперфекта стоји у потенцијалном значењу: Да ми ти даде, ја га мòгах извадити. —

Чује се каткада и употреба имперфекта у значењу будућег времена место обичнијег аориста или перфекта: донијећеш ми сито трёбаше ми за сјутра; дођите, трёбāсте ми; ваљáше ми за довече.

Облици потенцијала у 1. и 2. л. plur. често овако гласе: ми би радили, ви би радили и сл., несумњиво утицајем облика 2. и 3. л. sing. У 3. л. plur. поред обл. они би... имамо каткад узет и аориски облик бȉше: они бише то могли превести и сл. — За потенцијал сам чуо и ове облике: не бигу се они никако сва-

[1] Чешће се чују уопштени и обл. ср. р.: оно пет људи, оно пет жена, оно пет села и сл. према оно неколико људи и сл.

Digitized by Google

дили. Бȉгȕ ли они дошли. Не бигу. Наведени су облици ипак врло ретки у овом говору.

Забележио сам неколико примера где се задржао стари оптативни облик императива: нòси те ђаво, пòједи ђаво, нема, вук ти га издери (клетва за овцу...), ђаволи ти помòзи, пȍђи један од вас до главице, привȕци неки то корито.

Кад има да се назначи веће трајање гл. радње и када хоће да се то нарочито истакне, онда се употреби истор. императив и тај се облик неколико пута понавља. Наведимо овде интересантније примере:

ја ту чȅки, чȅки-њега нема (м. чȅкāј-чȅк+и. према нȍс и нòси, мȕч и мȕчи и сл.); те ми пòћери, пòћери до саме главице; ми глȅди, глȅди — док нам се не досади и сл.

На послетку ћу напоменути да број јȅдан често значи неодређену замен.: нȅкӣ-ā-ō, нȅкакав и сл.

И већ у једȁн ва̏кат он стиже. У једнȍ доба он батȁц на врата. Не знам — из једног нечистог суда то извади и сл. —

Digitized by Google

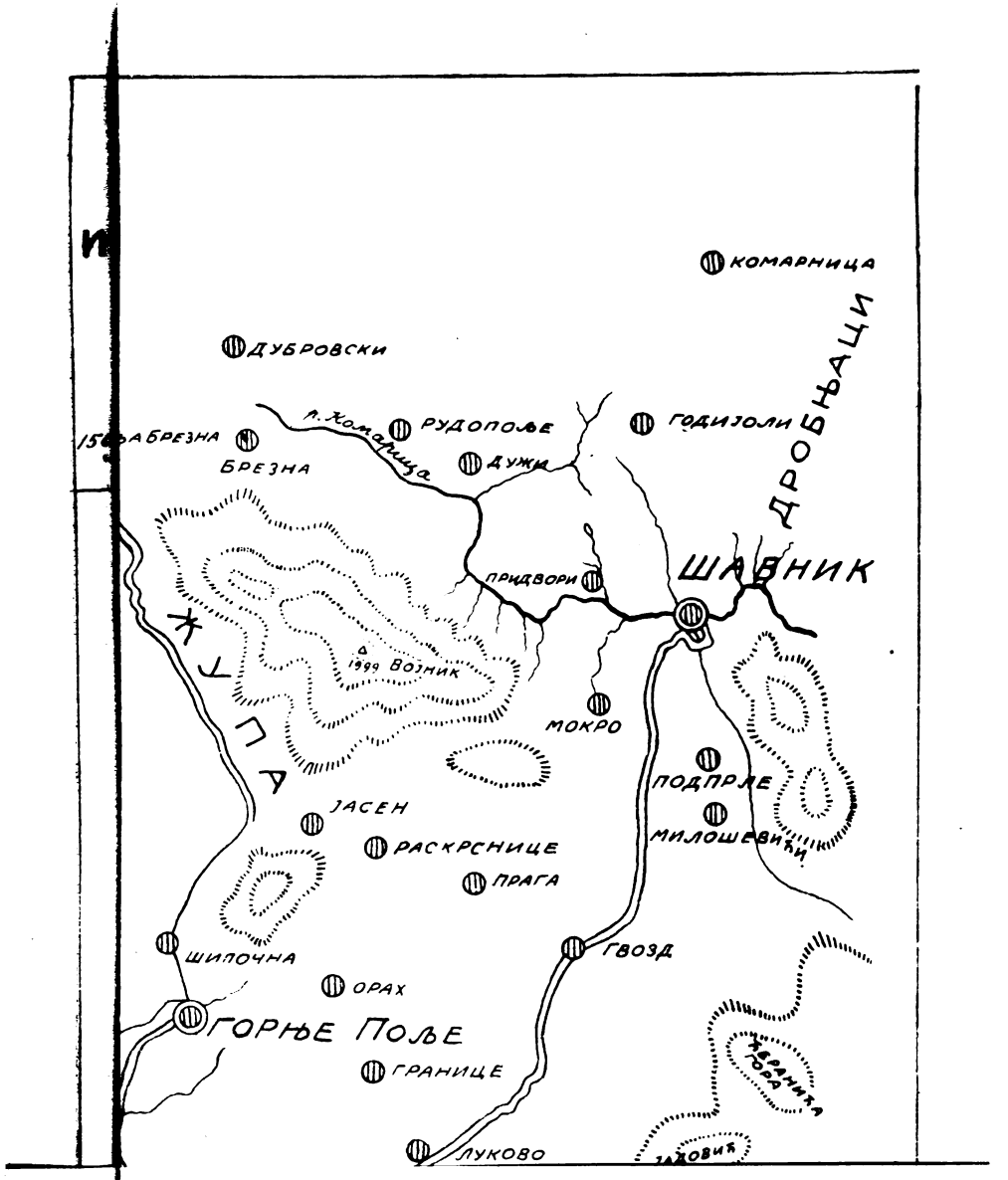

Digitized by Google

Digitized by Google

„БЕЗЈАК“

И

„БЕЗЈАЦИ“

ОД

Д-ра ФРАНА ИЛЕШИЋА

Digitized by Google

Digitized by Google

„Безјак“ и „безјаци“.

од

Д-ра Франа Илешића.

Реч »безјак« имају Вук, Броз-Ивековић (наравно, и Даничић, Ak. Rj.) и Плетершник. Као главно њено значење наводе: Tölpel, homo rusticus

У обичном говору ја »безјак« нисам нигде чуо у нашем народу. Реч је, дакле, у данашње доба свакако ретка постала. Често се пак у нашим крајевима налази као породично име (презиме), а може се наћи и као назив насеобина (села).

У овој расправи хоћу да дадем »географију« и донекле историју те речи, па и покушаје њезина етимолошког тумачења.

* * *

»Безјак« је познат у Загребу и у хрватском Загорју. Тако на пр. познаје израз Загрепчанин Д-р Велимир Дежелић; њему значи тај израз некаква будаласта човека; као дечку знала је Дежелићу мајка рећи: »Ти, безјак, ти!« Госп. директор Владоје Дукат у Загребу изјављује да је »безјак« још жива реч, пецкалица за човека који не говори лепо. Госп. Д-р Степан Ортнер, Крапинчанин (хрв. Загорје), адвокат у Загребу, причао ми је да »безјак« значи некако ненормална човека, напосе, да се то име даје дечацима од 13-14 година, на пр. у случају, кад такав дечак бежи од друштва, ако је дошао гост: »Кај си как каки безјак? Кај немреш сем дојти?«[1] Мало друкчије ми се тумачи реч из другог загорског врела; једна ми госпођица пише:» Кад смо били дјеца, знала нам је наша мајка (пореклом из Загорја), кад би се понашали разуздано, рећи: »ти, безјак!« и ја сам ту реч узимала као: »ти, звркане« или »ти, будало!« Крај Сутле, у рођеном месту проф. Драг. Боранића, значи »безјак« »шумаста«, »муњена« човека; исто значење има реч и у Чазми, рођеном месту проф.

[1] Девојка од једно 11 година из Крапинских Топлица казала ми је да познаје реч и да се »безјак« може — свакоме рећи.

Digitized by Google

Шурмина. Према извештају загребачког историка Емилија Лашовскога, безјаци су људи тамо између Златара и Прераде (у хрв. Загорју)[2]

У западнијим, словеначким крајевима »безјак« већ врло слабо живи. Професор Даворин Синковић (преко 70 година стар) прича ми да »безјак« значи у Бучи у данашњој мариборској области (између Целја и Сутле) непромишљена човека, наивног глупака или шаљивчину, »шлендриана»; по свој прилици, употребљавали су стари људи и у околини Кршкога и Лесковца крај Саве у Крањској реч »безјак« за нагла, брза човека (изв. госп. Млакара, учитеља у Љубљани); брза човека значи тај израз и у севничком срезу (крај Саве, у бившој Штајерској). У доленској Крањској око Новог Места — према извештају надзорника Вестра — нема израза »безјак«.

Врло је познат »безјак« у крајини око Слуње у Хрватској (бившој Граници) и обичан је израз за глупана[3]. »Безјак« се у слуњскоме срезу каже глупаку, човеку, који се не зна снаћи, уопште човеку ограничену[4]. У хрватскоме Горскоме Котару, и то поглавито у околини Чабра, познат је такође »безјак«; »безјак« или »бзл« каже се тамо оном који трчи непрестано као луд, као без главе; »То је прави безјак; баш га је ухватио бзл«, каже се на пр. за неког кога су најурили, т. ј. истукли па се дао у бјежање или за оног ко има сувише посла па трчи[5]. Један трговачки помоћник у Загребу рекао ми је да се у Горскоме Котару безјак или бзл зове дете које трчи те гурне човека не марећи за то, да ли прави штету или не, дакле »дивље дете« или »босански мангуп«. Покојни Др. Милан *Огризовић*, Сењанин,причао ми је да је његова мајка знала употребљавати овај израз за човека који се не зна одупрети, те је због тога бедан, а и несимпатичан. Као придевак: »Ти си безјак = бедак« говори се у речком котару. У Цриквеници и околини даје се »безјак« или чешће »безјачина« као придевак опорим и тврдоглавим људима, кад их ко хоће приказати као луде, спремне починити свакоме, у сваком случају, само зло. Узмимо на пр. да дође у место један финансиски стражар, који тачно пази на све што се укрцава и искрцава у лађу, па хоће

---

[2] Исп. В. Клаића у „Vjesniku Hrv. Arheološkog Društva" 1907, 191-192 — Према извештају г. дир. Фанцева у Вирју значи »безјак« — Загорца.

[3] Изв. г. Д-ра Вл. Дворниковића.

[4] Изв. г. Симића, школског надзорника у Вуковару.

[5] Изв. г. Гашпарца, чиновника у Руми.

Digitized by Google

за сваку маленкост да учини неприлике, онда народ каже за њега да је права »безјачина«[6]; али је карактеристично да млађи нараштај ову реч већ мање употребљава.

Реч је прилично позната и у Славонији и значи тамо — према објашњењу г. Исе Великановића — толико као руски »нищій«, па и из другог врела сазнајем да у Славонији реч значи: сиромах, просјак, а и »наивњак, бена«.[7] У околици Новог Сада значи »безјак« човека сулуда.[8]

Реч има и Вук, као што сам већ у почетку рекао, у своме Речнику у значењу: stolidus. Речник Академије наводи је из Србије где се, каже, употребљава укора ради: »Иди, безјаче један!«, те према њему и Броз Ивековић: »Иди, безјаче један! каже на пр. отац сину кад учини или рече што год лудо«, дакле: Tölpel, stolidus. У Босни неки моји известиоци не познају овог израза[9], али је у неким пределима Херцеговине »безјак« познат у смислу »бедак« (на пр. у околини Коњица = Idiot).

У далматинском Загорју употребљавају сељаци реч »безјак« кад хоће неком да кажу да је неозбиљан и смешан[10]. М. Павлиновић пише у »Radiši Bog pomaže» (Zadar, 1871), 158, наводећи речи »бејзаче, безјачити, безјаство«: »Био је у дјетинству тако безјаче да га је мајка једном одвела скрбнику и овако приказала: ево вам га, овога смртнога лијенца!« Према томе се у Акад. Рј. овај израз тумачи као puer stipes.[11] Из Далмације тумаче ми се реч још овако: »Реч »безјак« употребљава се у северној Далмацији и јужној Лици веома много и то као придевак оним људима за које у околини Загреба кажу: бедак, норц, глупан итд. »Безјачити« значи: ништа стварно не говорити.[12]

Према томе значи »безјак«: глупог, блесавог човека (хрв.

---

[6] Изв. г. Б. Скомерже.

[7] Изв. г. Дрњевића, чиновника у Ђакову. — Госп. Јос. Рус каже у љубљанској »Њиви« I .299 и о Загорју, да тамо безјак као appellativum значи »данас исто као просјак«,

[8] Изв. г. дир. Врховца. Слично у Срему (Митровици), безјак = ветрогоња, лакомислен човек, приглуп.

[9] Г. Д-р Вл. Дворниковић и неки босанско-херцеговачки студенти.

[10] Изв. г. Бартуле Јуришића, чиновника Југосл. Банке у Загребу.

[11] Глагол: безјáчити, бèзјачӣм тумачи се у Акад. Рј. (по г. Групковићу) у значењу: fallacias agere, а безјаштво: rusticitas. М. Павличонић пише (Raz. spisi 137): „Не разабиру чедност и постидност од безјачтва и од невриедности".

[12] Изв. г. М. Обрадовића, правника од г. 1921.

Digitized by Google

Загорје, Загреб, Река, Штајерска), сулудог, махнитог човека (крај Сутле, Чазма), лудака (Србија), некаква чудака, који се клони друштва (Крапина[13]), ленштину, убогог (Славонија, Загорје), човека који не говори лепо (Загреб). Као пришивак даје се често дечацима (Крапина, Загреб, Далмација). Колико се човек тим изразом означује према своме бивалишту, »безјак« је хрватски Загорац, напосе човек између Златара и Прегради.

Што се тиче »географије« израза, израз је као опћенито име познат у једноме делу Словеније, у Хрватској и Славонији, у Војводини, у Србији, у Херцеговини и у Далмацији. Чини се да је најпознатији у земљи између хрватског Загорја и хрватско-далматинског Приморја.

Безјак се налази често као *презиме*. За Словенију прегледао сам у том погледу именик чланова »Дружбе Св. Мохора« и нашао: у једној самој жупи града Марибора има 16 особа с тим презименом; у Словенским Горицама (источно од Марибора) и на Птујском Пољу 39[14], у Савињској Долини (западно од Целја) 15, у Долењској Крањској (између Љубљане и Хрватске) мање (Кршко 5, остала Долењска 4), више у Нотрањској (према Трсту, Постојна, Випава) 15[15], у Горењској (Крањ, Камник, Радовљица) 17. Безјаци се налазе и у Љубљани и у околици. Има Безјака и у Горичкој (у околици Подмелца под Триглавом) и у Истри (Опрталь).

Имаде породица »Безјак« у малом Вратнику близу Самобора у Хрватској[16], у Тухљу крај Сутле, у Ђурђевачком котару на конацима Греде (општине Молве) и на вировским конацима[17], даље у Сењу и околини[18]; испор. Lang, Samobor (Zbornik jugoslav. Akademije, XVII), даље, Zbornik jugoslav. Akad. XXI (R. Grujić, Plemenski rječnik ličko-krbavske županije).

Презиме гласи данас или: Безјак или Бизјак, а пише се (а и говори) се под утицајем немачке фонетике или ортографије и: Визјак (у Словенији).

---

[13] У једном извештају — нисам забележио, одакле, чини ми се, Херцеговине — тумачи ми се реч овако: „безјак значи у правом смислу онога који на себе не пази, не тиче га се, какав је, не пази на своје понашање и своје одијело, а онда онога који је мало луцкаст«,

[14] Год. 1869 било је у птујском округу више стотина Безјака.

[15] Према извештају г. учитеља Прапротника презиме је Безјак јако раширено око Ајдовштине.

[16] Изв. г. Драгутина Гамбергера, чиновника у Загребу.

[17] Изв. г. адвоката Др. Першића у Ђурђевцу.

[18] Изв. г. Дрњевића.

Digitized by Google

Чини се да има највише овог презимена у Словенији[19], особито у источном делу данашње мариборске области (Словенске Горице, Птујско Поље). У птујском срезу набројио је Бидерман 1869 г. (Die Serbenansiedlungen итд.) у 43 општине више стотине људи са презименом Безјак.

Има и *месно име* »Безјаки«. У Жумберку, дакле на граници бивше Крањске и Хрватске, зове се једно село Безјак[20]. У Стативама, једно 8 км од Карловца према Метлици, једна се група кућа зове: Безјаки (и породице се зову тако); један се део преселио на друго брдо, па и ти се зову Безјаки[21]. Даље се »Безјак« зове село између Реке и Каства и већина сељака тог села имаде ово презиме. Код Десенића крај Сутле у општини Села каже се једној групи кућа: Безјаки.

Како је лично (породично) презиме могло прећи у месно име, показује нам овај случај у макарском котару у Далмацији[22]: »У Далмацији, у котару макарском, јест село Тучепи, које се састоји од више заселака. У једном од њих налази се неколико породица истог презимена, које опет, поједине или две до три скупа, имају властити надимак, као на пр.: Гргетини, Микини, Шкорини итд. Тако исто и три породице имају надимак Безјакови . . . , а најстарији мушкарац једне од њих носи надимак Безјак (Шимун Лалић, стар преко 90 год.), чија се покојна жена звала Безјакуша, а сви чланови све три породице називају се Безјакови.«

Коначно се Безјаци зову становници читавих предела или крајина. Већ сам горе навео, да тим именом називљу хрватске Загорце између Златара и Прегараде. А Безјаци се зову и становници средње *Истре*. »Безјак« говори се у Козљаку (у Малој и Великој Краски) на Чепићком језеру у источној Истри подругљиво људима из Брсеча и Мошћеница, т. ј., с ону страну горске косе Учка-Сисол.[23] У југозападној Истри посматра у свом извештају етнографске прилике госп. Д-р Иван Зукон: »У Истри се Југословени међу собом, а донекле и у ваљскоме свету

---

[19] Госп. Јос. Рус каже у љубљанској „Njivi“ I. 299: »Име Безјак или Бизјак налазимо по целој Словенији, Истри и цивилној Хрватској«.

[20] Изв. проф. П. Скока. Изговара се заправо: Бељак, као кољи — козји исп. Јагићев „Archiv“ XXXII 375.). На карти Жумберка у Archiv-у XXXIII, 355. зове се село: Безјаки (источно од Виводине).

[21] Изв. г. директора Строхала у Загребу.

[22] У лудбрешком срезу у Хрватској има село: Безје (од Безјанин?

[23] Изв. г. одветника Др. Ант. Краљића.

Digitized by Google

зову: а) Влахи (Власи), који напучују Влашију, т. ј., у главноме крај у западно -јужној Истри (пуљски котар и доњи део поречког), јесу прилично хајдучко-ускочке нарави; б) *Безјаци* или становници *Безјачије* у средњој Истри (пазински котар и горњи део поречког)[24]. Као суседи, Власи и Безјаци били су увек у опреци; први бејаху под млетачком републиком, други под пазинском грофијом (у Аустрији). Први су били жестоки, јуначки, хајдучки, а други мирна чељад, као без крви, без срчаности, *без јакости.*[25] Међу Власима је реч» безјак« врст поруге, презира према тобоже мање вредним људима; обратно међу Безјацима реч Влах значи страшна, жестока, крволочна човека, тата, хајдука, разбојника. Ипак је виша образованост и заједничка политичка борба те опреке прилично већ избрисала, те се данас горњи изрази рабе скоро искључиво за шалу.«

Према свему томе »безјак« је или опћенито име (глупан итд.) или породично име или месно име села, а и крајина. Које је од тих значења првобитно? Да реч не означује читавих крајина, могли бисмо можда мислити да је »безјак« првотно *опћенито* име, које је с ознаке једног човека прешло на читаву његову задругу, те тако постало и именом читавог села; али и у том случају би сметало то, што тих »Безјака« има тако *много*, а поготово сметају читаве крајине-безјачије, на више места и у приличној удаљености (хрватско Загорје и средња Истра).[26]

Ствар постаје још интересантнија, примимо ли да се и *талијански* суседи Словенаца на левој обали доње Соче зову Безјаци. О њима је писао већ г. 1854 Словенац Степан Кочиančић.[27] Он на обалама доње Соче разликује Фурлане (Фриулане) и Талијане и каже да на тако званом »territorio« на левој обали Соче (између Соче и Краса, где станују већ Словенци)

[24] Даље долазе Ћићи, Либурњани (?), Шаврини и Бркини. — Госп. проф. Спинчић ми је казао, да су Безјаци око Бузета (Штипет, Св. Мартин) и да се познају по слабом, неразумљивом говору. — У „Novicama" 1857, 35 пише J. B. о Безјацима, да станују у средини Истре од Пирана до Пломина; »њих стара ношња су кратке хлаче, чарапе и ципеле«. Пор. и С. Рутара, Samosvoje mesto Trst i mejna grofija Istra (Ljubljana), 65|66.

[25] То је подвукао г. Др. Зукон, очивидно етимологизирајући.

[26] Једна се читава крајина источно од Марибора зове Прлекија (становници: Прлеки, нешто подругљиво), али тај је назив за покрајину објективно оправдан, јер се у целом оном пределу говори »прле« (првље) место »прej-пре«. Зашто се становници око славонске Пожеге зову »шијаци«? У мариборској области има презиме: Шијанец (шија!). — Исп. Мурка у »Časopisu za zgod. in nar. VII 272.

[27] „Arhiv za povjesnicu jugoslovensku", III 182.

Digitized by Google

од Тржића (Monfalcone) до Градишке живе (не Фурлани, него) »заправо Талијани, близу 12.000 душа, који се *Бизјаци* зову. Они говоре талијански, али покварено. У осталом не разликују се ни у чем од Фурлана«. О тим талијанским безјацима пише и словеначки историк Симон Рутар[28]: »У романском делу горичког становништва морамо да разликујемо праве Талијане и Фурлане (Фријулане). Прави Талијани живе по већим варошима и у маси у Тржићкој околини (такозвани Бизјаки), даље у општинама Моросини, Белведере и Градо. Сви су ти крајеви некада припадали Млецима. Фурлани пак живе по осталом делу фурланске низине . . . Разлика међу њима није толико језичка колико историска«.[29]

Имамо дакле овде посла са *талијанским* Безјацима у суседству Словенаца, који се историјом и говором нешто разликују од романских својих суседа. Важно је знати, да ли се они сами зову Безјаци или их тако зову суседни Фурлани или Словенци. Госп. Јосип Рус пише у љубљанској »Njivi« I 299: »Безјацима зову словеначки суседи — талијанско становништво равнице између доње Соче и Краса, јер је њихове претке, као пребеглице из Скадра, населила овамо Венецијанска Република (1487 год.)«.

Словеначки писац Иван Прегел спомиње Безјаке у својој историској приповести »Plebanus Joannes« (1921, 1925), стр. 11. Његов савременик (у почетку 16. столећа), човек од Толмина у горњем горичком Приморју (под Триглавом), говори: »Od Bezjakov hodijo morilci, Magogov rod, in plenijo in morijo...«. Из тога се текста не види, у којој земљи живу ти Безјаци, али се види, да су Безјаци лупежи.

За одређивање првобитног значења речи »безјак« треба да загледамо и у њезину историју. Најстарије познато ми врело у којем се спомињу Безјаци јест млетачки патриције Санудо, који у историји год. 1526 три пута спомиње земљу *Без-*

---

[28] „Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska“ (Matica Slov. Ljubljana, 1892), стр. 62. — Strekelj, Zur slavishen Lehnwörterkunde (Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenschaften. Phil. hist. kl., 50 B., Wien, 1914) каже о тим Безјацима: „Die Bewohner von S. Martino an der ital. slov. Sprachgrenze (Im Norden von Monfalcone)“.

[29] Чешки „Slovník Naučný“ цитира назив „Bezjaci“ Коцианчића, али додаје, „že Furlánci, žijící pri řece Soči, poitalštení to Slovinci, nazývají sebe Bizjaky“. Нова је тврдња да су Бизјаци поталијанчени Словенци. — Пољска „Wielka Encyklopedja powszechna“ цитира „Slovník Naučný“. Руски „Енциклопедическій словарь“ (1891) позива се на Даничића.

Digitized by Google

јачију; то је код њега, као што показује проф. Клаић,[30] »Славонија« 16. века, т. ј. земља између Драве и Саве, напосе хрватско Загорје око Вараждина.

Наши протестантски писци 16. столећа често спомињу *Безјаке* и *безјачки говор.* Већ у првим својим књигама (1550) спомиње Трубар безјачки изговор »e«; каже, да треба »ta L zhasi *po Besiashku* isrezhi«, »das L zu Zeiten grob auf Ungrisch oder *Bisyakisch* ... auszusprechen sich gewöhnen«. Ортографију »безјачку« спомиње у Првом делу новог закона (1557), показујући да »soviel Buchstaben und Consonanten« у једној речи или у једном слогу, »wie etleich Bohem und Bessyacker vermeinen von wegen der groben und wichtigen pronunciation (darnach die Crobathen und jre Alphabet soviel S und Z haben)«. Пита се само, какав је то изговор; тумачи кажу да ту треба мислити на хрватске кајкавце Загорце.[31] У предговору јеванђељу Св. Матеја (1555) наводи Трубар диалекте говорећи да »drigači gouore z dostimi besedami Krainci, drigači Korošci, drigači Štaierij inu Dolenci tar Beziaki, drigači Krašouci inu Istriani, drigači Krouati«.[32] Из реда у којем се пределе наводе треба закључивати, да је говорећи о Базјацима Трубар збиља мислио на кајкавске Хрвате. У немачком предговору превода Првог дела новог закона (1557) »Windischer« му је: »ein Krainer, Untersteyrer, Karner, Karstner, Histerreicher, Niederländer oder Bessyak«. Безјаци су, дакле, опет у вези са »Долењцима« (у Крањској или Штајерској), дакле хрватски кајкавци. У предговору *глагољског* (дакле хрватског) Првог дела новога тестамента (1562) наводи Трубар на границама турским ове хришћанске »народе«: »die Crobathen, Dalmatiner, die Windischen oder Sclaven«. Изразом »Crobathen« мисли на наш народ са глагољском божјом службом. »Die Slaven die man sonst Bessiacken nennt, haben fasst vngerische und Crobathische Sitten«, у религији су као и Хрвати, само им је божја служба латинска. Јасно је да ту треба опет мислити на

[30] B. Клаић у „Vjesniku hrv. arheološkog društva 1907, 191|192: „U djelu mletačkog patricija Marina Sanuda, koje su mletački učenjaci 1879—1903 izdali u 58 omašnih svezaka, spominje se na više mjesta neka zemlja *Dezfačija.* Tako se u svesku 43. toga djela, u kojoj se govori o zgodama god. 1526, tri put imenuje ta zemlja: „che l'potra far da 40 milia persone solamente de la Besiachia (str. 76), ... in la Schiavonia dicta Besiachia, et ancora dall'altra parte de Corvatia ...“, „terra chiamiata Varresdin, che è in la Bysiachia“ (340). — Самудо (или Савуто) Марино 1466–1535.

[31] Хрватски кајкавци говоре „e“ данас на крају слогова и речи као чисто „e“; дакле, не „grob“; или шта то значи „grob“?

[32] Наводим цитат по транскрипцији у Скетовој „Slovenskoj slovstvenoj čitanc'i' (1906).

Digitized by Google

народ између Драве и Саве, дакле, у главноме, на Загорце. Љубљански пропагатор протестантизма Кломбнер »настојао је 1563 око пријевода хрватске библије у Љубљани«, а онда »када се морала напустити Љубљана« покренуо је мисао, »да се у Ураху штампа мађарски и хрватски латиницом у безјачком диалекту, те је у то име послао и неки безјачки катекизам (?), који би се имао латиницом издати, а разумију га Хрвати и Безјаци.«[33] И Конзул и Далматин спомињу у свом хрватском предговору »Првог дела новога тестамента« Безјаке; хоће да служе »најпрво вам, Хрватом и Далматином, потом такајше Бошњаком, Безјаком, Србљаном и Булгаром«; за њихове је Безјаке у оквиру набрајања тих »народа« место опет између Драве и Саве. У хрватској Постили (Tübingen, 1562) читамо[34]: »Bihu rimskim poganskim vladaocem ili gospodi podložni, kako sad jesu mnozi krstjani Turkom, koji v zdolińih ugrskih, bezjačkih, hrvackih, v Bosni i srpskih stranah prebivaju«. Безјачке су стране овде између угарских и хрватских, дакле, опет земља између Драве и Саве, а појам »безјачки« протеже се јасно и на Славонију, јер је само славонска Подравина била турска. У студији г. Фанцева »Jezik hrvatskih protestantskih pisaca XVI. vijeka (Rad 212 и 214)[35] налазим још неколико цитата у којима се спомињу Безјаци; тако се наводе »народи« за које пишу хрватски протестантски писци[36]: Хрвати, Далматинци, Словенци, а сем тих намењују писци своја дела »takaiše Bošnakom, Bezjakom (glagol. Bezěkom, ćiril. безіакомь), Srblanom (ćiril. Srblom) i *Bulgarom*«.[37] Језик се редовно назива хрватски као синоним далматинскоме, словенскоме; на једном се месту остали словенски језици изводе из хрватскога: »Yere ovi yazici nissu bili tako razdilleni yz yegnoga ssamoga yazika, kakono Harvaczki va vnoga govorenya, to yess, v Harvaczka, Bezyačka, Szarbsska, Bossansska, Polsska, Tsesska, Russiana«...[38] Земље у којима се словенски језици говоре називају се: »Servia i srbske dežele ili strane, Bosna, Srimska zemla, vzdolene ugrske dežele, bezěčke hrvacke dežele, Istrska i slovenske strane, Polska zemla, Čehi, Rusiani«.[39]

---

[33] Bučar Fr., Povijest hrvatske protestanske književnosti za reformacije, Zgb. 1910. Str. 127.

[34] Према Даничићу sub »bezjački«, стр. 156 Постиле.

[35] Сепаратни отисци са очуваном пагинацијом.

[36] Rad 214, 88.

[37] Prvi del novoga testamenta (glag.). Tübingen 1562.

[38] Drugi del postile (lat.) Ratisponae, 1568.

[39] Prvi del novoga testamenta (glag.) 1562, ćiril. 1563. Postila (lat.) 1562.

Digitized by Google

Безјачка је земља овде сасвим јасно земља између Угарске и Хрватске (Приморја). И крањски сталежи су писали Унгнаду:[40] како и хрватски језик има своја наречја (истарско, далматинско, хрватско, безјачко и босанско), а да ће ипак »хрватске протестантске књиге лакше разумети Истрани него Безјаци и Хрвати«.

Из свега тога јасно се разабира да је »Безјак« у 16. веку био *географски и етнографски појам* који се паралелно наводио са појмовима: Истра, Босна, Хрват, Србин, чак и Пољак, Чех и Рус, и то за земљу између Драве и Саве.

И словеначки граматик Бохорић (1584) наводи у својој граматици Безјаке; говорећи о великоме словенскоме свету, каже: »In Austria vera magna pars è Sedibus Suis à Tiranno Turca pulsi, vtlra (!) citroque Danubium sunt, qui exercent terram et agros. In inferiori Styria magna pars: Inde in Specie dicti Slavi (vulgo Besjakos appellant): Et paulò infra, tota Poshega: Tota Carniola nostra, et magna pars inferioriis Carinthiae: Chorusci, Histriani, omnes, attingentes eam urbem, quae Pola dicitur...«[41] Овде је крајина Безјака тачно означена: то је свет између Штајерске и Пожеге у Славонији.[42]

Познато је да је словеначки преводилац св. писма Јури Далматин (1584) на крају свога превода додао »register nekatérih beséd, katére krajnski, koroški, slavénski *ali* bezjački, hervácki, dalmatinski, istrianski ali kraški se drugači govore«. И овде је јасно да је безјачки говор између корушкога и хрватскога, те је израз идентичан са »словенски«, како се у оно доба зваше хрватско-кајкавски говор. У свом »Registru« наводи Јури Далматин[43] као »словенске оли безјачке« на пр. ове речи (на првом месту стоје овде Далматинове »крањске«,

---

[40] Фанцев, 135 према Костренчићевим Urkundliche Beiträge, 215.

[41] Г. Леоп. Ленард превео је у пољским „Pracama filologicznim“ VIII 216 Бохориђеве изводе о Словенима на језик пољски, али је погрешио, преводећи речи: „Inde in specie dicti Slavi:“ „tutaj przeważnie nazywani Słoweńcami“ место: „odtąd szczególnie . . .“

[42] Значи ли „vulgo“ само »обично« или показује уједно већ на »вулгарност« имена?

[43] Према В. Клаићу (Vjesnik itd.), каже Далматин у предговору св. писма: „Hrvatom, Dalmatinom, Bezjakon, Srbljem“. Ја тога места у *Јурају* Далматину нисам нашао, а *Антун* Далматин — овако називље Клаић писца — није преводилац св. писма. — И у свом Новом Тестаменту 1574 наводи Јури Далматин иза крањскога, корушког и хрватског говора још — „slovenski oli besjazhki“ (Veda I 325.).

Digitized by Google

словеначке, на другом »безјачке« речи): bregeshe=gazhe, svitize; buhernik = oshurnek; bukovski=djazhki; deshela = semlia, ország, strana; drob = votroba; erdezhe = zherlenu; galufia = zhalárnost; gvant = svyte, halline, suknja; hlapzhizhi = Detizhi, mladiénzi, jezha = vosa, Tamnica; Kadi!u = Temien; Keha, Tranzha = Tamnica, vusa; Kranzel = vienac, krona; Martra = moka, Muri = Arapini; Ptuj = tuin, Tugina; Raven = puoleg; Rediti = kojiti; Roup = plien; Steber = stop, Stolp; Vogèl = Kanton; Voj = kalaus; Zhass = vrieme itd.[44]

За наше је протестантске писце 16. века безјачка земља »земља словенска« или Славонија, т. ј. земља између Драве и Саве у данашњој Хрватској. Словеначки писци Бохорић и Јури Далматин као најближи суседи те земље (Кршко на Сави) могли су је добро познавати, а и Трубар проживео је неко време близу Хрватске (Шт. Јернеј).[45] Чини се да словеначки протестантски писац Крељ, који је био из Випаве, дакле, далеко од Хрватске и ближе Истри и Фурланији, не спомиње Безјака. Значајно је да су и Истранину Конзулу и Далматинцу Антонију Далмати Безјаци без сумње кајкавски Хрвати; наравно, не зна се колико су они, пишући о томе, били под утицајем Трубаровим.

Из 17 и 18 стелећа имам мало података о Безјацима. Према Плетершнику зна и словеначки писац Матија Кастелец (1678, 1684, 1688) Безјаке као хрватске кајкавце између Драве и Саве. Лексикографу Дела Бели (1728) значи безјак: hommo

---

[44] Из каквих је врела Далматин црпао безјачке речи?

[45] Љубљански историк Др. Мал рекао ми је да су се у Трубарово време неки пастири на Меховском властелинству, дакле баш у оном делу Крањске, звали безјаци (бејаху ослобођени »жировине«). Исп. сад о томе његов спис »Ускочке сеобе и словенске покрајине« (Ср. Кр. Ак. 1924) стр. 83, 200: »Безјак (Bosiakh = Божјак) значи исто као Хрват, Далматинац, Бошњак«. — Чини се да је у старим рукописима каткада тешко разликовати: »Безјак« и »Ускок«, исп. Клаића, opus cit. 185-186. — Један Безјак био је млинар у Рашћици, рођеноме месту Трубарову (Časopis za slov. jezik II. 265). Чини се да је »Безјак« у Трубарову рођеноме месту био познат барем још недавно. Словеначки писац Јос. Стритар (р. 1836 у истом крају као и Трубар) спомиње Безјаке у свом роману »Gospod Mirodolski« (Zbr. sp. II 255); своме професорском кандидату Радовану приписује у добро што није имао слабости да у друштву говори о својој струци, те зато »са госпођом није говорио о Пелазгима, Обрима и Бизјацима«. Бизјаци су Стритару овде некакав стар, више-мање загонетан народ; погрда се у изразу не осећа.

Digitized by Google

plumbeus (»voce bassa e berbera«)[46]. Ђуро Крижанић, познати панслависта 17 столећа, родом из Хрватске (жупа Липник у округу Горњег Карловца), назива у својем делу: »Граматично изказање об руском језику« (1666) наказни говор *безјашћину* (солецизам или безјаштина му је »besida ili rič kako koli skažena bez obzora na tudžij jezik« и додаје да такав говор Хрвати зову »безјачки« од Безјака »nekojih ljudev koji prevratno govoret«).[47]

Безјачки говор познаје и љубљански словеначки писац Марко Похлин; у своме »Besedišu« (1781) каже: Le en odgovor je ta predgovor... onim, katiri so že poprej, predn so te bukve videli, veliko čez njega (govorili)... пребацивали су му да су његове речи »krovaške, koroške, bezjaške...« Врло су интересовали Безјаци Копитара већ зато што их толико спомињу наши протестантски писци; видео је у њима »die heutigen Provinzial — Kroaten«, ма да му ипак није све било сасвим јасно.[48]

Словеначко-кајкавски песник Стефан Модрињак испевао је год. 1811 песму словенофилску: »Molitva na Božico Slovenko«[49] и у њој читамо да откад нас је та божица оставила, »ember guli Slovake, plemenitaši Bezjake«, а у задњој китици моли песник: »Horvat, Slovenec no Marlak — Slavonci no

[46] Dizionario, 787 sub „Zoccolo“ Beziâk, âka. Štrekelj op. cit. Дела Бела служио се диалектом босанским и дубровачким.

[47] Rad jugoslav. Akad. 16, 193. — Akad. Rj. тумачи према томе »безјаштину«: говор простачки, soloecismus. Чини се да је Крижанићу »безјашћина« врло близу »кметшћини«, коју зову »когда кто говорит грубије или застарени и отвикњени ричи, и селским кметом, а не племенитим људем обични«.

[48] У својој „Gramatici“ (1808) p. 390: „Es erhellt aus Trubers Schriften, dass demahls die Slavonier, wozu auch die heutigen Provinzial-Kroaten gehörten, bey uns Bisyaken hiessen. Heissen sie noch irgendwo so? Und woher? — Ich weiss nur, dass Bisják als Familiennahme noch jetzt häufig in Krain ist.“ И говорећи о Трубарову преводу јеванђеља Св. Матеја, где Трубар говори о „Peamih inu *drugih*“, каже: „... diese andern sind, nach der Vorrede zum ganzen Neuen Testamente, die *Besyaken*, d. i. die heutigen Provincial-Kroaten (?)“ [Упитник је Копитаров]. Слично код Drugog Dela tiga Noviga Testamenta. Исп. стр. 144/442. — Крељ спомиње у својој „Postili“ (1567) Долењце, Истране, Випавце „etc“. Копитар додаје (421): „Dies etc. ist mir recht zuwider. Ich erwartete wieder Trubers *Besiaken* um sie vielleicht aus den Nachbarn zu errathen“. А код „Registra“ Јурја Далматина каже Копитар: Also die Slavonier sind Trubers Besiaken! Aber woher nur die Slavonier im *heutigen* Kroatien? Dieser Besiakische Dialekt gehört also mit dem unsrigen zu einer Ordnung.“

[49] Zbornik Matice Slov. (Љубљана) VI [1904] 237—239.

Digitized by Google

Bezjaki, — Čeh, Kopaničar, Mazurak, — Vlahi no Rusinjaki — prosimo tebe, pridi k nam, z neznanosti pomagaj nam, — sveta Slovenka, Amen«. Модрињану је било могуће »Безјаке« наводити озбиљно у једној словенској химни, дакле, без икакве подругљиве примесе. Да су му Безјаци хрватски кајкавци, прилично је јасно.

Илирски препородитељ Љ. Гај у својим је огласима год. 1835 етнографски добро познавао и »Бејзаке«. У »Danici« (1835, 6.-VI) истиче да се његов правопис не чини добар само онима који завидним очима у Илирији виде »саме Безјаке, Кекавце, Крањце, Влашетине, Шокце, Буњевце итд.«, а у Прогласу од 5.-XII. 1835 да неки говоре да »ове Новине хоте нас побезјачити«, док други кажу: »Ове Новине имаду намеру из нас Влахе начинити«; дакле ту имадемо: кајкавске Хрвате, с једне стране, штокавске Србе, с друге.

И Станко Враз чешће употребљава израз »Безјаци« за кајкавске Хрвате.[50] Ваљда су и »Безјаци« у варшавској »Jutrzenki« 1843 из његова пера.[51]

У време препорода, кад су почеле да се развијају етнографске и лексикографске студије, градачки је круг Словенаца и Безјацима поклонио пажњу. У лексикографију словеначку увео

[50] Враз спомиње Безјаке у етнографском смислу без подругљиве примесе, кад каже (12. IV. 1841, „Dela“ v 2) да су Илири сви једнаки у пићу вина (»Вински кључ све отвара«), али да се, што се тиче чистоће одела, »Крањци с Хрвати (Безјаци)« не слажу, а у језичноме смислу кад истиче (28. IV. 1841, „Dĕla“ v, 2 i 223) да би требало *живи* народни говор Хрватске и Крањске проучавати и не »само по собах оно књижнога праха« се мучити, а крај тога »с толиком опредељеношћу говорити о крањском и безјачком наречју“. Све је то Враз писао у време својих студија у љубљанској Штудиској Библиотеци, где је код Трубара читао да он »провинциал-хорватско наречје« зове »Безјачко.« Једнако спомиње Безјака без поруге и у »Izjasnjenjima« »Djulabijama« I. „Dela“ I, 223: »Hrvati (Bezjaci) okó Kupe poju ... Наравно кад се у њему место етнографа и лингвиста будио Илир са унионистичким идеалом и политичком противмађарском тенденцијом, онда му је (2. IV. 1845, „Dela“ V, 365-66) »безјачина«, језик мађарских професора и испитних кандидата, била »трула«, те му је било јасно да се на нека питања не може одговарати на језику »безјачких граматика«

[51] У „Jutrzenki (Dennici)“, са чијим редактором Дубровским је Враз био у вези, 1843, бр. 3, спомиње се и „Zagrebska Danica“, што је издаје књижар Фр Жупан: „Panuje v niej Bezjaczina (patois), którą teraz móvią tylko v mestach chorvatskich“. Даље се износи тамо: „W Zagrzebiu takze wszło w r. z kilka dźiel v podrzeczu pospolitem (v Bezjaczinie) do użytku v koscieleii miedzy najnizszą klassą ludu.“

Digitized by Google

их је већ А. Мурко (1832): безјак der Tölpel, па онда их забележише и Цаф и Миклошић. У фебруару 1838. послао је Станко Враз Шафарику у Праг спис месних имена у Штајерској (»Ukazatel Gmen we Styrsku«), и ту се Безјаци два пута спомињу; ту се каже: «Halužani, Haložani, die Bewohner der sogenannten Kolles unter Pettau, gleichen beinahe in Tracht und Sprache ihren Nachbarn den Bezjaken«.[52] Безјаци су дакле Загорци. Да ли је Враз тај израз као *етнографски* израз познавао из свога рођенога места у Штајерској или из Хрватске, то се из његова текста не види; свакако треба Мурково тумачење израза у погрдном смислу узети као значење штајерско (словеначко).

По свој је прилици у годинама 1850—1860 етнографскојезичко значење »Безјак« за хрватске кајкавце у Загорју самом била још обично, али га је помало нестајало. То видимо из словеначког писца Јанеза Трдине, који је у то доба живео као професор гимназије у Вараждину. У својим» Bachovim huzarima in Ilirima« говори он у поглављу о Вараждину чешће о Безјацима и безјачком говору; важна је за нас његова примедба, како су се »илирски родољуби ругали госпођицама, ако су говориле домаће безјачко наречје« (28); па из тога се види, како је *народна* свест илирска (Хрватска) потискивала локално безјаштво.[53]

Још пре 50 година био је израз у Штајерској прилично познат. Год. 1876 писао је проф. Јанко Пајк у Мариборској »Zori« да су »Бизјаки« Хрвати за југоисточном границом Штајерске, бар му се чини да је то израз Штајераца за суседне Хрвате.

---

[51] Bezjaken oder sagennte Zegorcen", „Zbornik Matice Slav." I. 96,97. — Сигурно према подацима Станка Враза спомиње Шафаржик у „Slovanskim Starožitnostima" (1842,64) у загребачкој жупанији и околици „Безјаке и Пуховце" („oboje ted'pouhá prězdiwka") и о имену „Безјаци" каже да је „již velmi staré", а на стр. 844 наводи као пример да има један народ са два имена: „Хрват (у Илирији) і Безјаци". — Исп. према Шафаржику Niederle-a, La race Slave (2. издање Лежеова превода, Париз, 1916, 177).

[52] Трдина прича (стр. 5): „Trgovci in trgovke (u Varaždinu) so govorili s svojimi rodovinami in služabniki povsod po nemški, s prostimi kupci so se menili seveda, ker se drugače ni dalo, pro „hrvatski", to je, po bezjaški ali kajkavski". Стр. 7.: „Dobra tretjina (ђака у гимназији) je štajerskih Slovencev..., vsi drugi pa so bezjaki ali habor zdaj pravimo Kajkavci." Стр. 20: „(Занатлије вараждинске) so se pomenkovali med sabo vedno in povsod le po domače, to je na bezjaškem narečju. So bezjaško se je ljudem tudi pridigalo... Ilirščine pa bezjaški gospodje niso pisali pravilno". Стр. 66 „Z gospodom je govorila gospa (супруга са супругом) vedno le po domače, po bezjaški. Tudi z mano je govoril on le po bezjaški..."

Digitized by Google

У истој је »Zori« (122) писао некадашњи Илирац Даворин Трстењак да је код штајерских Словенаца име Бизјак, Безјак псовка и да значи глупа човека.

Чини се да је тога израза са националним концентрирањем Хрвата, с једне, Словенаца, с друге стране, у Штајерској све више нестајало. Ја га у оним крајевима никада више нисам чуо.

Наши су препородитељи тражили већ и етимологију израза. Копитар се питао, што би реч »Безјак« могла значити, а одговорити — није могао. Зато је Даворин Трстењак имао одговор. Год. 1853 пореди назив »Бизјаки« са називом индиске касте: Висас (Визас).[53] Доцније је о Безјацима друкчије — мало мање фантастички — етимологизирао. У »Slovenskom Glasniku« 1866, 401, и у Мариборској »Zori« (1876) изводи »Бизјаке« (Безјаке) од речи »бизе«[54] која значи беле чакшире народне ношње, »као што су их у оно време носили још мушкарци на штајерској страни крај Сутле од Рогаца до Брежица (Бизеланци)« а и данас их носе Загорци.[55] Свакако је мислио и на Загорје, будући да »безјачу« изреком везује с њима: »Ker sa iz Zagorja Štajerci dobavljali viničarice, poznamenja Bezjača tudi Winzerin, Inwohnerin[56], *bezjača* tudi ime za sekiro analogično imenu: koroščica Flosserhacke, teda po kraju, iz katerega je prišla».[57]

Некритично је било, што је Трстењак некакво преимућство давао писању »Бизјак« —, зато да би добио своју етимологију. Како се по вансловеначком територију пише искључиво »Безјаци«, нема сумње да је *е* овде прворбитно. Лакше је према словенач-

[53] Novice 1853, бр. 62, стр. 246: „Visas (Vizas), Arrian, Indie. cap. XI.“: „Bizjaki Horvati, Zagorci, kraj štajerske meje se velijo Bizjaki. Boji (?).“

[54] У „Zori“ у вези са већ споменутим чланком Јанка Пајка, који је реченицом: „Take> bize < nosijo > Bizjaki <, t. j., Hrvati za jugo-vztočno mejo Štajerskega“ мислио на етимологију речи.

[55] Зашто Трстењак (па ни Пајк) није хтео навести хрватских Загораца са белим чакширима? По свој је прилици са »Безјацима« везао и »Бизелско«, место у Штајерској крај Сутле. Истина, додаје, да се чује и »Бизела« = Загорка (Његов »Бизеланец« биће човек из Бизелскога). — И Цаф је »Бизјаке« тумачио »бизама« (Novice 1848. 19. X). У Трстењакову и Цафову кругу налазио се и мариборски немачки професор Пуф који »Бизјаке« исто тако изводи од »биза« („Marburger Taschenbuch“, Gratz, 1853), 38/39), исто тако и мариборски професор Јосип Пајек („Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev“, Ljubljana, 1884. 5/6).

[56] То сам значење, чини ми се, у својој младости још чуо у своме крају.

[57] Цаф има „безјачу“ у значењу „eine Art kroatischer Hirtenpfeife“ и некакве шљиве.

Digitized by Google

ким диалектима и историској словеначкој ортографији тумачити »Бизјака« из »Безјака« него обрнуто.[58]

Не знам, је ли се ко други пре Даничића озбиљно бавио етимологијом те речи. Даничић је тумачи у Акад. Рј. као туђицу из немачкога: »постањем од ср. њем. fiesz, ст. њем. fizuse (callidus, astutus, dolosus), које у Нијемаца долази о врагу и о неотесану и лукаву сељаку«, те испоређује реч *без* (daemon), која као да се налази код Ф. Главинића у 17. столећу и у Белостенчеву Рјечнику.[59] Јагић је у приказу Даничићева Рјечника (Archiv V, 1881) посумњао у могућност те етимологије. »Wenn nicht in dem Wort bẽzjak irgend ein alter geographicher Name steckt, so muss man trachten, den Ursprung aus dem Slavischen zu erklären«, каже Јагић и упућује на словеначки глагол: безгати, безгетати im Trabe laufen, brünstig hüpfen и друге глаголе словенских језика од тога корена (руски: бзирить, пољски: bzikać i t.d.) »(Dem) Bẽzman des Oberlausitz — Serbischen steht sehr nahe bezjak = Tölpel«.

Проф. Штрекељ[60] је регистрирао дотадашње покушаје тумачења речи »безјак«. С обзиром на чињеницу да су Безјаци и у Истри и на тал.-словеначкој граници у Горичкој, истиче против Трстењакова тумачења »бизама« (»wohl fremd«, cfr. türkisch béz Leinwand): »Dieses Kleid ist im Westen unbekannt und auch nicht glaublich, das sich das Wort bizják von der Drau aus bis nach Dalmatien und im Südwesten verbreitet hätte«. Не упуштајући се у оцену осталих тумачења,[61] каже: »Ich vermuthe Entlehnung aus dem Italienischen: istroital. (rov. fas.) bizg̃ákо (d. i. bizjako) beźg̃ákо (vall.) (dign.) zbiláko (Ive, g3, 112), triest. ital. bálaco, avventato, balzano, malandato, uomo a casaccio, sciocco, strambro (Kosowitz 259 a), dh. Sonderling, Tölpel, venez. bislaco« itd. Али Штрекељ додаје: »Das italienische Wort ist

---

[58] Госп. проф. Скок каже у „Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino". IV. 38_3: „*i* mjesto *e* u sloven. prezimenima *Bizjak* protjecat će zacijelo od romanskog upliva, gdje je *i* mjesto *e* u redu radi nenaglašenosti i palatalnoga glasa, što slijedi." Проф. Скок мисли пре свега на приморске Безјаке, те зато тумачи *e* романским утицајем, али је то тумачење непотребно. О „в" место „б" каже госп. Скок: „Slov. varijanta u prezimenima *Vizjak* bit će samo grafičkoga značenja, jer se *b* pisa(l)o kao *w*, pa je kasnije grafija djelovala na izgovor."

[59] Из Рјечника прешла је Даничићева етимологија у чешки „Slovník Naučny" і у пољску „Wielku Encykl. povszechnu ilustrowanu".

[60] Op. cit.

[61] Сем у додатку дискусије о Јагићеву тумачењу.

Digitized by Google

allerdings noch nicht ganz klar« — чини се да мисли о германском елементу; или можда да је тал. реч из словеначкога? «Ob der slov. Bezuljak dazu gehört, kann ich nicht entscheiden.[62]

Бернекер (Et. W.) је ставио тумачење Штрекљево као највероватније.[63] Али ни Штрекељ ни он нису помислили (за Бернекера било би то теже, будући да географских прилика територија, по свој прилици, потање не познаје) о овом: ако је тешко веровати да би израз од Драве дошао на Јадранско Море, једнако је тешко мислити да би од Јадрана дошао на Драву — не само једнако тешко него још теже, тă главно му је место у историји ипак на земљи између Драве и Саве, те бисмо стога лакше могли закључивати да му је хрватско Загорје уједно и домовина; не смемо да заборавимо да се презиме »Безјак« најчешће налази у Словенији, у најближем суседству Загорја.

Двоје ми се чини могуће: или се »Безјак« родио на земљи између Драве и Саве, прешао границе свога рођеног места, те на талијанским границама ухватио корена (можда због сличности са неким талијанским изразом) или је »Безјак« првобитно већ заузимао шири териториј те се одржао само тамо где је — Бог зна из каквих разлога — био најјачи.

Ово последње треба да објасним. Већ у илирско се време мислило да су »Безјаци« успомена на неки посебни народ. Даворин Трстењак прича у мариборској »Zori« (V, 1876, p. 120—122) у расправи »Бизе и Бизјаки« ово: »Око Божића 1839. посетио сам Д-ра Људевита Гаја. Разговарали смо о старословенској историји и том згодом рече Гај: »Господине Трстењаче! Не мислите ли да су наши Загорци смес Обара (= Авара) и Словена? Ношња и типус нису чисто словенски,

---

[62] Госп. Др. Иван Зукон, родом из Истре, по студијама правник, не слависта, обраћа пажњу у свом извештају о истарским Безјацима на талијанску реч млетачког диалекта: bislacco, »што значи по прилици оно што и безјак у Истри: човек без крви, без јунаштва као разводњен, страшљивица«. Госп. Зукон додаје своју »пучку етимологију«: »можда је млетачки „bislacco" настао из речи »биже« или »беж« — Влах, т. ј. бјежи, јер долази Влах... Била би дакле реч као страшило за царевце«.

[63] У мислима, иако не изреком речима, етимологизирао је о »Безјаку« у новије доба г. Јосип Рус у „Njivi" I 2991, и то овако: »Има и презимена која показују начин досељавања: Прибег, Пребег и Предавец у хрв. Загорју и околини, Ускок и Скок у Жумберку, Бижал и Фугина у Пољанама над Купом, а Бегуш у Бовцу и околини Целовца« — очито да писац овде мисли на корен »бег—« (бежати). Исп. горе о Безјацима на тал.-словеначкој граници!

Digitized by Google

и фонетика у говору сасвим је различна од оне која се чује у Граници и даље доле у Славонији.« Трстењак је одговорио да је то могуће и још је додао да он и Халожане и становнике на левој обали Сутле држи за такву мешавину. Трстењак је доцније Загорце двапут посетио; у њих нема, каже, чисте словенске крви, лица подсећају на турански тип; туранска фонетика се чује до Св. Петра у Медведову Селу и између Рогаца и Брежица, и »бизе« су хунско-аварско одело, као што ће и та реч бити туђа (Вук, »без«-платно).[64]

Трстењак је у историско-лингвистичким стварима био самоук и типични фантаста.[65] Ипак није искључено да је баш у изразу »Безјак« остала успомена на име некаквог старог народа, којега је међу нама нестало. Нешто тако можда је мислио и Јагић кад је рекао: Wenn nicht in dem Worte bèzjak irgend ein alter geographischer Name steckt«.[66]

То је у толико вероватније, што се са изразом »Безјак« од 16. столећа до данас спаја некаква *језична* посебност; Трубар, Крижанић, Дела Бела и деломице данашње значење »безјаштва« сведоче о томе.

Али којег се народа име крије у »Безјацима«? Печењези зову се и Биссени, мађарски: Besenyök ... Ту пак постоји поље широко[67]; у Индију, разуме се, не смемо одмах ићи, као што је отишао Даворин Трстењак (Novice, 1853, 246).

О једноме пак се не може, чини ми се, више сумњати, наиме да је Безјак првобитно *етнографско име*, те да се истом из њега развило опћенито означавање човека; првобитно, дакле: *Б*езјак, онда истом: *б*езјак. Баш зато што је првобитно значење из-

[64] Загорска реч »керемпух« испоређује са бугарским керемвент.

[65] У вези са Безјацима тумачио је (opus cit.) и Лилеке — тако зову у цељском округу Халожане, а »лилек« значи код Халожана »шишмиша«. »Није ли,« пита Т., »у тој псовци успомена на њихово полутанство, на њихову народну смес?«

[66] Исп. о имену „Брајци“ (народ око Рибника и Озља) Лопашића „Око Купе и Коране“ (6). У приватноме писму скреће ми пажњу г. Д-р Першић из Ђурђевца на друга имена (презимена) као првобитно нека стара народна имена: „Мајдаком зову наши Подравци човјека из околице Лудбрега и Вараждина, Бешњака из околице Дарувара — Слатине, а Шијак је познато име за људе из пожешке околице“. Исп. даље истарске Ћиће, Бркине итд. — Име Шопова на српско-бугарским границама радо се тумачи по печењешком племену Шоп, над којим су Византинци 1048 однели победу и које су онда населило око Ниша.

[67] Исп. Нидерле, Slovanské starožitnosti I. 394 (Biessi παρὰ τὸν Καρπατὴν) II. 309.

Digitized by Google

раза етнографско, лакше је разумљиво што се реч са временом губи.

Према томе ће и подругљиво значење речи бити истом секундарно; зато у нашем случају неће стајати тврдња Перволфова (Јагићев Archiv VII 605): »Ja selbst Spitznamen verlieren manchmal ihren odiosen Beigeschmack und werden dann ohne Scheu gebraucht. So z. b. heissen die Kroaten um Agram herum Bezjaki, d. i. Tölpel, homo rusticus, stolidus . . .«

Првобитно етнографско значење назива »Безјаци« истом је код суседа помало добивало подругљиву примесу. У том етнографско-подругљивом значењу, у којем језичне особине нису играле последњу улогу, пренесено је име доцније и на друге етнографске јединице, у Истри и на доњој Сочи.

Digitized by Google

Додатак.

Ова је расправа била већ свршена, кад сам примио »Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino« (IV) и у њему прочитао чланак г. проф. Петра Скока: »Tri etimologije«, у којем се на првом месту говори о етимологији »безјака«. Професор се Скок противи тврђењу Штрекљеву да је »безјак« позајмица из талијанског »bislacco itd.«, обрнуто, разлаже да је талијанска реч, која се »у семантичном погледу потпуно слаже са слов. односно срп.-хрв.«, узета од нас. Да реч првобитно није талијанска, то закључује проф. Скок из консонантске групе »sl« у »bislacco« која је у изворним талијанским речима немогућа (зато из Slavus: Schiavo), али може постати од нашега »зј«, које је као консонантска група у талијанском језику уопште немогућа. Само у непосредној се близини приморске Безјачије говори »бизјако«, а »што смо даље од те Безјачије то мјесто нашега зј... долази у тал. śl, šl, sl или метатеза. Да су пак наша и талијанска реч у вези, то показује уз једнако подругљиво значење и географска раширеност талијанске речи, која се налази само по северној Италији до Генове, дакле на талијанском продуљењу нашег територија«. Значајно (ваљда за страно порекло талијанске речи) види се проф. Скоку и то, што је реч у неким крајевима северне Италије, на пр. у Падови, »полулитерарна, т. ј. не знају је сељаци, него интелигентни слојеви«. Према томе била би bislacco »словенска реч, која се преко Млетака и Фурланије ширила по сјеверној Италији«. Сад се ради, кад је реч словенска, још о томе, која јој је етимологија. И ту износи проф. Скок ову хипотезу: »Како се сполни органи употребљавају често за погрђивање (на пр.: kujon, kujonirati у Хрватској преко немачкога, а ово из тал. coglione cf. Weigand, Deutsches Wbch s. v. исп. и *jajap* у Ак. Рј. IV. 419), изгледа ми, да и *безјак* може потјецати из истога врела погрда: bezъ + jaje + āk >* bezjajak, хаплологијом *bezjak*.

Digitized by Google

Ја ово тумачење наше речи не могу примити. Проф. Скок оперише само гласовним лингвистичким апаратом, у којем је изврстан стручњак, али не води рачуна о историји речи, па ни доста о њезиној географији. Историја речи, чини ми се, показује да првобитно »безјак« није било реч за поругу него озбиљна етнографско-језична ознака. Даље: *Ко* би приморским Безјацима дао тај пришивак ? Сами не би, а Талијани такође не би — будући да је реч словенска. Да су га Словенци дали Талијанима ? Најзад још нешто : Словенци и кајкавци (хрватски) не говоре *без* — него *през*[1] (= брез), и ту форму познаје једино историја тих говора. Претпостављајући да је у речи заиста *без-*, морали бисмо мислити да је »безјак« ванредно стара псовка. Једино у Истри, где имаде и штокавских досељеника, може се чути и »без«. Госп. Д-р Иван Зукон саопштава ми: »У Истри се говори »без«, »брез« и »през«. Сва тако звана Влашија, то јест, крајеви западне и јужне Истре (поречки и пуљски котар) изговарају искључиво : »през«. На источној обали (Лабинштина, Либурнија) говори се мешано : »брез« и »през«. У средини, баш око Пазина, чује се највише »без«, а прама северу (Ћићи, Бркини, Шаврини) говоре обично »брез«, али и »без«. Према томе, онај део истарског народа, који је познат под именом »Безјаци«, говори данас »брез« и »без«. Могли бисмо мислити да су ти истарски »Безјаци« у старо доба говорили само »без«, те би баш зато од суседа могли добити пришивак »безјаци« ; онда бисмо могли првобитну домовину те речи тражити у Истри«. — Упућивање проф. Скока на »кујона« и »јајара« не стоји, пошто то нису никакве етнографске ознаке.

Др. Фр. И.

---

[1] За кајкавце ми о томе сведочи г. Фанцев, директор универз. библиотеке у Загребу. — О »брез« = без: през »Рамовш, Historična gramatika slov. jezika II. 184.

Digitized by Google

Digitized by Google

О СТАНОВИШТВУ И ГОВОРУ ЈАЈЦА И ОКОЛИНЕ

од

ДР. МИЛИВОЈА ПАВЛОВИЋА

— Извештај Кр. Академији Наука —

Digitized by Google

Digitized by Google

О становништву и говору Јајца и околине

од

Др. Миливоја Павловића.

— Извештај Кр. Академији Наука —

Икавски говори Средње Босне долазе међу нарочито интересантне говоре српскохрватског језика, и историски и принципски. Да би се добила јасна слика о судбини некадањих говора тога краја, треба данашње говоре са те територије довести у везу са језиком босанских икавских писаца ранијих векова и са икавским говорима из других крајева уколико су имали или уколико су могли имати метанастазичке везе са Средњом Босном. Било је нарочито погодно почети са испитивањима говора Јајца и околине, из више разлога. Пре свега, за утврђивање односа у историској перспективи, до извесне границе у прошлости, има писаних споменика; дела једног од плоднијих писаца, Стипана Маргетића — Јајчанина, у томе погледу су јако значајна; затим, кроз осамнаести и деветнаести век, има манастирских књига, дуго времена вођених босанчицом и народним језиком, све до почетака деветнаестог века. Сем овога, постоји једна интересантност више, због православних насељеника, који су, с једне стране, више икавци у Долини Врбаса, а јекавци са икавизмима према Јању.

* * *

Да би се имала што потпунија слика о говорима једнога краја, било је потребно извршити ориентацију у више праваца, с обзиром на прошлост тога краја, у вези са политичким, економским и географским приликама, а особито с обзиром на састав становништва.

У овоме погледу испитивани крај јако је интересантан. Град Јајце нарочито, а и цела долина средњег Врбаса, били су поприште дугих и крвавих сукоба између Угра и Турака, теод пада босанског краљевства 1463 до 1528. За шездесет и п

Digitized by Google

година град је више пута бивао опсађиван ; у његовој околини било је непрестане борбе граничарске, а кроз област Јајачку пролазиле су турске војске да пљачкају по Хрватској и по Истри, као што наводе Кнежевић[1], Талоци[2] и Трухелка[3]. Ове борбе учиниле су, свакако, да се велики део становништва повукао у Хрватску, а нарочито племство. Доцније, у доба турске владавине, овај крај био је један од најнапаћенијих. Према једноме чланку из католичког часописа »Serafimski Perivoj« за 1908 год. — »Neke povjesne crtice o redovitim i administrativnim biskupima i vikarima apoštolskim u Bosni od god. 1543 do 1878«, види се како је број католичког становништва био врло несталан, и како је у појединим католичким жупама час нагло опадао, час више или мање растао. — Тако, 1655 године, при епископској визити, забележено је у Јајцу 900 душа ; године 1675 има у Јајцу 700 душа, католика. У то доба у целој Босни број католика био је пао на шеснаест до седамнаест хиљада. Од 1737 до 1798 године стање се у овоме крају поправља, и број католика расте од 1196 до 2732 ; за шездесет година тај прираштај је врло велики. Слично је и у другим католичким жупама Босне Сребрне.

Док за раније опадање становништва морамо претпоставити два битна разлога, расељавања и прогоне, уништавање хришћана од стране Турака, нарочито после ратова, — дотле се ово нагло повећавање становништва објашњава јачим насељавањима под утицајем разних миграционих струја. Те струје долазиле су са разних страна, углавном са запада и југозапада : на првом месту из Далмације, од Врљике, Рупа, Промине, Сиња, Книна ; затим из других крајева, од Купреса, Ливна, Дувна, Гламоча. Изгледа да је становништво из сиротних и пограничних крајева Далмације бежало из два узрока : због сиротне, нородне земље, и због честих пограничних сукоба и несигурности на граници Босне и Далмације. Има породица код којих су очувана сећања на узроке због којих су оставили Далмацију и насељавали опустеле крајеве Босне. Али, сем ова два

[1] O. Antun Knežević, *Pad Bosne* (1463). U Senju, 1886.

[2] Dr. Ljudevit pl. Thalóczy, *Povjest (banovine, grada i varoši) Jajca, 1450—1527,* iz posebnog otiska Monumenta Hungariae Historica vol. 40 (izdanje Ugarske Akademije 1915), preveo Dr. Milan pl. Šufflay, Zagreb, 1916.

[3] Dr. Ćiro Truhelka, *Jajce,* (1904—1905). Povjest i znamenitosti. Izdanje potporom Gradskog Zastupstva Jajca. Naladna knjižar kal. Studnička i drug u Sarajevu 1904.

Digitized by Google

разлога, постојао је и један трећи, разлог економске природе као и први. Често су, дајући повољније услове, бегови сами доводили кметове из других крајева на своју земљу, која је из разних узрока остајала без радне снаге.

Управо крајем осамнаестога века настају и друга велика искушења, каквих је бивало и раније, и због којих се понова нагло смањује босанско становништво, католичко, а свакако и муслиманско. То су помори, велики, од куге и глади, и нова расељавања због овога. Трагова о овоме има у Фојничкој Хроници, у Хроници Николе Лашванина, и у једној хроници Јајачког самостана, која је позднији препис ; затим то се види и из црквених књига умрлих Јајачке и Добретићске Жупе, па чак и по некојим очуваним споменицима на гробовима. — Крајем седамнаестога века помиње се велика глад и куга. Средином осамнаестог века такође ; књиге умрлих крајем тога века показују страшан помор у долини Врбаса ; чувени бискуп Добретић подигао је, ниже места где је била стара црква у Добретићима, споменике својој сестри и своме сестрићу, умрлим 1795 године од куге ; у Јајачком гробљу некада, по сећању једнога свештеника, било је много надгробних каменова са означењем да су ту сахрањени помрли од куге, а и ја сâм наишао сам на један врло добро очувани споменик једноме жупнику од »Мале браће Св. Франциска«, умрлом од куге, са обавезном формулом »nigra peste ablatus«. Куга, пак, беснела је најјаче око 1810 године у целој Јајачкој жупи ; тада су читаве породице изумирале, а у многима бивало је по десет и више помрлих у најкраћем времену. — Из долине Врбаса и из Днолуке бегунци од куге уносе ту страшну болест у планински крај, у Поугарје; тако, по црквеним књигама жупе Добретић, од 1811 године настаје и ту велики помор, захвата редом села из целе те жупе, и 1815 враћа се у долину, где се за неко време био стишао. — Доцније, 1817 год., бесни колера, а после, средином деветнаестога века, опет куга. Све ово учинило је, несумњиво, да се већ обновљено становништво овога краја понова и врло јако прореди.

То ишчезавање овога релативно старијег становништва имало је понова две последице. Због потребе за радном снагом бегови су доводили себи кметове или из сиротне Далмације, нарочито од Рупа, Промине и Врљике, или из »Херцеговине«, од Дувна, Ливна, са Купреса, а и од самог Травника; они сви претстављају релативно млађе католичко становништво. Много више

Digitized by Google

пада у очи надирање православних. Ранији католички крајеви Врпоље и Јањ данас су насељени чисто православним становништвом, које се све више спушта ка рекама. Ти исти крајеви примали су и још са једне стране православно становништво: из Далмације, углавном из истих крајева из којих су насељавани и католици. У долини Пливе католичко становништво јако ишчезава у току деветнаестога века, тако да је на пр. Перућица, место врло често помињано у католичким црквеним књигама, сада чисто православно. Ова слика добија се по испитивањима која сам уз своје студије чинио.

При испитивању насеља у овим крајевима наилази се на тешкоће своје врсте. Код муслимана скоро је немогуће добити података. Пре свега, муслимани из ових крајева, може се рећи без много претеривања, немају традиције. За беговске породице говоре каткад да имају старих докумената, али то се не показује. Презимена се, такође, не чувају. Друга тешкоћа долази од неповерења према самом питању: одакле су им стари, јер се обично боје да то питање није у вези са правом својине земље и са аграрном реформом.

Ипак, у самој вароши, а каткад и у понеком селу, могао сам добити по који оскудни податак. Тако, у Јајцу, где има највише муслимана, сматрају се као најстарије куће Куленовићи и Кршлаци, који су, и једни и други, »стари бези«; као старе помињу се још неколике породице — Капетановићи, Ђабићи, Мађе, Спахићи, Зулићи из преграђа Пијавица, Филиповићи (у Језеру). У Винцу могао сам дознати да су неке породице релативно доста старе, а друге досељене из Касума и још неких оближњих села у градић Винац. Тако понеки податак имам и за друга места која сам обишао.

Код православних мора се ослонити на традицију, која је, као обично у православних из брдских крајева, довољно свежа. Ипак, она губи доста од своје свежине код оних који се даље одмакну од своје матице.

Код католичког становништва, пак, сама традиција није увек довољно јасна, ма да има појединих старих људи који врло добро памте догађаје, знају људе, многе породице, и све то умеју оживити. Али, ту су, срећом, још од осамнаестога века сачуване књиге Јајачке и Добретићске жупе, — књиге умрлих, крштених и венчаних у Јајачком самостану, и књига умрлих у Добретићима; помоћу навода у њима може се контролисати казивање појединих старих људи, и чак можда у извесно-

Digitized by Google

мери реконструисати и само кретање становништва, узајамне везе и локални покрети, и то за један релативно знатан период времена.

Тако у општини Јајце, камо спада предграђе Волујак, Царево Поље, Хармани, Катина, Пијавице, као најстарије породице могу се сматрати Злоковићи-Билани, Маргетићи и Шимићи. Стари Скочибушићи, који се далеко у назад помињу кроз црквене књиге, изумрли су, али се памте још као стара породица; тако исто су изумрли и Колаковићи; 1817 године, по књизи умрлих, види се да је умро последњи од породице Перака, а у то време нестаје и Крндића у Пијавицама и Котару. — У овој општини, има доста релативно старих породица, али чија се имена налазе по целој околици, нарочито лево и десно од Врбаса и уз Пливу, и који су свакако из појединих места разилазили се по целом крају, а нарочито силазили у град, док су други свакако сишли из села у град, па се после одатле расељавали по околним местима. То су Јелице-Мартиновићи (у Јајцу 5 породица), Ладани (18 породица), Гргићи, Лацићи-Млинаревићи, Ловриновићи, Лукићи, Пастуховићи, Јуринићи. Остали су највише са Купреса, затим из Ливна, Далмације, најзад из Днолуке и Поугарја, и из других места овога краја, Лисковице, Барева, а за 11 породица не зна се одакле су.

У Днолуци, као и у Јајцу, има највише Купрешака, затим Далматинаца, из Царевог Поља, нешто из Добретића и Поугарја и других места. Стари су Јаничићи, Јелице, Црноје.

На Бешпељу становништво има везе са Днолучким. Има их из Купреса, из Дувна, из Вукићеваца; има и мањих померања.

Релативно најзнатнија струја у овим општинама, купрешка, све је слабија уколико су места даље од Јајца и Врбаса.

Једну малу нијансу према овом првом типу чине села северозападно од Јајца, између Врбаса и Пливе, у правцу старога пута долином Пливе и другога који је ишао преко Власиња и Лисковице. У општини Миле јасно се осећају две јаке струје: прво, има их највише из Далмације, а од тих има неколико породица које су се биле зауставиле на Лисковици, па отуда сишле у ову општину; друго су »Купрешаци« и »Ливањци«. Остале породице претстављају углавном локална померања; а као старе породице сматрају се: Јелице-Мартиновићи, Јакешевићи, Ладани. У ове две општине је Далматинска струја нешто јача од Купрешке и Ливањске.

Digitized by Google

Међутим Поугарје или католичка жупа Добретићи, претставља крај доста издвојен за себе: према Травнику планином Влашићем и православним живљем, насељима која су се увукла као клин између овога планинског краја и Травника; према североистоку дубоком урвином речице Угра, преко које је сада православно становништво; а према Днолуци и Јајцу планинама, Ранчом и др. И за време Турака овај крај морао је бити мање узнемираван, и Турци се у њему нису радо задржавали. Мешавина је могло бити, а то се види и из књига те жупе, нарочито у време куге, када су многи бегунци из долине Врбаса бежали у планину, и тамо са собом донели ту тешку болест. За неколико година било је и овде много умирања; а кад се болест стишала, неке породице су се враћале натраг. Иначе, у самом том врлетном крају, на планинској падини ка речици Угру, било је унутрашњих померења, углавном или због неродности земљишта или због женидбе. — У овом крају чувају се традиције, нарочито о племићу Добрети и о његова четири сина, који су, по тој традицији, добили ову земљу у баштину дошавши по Косовској Битци из краја око Приштине. Оживљавање те традиције мора се приписати већ поменутом бискупу Добретићу, из осамнаестога века; она сачињава један засебан проблем, о коме би било корисно проговорити кад будем износио сав материал, и то нарочито стога да би се у што тачнијој светлости — или, боље, у што мање нетачној светлости — видела она питања која су мене поглавито интересовала при овим испитивањима.

Винац, а нарочито Црепањска, јесу углавном две општине новијег типа, — једна са јаком мешавином православних и муслимана, и друга поглавито са врло младим насељима православних. Што се тиче муслимана, они су били далеко многобројнији, али изумиру, и повлаче се. Не би се ни ту смело тврдити да је садашње муслиманско становништво старо, али има карактеристичних случајева који наводе на такву констатацију, бар до извесне мере. На пример, иако је уопште познато да се муслимани копају одвојено, ипак у Старом Селу, где су православни нови досељеници, муслимани се копају у старом богумилском гробљу. — Православно становништво младо је, ново, и то су углавном делови појединих мањих покрета, породице које су се, са неке етапе, бациле још за један корак унапред и даље од своје матице. Отуда долази врло велико шаренило таквог насеља. У Буковици има их из Врљике, из Стројица, из Днолуке; на Плочи су из Грбавице, од Љуше, са Буковице; у Ду-

Digitized by Google

брави највише их је из Купреса, затим из Јања, Унца и др. У Божиковцу их има из Далмације, а по једна породица из Бавра и Витовља. У Крезлуку по један су из Далмације, из Јања, Унца, Волара, Старих Кућа, а за три породице не зна се одакле су. У Старим Кућама су највише досељеници из Грбавице, затим из Бавра. У Биоковини су из Далмације, Пецке, Унца. У Грбову највише их је од Д. Варцара, затим из Далмације. У Старом Селу највише их је из Гламоча, затим из Купреса, и онда из Дриновог Дола. — У Винцу, пак, православн су, и то по једна кућа, из: Врљике, Билинчића, Днолуке, Шерића, Купреса. У Касумима, поред муслимана, православни су из Ипоте (4), из Бавра (1); а у Бавру су православни из Д. Вакуфа (9), из Купреса (6), и Далмације (4). У Доњој Грабанти су муслимани Караге старији, а има других муслиманских породица из Пливе, Имотског, Ципића, и непознатог порекла (3). Ипота је насељена са Купреса, из Далмације, са Грдова.

Ове две групе насеља, у долини Рике и у долини Врбаса од Јајца ка Д. Вакуфу, чине врло нову мешавину најмлађих насеља. Ту је становништво неколиких струја,у последњим изданцима, са једном или са по две-три куће претстављено, како се зауставило мешајући се и преплићући са остатцима других струја. Ту има насеља из Далмације, затим из Јања, које се спуштало преко Љуше на Грдово и Грабанту, најзад померања од Купреса, Гламоча и Д. Вакуфа.

* * *

Све ове напомене о приликама у којима је живео народ ових крајева и о самим померањима становништва потребне су да би се, при студији самога говора, омогућило ставити у што јаснију перспективу поједине врло интересантне појаве ових говора, и да би се, нарочито, могло објаснити њихово данашње стање с обзиром на стање релативно старије, пре две стотине година, и раније; најзад да би се могао, можда, боље разумети однос неких врло архаичних, иако углавном спорадичних, црта према другима, као што би била, на пример, нова штокавска акцентуација.

Главни део материала прибран је из самога Јајца и његове непосредне околине, католичких предграђа и најближих села (Волујак, Пијавице, Хармани, Царово Поље, Катина, затим Булићи и Подмилачје). Ради тога нисам се хтео задовољити да случајно наиђем на субјекте у самом граду, већ сам одлазио у сва

Digitized by Google

та места, тражећи обично материјала од старијих људи, нарочито од оних који нису много путовали. Обраћана је пажња да се забележи субјект, по вероисповести, и ако је могуће по пореклу. — После довољнога прибирања материала у овом најужем кругу, ја сам проширивао испитивања, из саме вароши одлазећи у околину, нарочито у Днолуку, ка северозападу и ка Језеру. Трећи круг при томе раду сачињавају испитивања из три мања »средишта рада«. Када сам добио јасну слику о говору Јајца и околине у долини река, прешао сам у Бешпељ и одатле учинио неколико екскурзија у околна села. Затим, узео сам као средиште Винац, и одатле обишао околна села с десне стране Врбаса, а тако исто и с леве, идући ка Љуши. Треће средиште били су Добретићи. По неким знацима изгледало ми је да ће у крају старе жупе Добретићи имати нечега интересантнијег. Нарочито традиција о којој се налази помена код једног писца XVIII века, Владимировића, и чување црквених књига поткрепљавали су та очекивања. Одатле, правећи излете у појединa села, обишао сам цело Поугарје сем Милашеваца, и отишао чак у забачено усамљено католичко селанце Корићане, преко Угра, у правом планинском крају.

На овај начин успео сам добити посматрања и материјал, и о становништву и о језику у овој малој географској области, где се врло интересантно преплеће становништво три вероисповести, из разних крајева досељено, и где су католици као неко веће острво, сада, доста издвојени већим масама православних.

* * *

Да би се имала што одређенија слика о овоме говору, требало је дати његову карактеристику, наћи везу његову са некадашњим говорима тога краја, и објаснити, историски и принципски, извесне појаве у њему.

У овоме правцу, овога пута, ја ћу се ограничити само на то да истакнем извесне карактеристичне црте, да би се добила општа слика о говорима овога краја, задржавајући право да детаљнију анализу говора овога краја и дискусију о појединим појавама у њему дам у засебној монографији.

За основну карактеристику овога говора, нема сумње, мора се сматрати као најважнија црта замена *ѣ*. Г. Решетар, у својој студији о штокавским говорима, сматра говоре Средње Босне као икавско-јекавске, и чак наводи, као нарочити пример ме-

Digitized by Google

ханичке мешавине, да код једног истог човека, и то муслиманина, бележи у истој реченици и икавски и јекавски сблик речи »беле« (Der štokavische Dialekt S. 76), али не улази у ближе објашњење тога односа. По материјалу који ја имам, а нарочито у вези са испитивањима замене *ѣ* код Стипана Маргетића-Јајчанина, с краја седамнаестог и почетка осамнаестог века, можда ће ова слика моћи бити стављена у јаснију светлост. Код Стипана Маргетића стање замене *ѣ* свакако после великих померања и промена у икавском становништву, и у доба после нових насељавања овога краја, нарочито становништвом из Далмације, — како се то слаже и са порастом становништва према бискупским извештајима, — у рефлексу старога *ѣ* настаје извесно кристалисање. Код Јајчанина је *ѣ* > *и* увек: испред *л*, *ј*, у префиксу *прѣ-*, у основи глагола *ѣ-ти*; међутим у корену у кратким слоговима је, углавном, *и*, а у дугим слоговима *ије*, са незнатним изузетцима. Објашњавање овога односа претставља решавање нарочитог проблема, важног за карактеристику језика Стипана Маргитића; за данашње говоре овога краја, пак, довољна је, за сада, сама Решетарова констатација по којој се види исто стање — те тиме, вероватно, показује везу и исти правац развоја — као што је у говору око Жепча у долини Босне. — Данас, очигледно, тај некада јасни однос рефлекса *ѣ* у дугим и кратким слоговима поремећен је; томе могу бити узрок, свакако, у извесној мери, и промене вршене у муслиманском становништву, — али је главни узрок у великим новијим пертурбацијама које су сналазиле католички живаљ, — а нарочито велики проценат новог католичког слоја, који — нарочито у близини обадве реке око града Јајца — у неким општинама прелази и 90%, нарочито ако се локални покрети посматрају у даљој перспективи и ако се такве породице које су чиниле локална померања придаду својим основним метанастазичким покретима. — С друге стране, тај се однос морао мењати и због прилива и све већег надирања православних елемената у долину Пливе и Врбаса. Ови, углавном, показују праву механичку мешавину икавско-јекавску, без икаквог принципа, док су православни ка Јању и Љуши јекавци са спорадичнијим примесама икавизма.

Тако, код свих у долини Врбаса и Пливе имамо *-ѣл* > *ио*: *био;* испред *ј* опет *ѣ* > *и*: *нити умију просит*, *нити умију дилит (Ј.)*; у заменицама: *овизим*, итд.; *-ѣти* > *ити*: *ви-*

Digitized by Google

дити, *полетили;* исто тако је општи облик са *и* и у речима *прико*, *намастир*.

У осталим случајевима постоји мешавина, механичка, и то не најдоследније код муслимана. Узимајући муслимане као најтипичније становништво овога краја, г. Решетар се задржао нарочито код примера: ima bijeli šljivâ — zovu se bile šljive; не одричући приметну недоследност у замени *ѣ* и код муслимана, ја ипак мислим да овде можемо имати један интересантнији случај но што би била обична недоследност онаква како је то схватио г. Решетар (op. cit., c. 76). Први, јекавски облик могао би бити и резултат познијих утицаја; али у другом случају, у икавском облику, придев *bile* није самосталан, већ саставни део једне сложенице, где се могла одржати без обзира на судбину самосталног придева »били-(бијели)«, — дакле не *bile šljive*, већ »bile-šljive«, као што има још сличних примера. Иначе, код муслимана мешање је очевидно. Тако, у кратким слоговима, поред примера са *и*, као: *пивати*, *невирлук*, *вира*, *двиста*, чак *фирман* (»ферман«), налазимо и *је: дјечак*, и сл., чак *ђечак*, вероватно као свесно подражавање, иако код једнога старца, а тако и у узвику *вјере ми*!, мада је већ наведено да је обичан облик *вира*, па чак и немачко *е* у речи »Festung« репродуковано је као *ie*: *у фјестунгу*. Мешање је и у дугим слоговима: *вриме*, *вриме по вриме* (»мало по мало«, »постепено«), и др., али: *дјете*, и то по аналогији (в. *дјечак*, *ђечак*), кадкад *ди*ⁱ*ете* и *ди́те*, а увек *сијено*, *pl. сијена*.

Код католика је врло слично. У кратким слоговима је најчешће *и*: *звире*, *звиради*, *невиста*, *на једно мисто*, *вира*, *двиста*, *Винац*, *идући Виначкој тести*, али: *досјелили* и др. У дугим слоговима јекавски је облик најобичнији у речи *сијено*, *pl. сијена*, чешће *ди*ⁱ*ете—д*ⁱ*ете*, поред *дите*, а тако још у понеким случајевима. — Облици икавски обичнији су под оба дуга акцента и под самом дужином: *млико*, *липо*, *на Рици*, *у Рику*.

Код православних, око Врбаса нарочито, а и око Пливе, имамо праву мешавину нових придошлица, које своје језичко осећање нису још могле прилагодити стању какво је код оних међу које су долазили. Тако имамо: *медвид*, *звирад*, *звире*, *недиља*, *понедиљак*, *двиста*; затим *лиска*, *ритко*, *сниг*, али: *брестовина*, *мјесец*, *шљеме*, *ћела* (»*хтјела*«), *љеб*, *љето*, *ђе*, *дијете* поред *дите*, *мијена*, *бријест—брӣ*ᵉ*ст*, *гнијездо—гни́*ᵉ*здо*.

Digitized by Google

Чак се може чути и *п'етак*, са *е* (< ę) > *іе* или *е* са приметним умекшавањем претходног сугласника, — као што сам забележио и код католика у Поугарју. — У Днолици, у углу између Врбаса и Пливе, северно од Јајца, око Винца, свугде у непосредној близини саме вароши, стање је углавном исто.

У Бешпељу, где има католика и муслимана, икавизам је нешто чистији: *чојик*, *мисто*, *зна миру*, *миром* (»с мером«) а, а тако и *ли́по*, *уритко*; код једног старца католика опет: поред икавизама, који преовлађују, забележио сам н. пр. *стијене*, *за стијене*, а код једног старца муслиманина: *дви*, али *послије*, *не смијете!*, чак *св'етом Ивану*. Међутим даље иза планинског венца, у заклонитом Поугарју, икавизам је много чистији: *исповидити*, *вира*, *звире*, *звирад*, *медвид*, *виверица*, *лито*, *пивати*, *Стипан*, а тако исто и *звир*, *Стипо*, *пра-Стипо*, *млика*, *ждрибе*. Ипак може се чути и по који јекавски облик, — тако сам н. пр. забележио у неколико махова *прије*. Неки пак случајеви, појаве извесне дифтонгизације, не претстављају јекавизам, већ имају специфичне разлоге фонетске природе, тако под узлазним акцентом и напрегнутом артикулацијом, са дужином *Сли*^{ие}*вчевић*; затим, и у Поугарју забележио сам случај са ę > ^{i}*е*, са напрегнутим *ẹ* — *п*^{i}*ẹтак*; али случај *сједло* треба издвојити и из оваквих појава, то је реч забележна од једног млађег човека који је служио у коњици, за време рата.

Уопште узев, велике промене у становништву оставиле су нарочито трага у рефлексу *ѣ*. Системе, која се могла доста тачно оцртавати у време пре два века, нестало је; нови слојеви становништва, разних струја и разних верских обележја, долазили су једни за другима, брзо, многи брзо ишчезавали, због разних узрока, — и за ново кристалисање или систематисање рефлекса *ѣ* није имало повољних услова. Ипак, надам се, прикупљени материал допустиће да се у питање рефлекса *ѣ* унесе бар извесна рељефност у историској перспективи.

После *ѣ*, нарочито у историском погледу, биле би најважније црте **d'* > *j*, *шћ/жђ*. На овој територији, по мишљењу г. Решетара насељеној некада чакавским становништвом, налазе се те особине и данас, у овом говору штокавско-икавском, и то новијег типа с обзиром на акцентуацију. Прва од њих налази се само у остацима; друга црта је општа не само овоме говору, већ и говорима оног дела Далмамације и других крајева одакле је пореклом готото све католичко станов-

Digitized by Google

ништво овога краја. Остављајући за сада на страну ближе одређивање овог проблема, што би уз дискусију значило већ почетак решавања, — ја ћу се овде ограничити само на то да наведем неколико типичнијих примера, доводећи их, уколико је то најпотребније, у везу са неким другим фактима.

Према обичном штокавском *ђ* (< **d'*) налазе се у овоме крају скоро редовно код муслимана *j̑*, а и код католика каткад. Пре свега реч »међа«, иначе данас ретко у употреби, и то углавном у планинском крају Бешпеља и Поугарја, налази се само са *j*. На Бешпељу забележио сам *на Méjâ*, *на Дебели Меји*, и та реч означава место где је данас граница атара села Горњег и Доњег Бешпеља, а где је некад пролазила граница Босанске Бановине и Турске. Реч *меја* налази се и у Поугарју, ма да није од речи обично употребљаваних. У овом планинском крају чешће сам забележио нарочито речи *млаји*, *слаји*, *прија*, *пријашњи*, па и *ројен*, али једанпут скоро са чистим *ђ* — *међу*, иако код једног старца муслиманина, а тако и у његовом изговору имена једнога човека православно вере — *они Ђорђо;* а код једног католика из Поугарја, можда као његову индивидуалну особину, забележио сам *j* у речи »видети« — *па ћете ви̑јет.* — Међутим, *ћ* је увек по фонетској вредности нормално штокавско: *кућа*, *врућe*, *ћи.*

Групе *шћ—жђ* употребљавају се сасвим доследно у данашњем говору. Код Стипана Маргетића-Јајчанина такав изговор директно се види само из једног случаја, али, у накнаду, случаја врло карактеристичног: *Ущуп*, написано са *щ*, показује да је *щ* означавало не само *шт* већ и *шћ*, те да је и у другим случајевима гласовна група *шћ* била обележавана са *щ*. За *жђ*, код истога писца имамо један пример — *дожђевњак*, једанпут, мада други пут *дождевњак*. — Уместо старих група *sk* — *st* испред палатала, према нормалном штокавском *шт*, имамо редовно *шћ*, изузев Јајце, где се, код млађих, може чути *шт*, и то под утицајем школе. Тако, код старијих људи и код млађих који нису учили школе, забележио сам ове примере: *шћица*, *вошћан*, *госпошћина*, *пишћа* (»пиштаљка«), *ишћем*, *шћап*, *кришћалица*, затим *огњишће* и др.; тако исто: *кршћен*, *пушћен*, *навишћен.* Овакви примери забележени су и у Днолуци, у Винцу и околини; ова појава је дотпуно доследна и у планинском крају, на Бешпељу и у Поугарју, — поред горњих примера, тамо је забележено још: *гребљишће*, *пишћељак* (»пиштољина«), затим, *пришћеви*, *два прегршћа.* Та особина је распро-

Digitized by Google

страњена и код православних у близини река Пливе и Врбаса. — Исто то може се рећи и за *жђ*, ма да је то црта која се ређе јавља, и ређе је забележена. Од примера забележених у Јајцу навешћу: *звижђи*, *звижђа* (»пиштаљка, звиждаљка«), *сможђио*, *можђина*, увек са *жђ*; овакав облик истих речи налази се и по целој Днолуци, затим око Винца и Пливе. Реч »даждевњак«, иако се налази у књизи Стипана Јајчанина, данас није позната у овоме крају, — уместо ње говори се *кишњак*. Али у Поугарју забележио сам према *бјузг* — *бјужђати*, са *ђ* у коме је палатални моменат изразитији, и чак, код једног старца католика *бјужји*, са *ј* нешто звучнијим; на тај начин питање се компликује, и треба према анализи свих примера за ову црту видети да ли овде не избија траг старине, или је овакав пример резултат неког гласовног процеса, или је ту индивидуални случај. — Исто тако у случајевима новијег умекшавања група *st'* — *sk'* овде налазимо *шћ* према штокавском *шч* resp. *шћ*: *гушћица*, *љушћица*, *дашћица*, *кошћица*, *пушћица*.

Ново јотовање, пак, није извршено у примерима типа *зајде*, *дојду*, *изајду*.

За карактеристику ових говора треба навести још неке црте. Тако у целом овом крају имамо *греб*, *гребље*, забележено у Јајцу, Днолуци, Винцу, доњој долини Пливе, а тако и на Бешпељу; сем оваквих примера забележио сам у Поугарју и реч *гребљишће*. Као опште употребљавани облици су *отар*, *през*, *ижене*, *ижени*, али у Поугарју забележио сам и *орени* (»потерај«), *дорене*. Све ове црте налазе се и код православних у долини река, управо онде где су у јакој мешавини са католичким и муслиманским живљем. Међутим само код муслимана имамо *ћ* место *ч*: *ћивију*, *ћакшире*, *Дивићани*, а и *х*: *кухати*, *кухар*, — иначе, нарочито код православних: *лад*, *рамље*, *гра*, чак *уо*, *муа*.

Као и у старим босанским рукописима, и у приличном делу народних говора, тако и овде *ф* се изговара као *п*: *Пилип*, *сопра;* али док се око Јајца одомаћује изговор *фра*, дотле се још, и то чешће, чује *пра*, *пратар*, *Пра-Стипо*, *Пра-Анте*, *има пратрова*, *Пратарска Јама*, нарочито у Поугарју. — Свуда као облик са упрошћавањем *благосов*, *благосовити*. Обичан је назив *Васцар* («Варцар«), *у Васцару*.

Исто тако у целом појасу уже мешавине налазимо затворене вокале *а* >*о*^{а}, *о* >*у*^{о} — скоро *у*: *рукама*, *опанци*, *чарапе* (скоро:

Digitized by Google

чорапе), *ћорапе*, *ливода*, *јазоваца*, *буга ми*< »бога ми«, и супротно томе: *кокурузе*.

Акцентуација је новог типа, и поклапа се углавном с типом акцентуације С. Далмације. Али код овога говора, као и у многим другим крајевима, јавља се врло често вокалска редукција. Интересантно је да је она увек у вези са изразитим квантитетом дугих акцената, узлазног и низлазног. Случајеви редукције које сам забележио углавном су иза дугих акцената: *удáр'ћу ја*, *лúс'ца* (мада у voc. s. *лѝсицо)*, *прва вúж'та* (»регрутација«.), и тако и иза емфатичког акцента — *изгор'ло све!* Код ових примера, иза *р* и фрикативних *с/ж* имамо скоро потпуну редукцију, ипак у примеру *вúж'та* без једначења по звучности, што би показивало један степен мањи од потпуне редукције. Иза *т* изгледа да се чује неки редуцирани вокални елемент индиферентне боје — *дó'тьра јарад*, као и у *Зýльћи*, доводећи до извесне вокализације *л*: идем *ý п̥нину*, али *све катóльци*, а тако и *уб*ᵘ*ла* (<»убила«) > *ýб'ла*. Овакви случајеви редукције показују очигледну везу између редукције и квантитета акцента, и то не само да би редукција била у зависности од природе акцента, већ да она може бити узрок промени квантитета акцента. Обилат материјал и у овоме правцу допустиће да се накнадно развије, опширније и детаљније, дискусија око овога питања.

Питање о стању облика, нарочито код имена, такође је интересантно. Случајеви, врло ретки, као што је *под земљон*, заслужују нарочиту пажњу при дискусији; поред тога случаја забележеног у Јајцу, ја сам у Поугарју забележио од једне бабе: *растовон јапијон* у instr. s., и у dat. pl. *он папезон реко*, у причи о неким поповима, — иначе обично: *пријатељма* — *шаљемо милошћ пријатељма* (Јајце), а (опет у Јајцу): *За Добретићим*. — Код једносложних именица у множини преовлађује наставак-*ови*: *коњови*, *ножови*. — У gen. pl. преовладао је наставак *а*: *јазоваца*; али уз бројеве има трагова употребе лапидарних облика без тога наставка; тако на Бешпељу сам забележио: *пет стотин грóшâ*, али: *прико сто* дуката. — У dat. и instr. pl. имамо *-ма* и *-има*, равноправно, и то тако употребљене, обично, да одговарају ритму говора, бар код оних који карактеристичније говоре; сем случаја *беговма* и *агама*, имам и других типичних примера. — Најбоље се чува стари локатив, опет у ономе планинском крају Бешпељ — Поугарје. У Јајцу и у местима око њега, нарочито северозападно, где је

Digitized by Google

јача Далматинска струја имамо нове наставке. Тако, у Јајцу сам забележио: *по свима селима*, *по брдима* и *на вратима*, као и *ногама*, *рукама*, али имамо и овакве примере: *на Скоковим Радиним*, *у Шеовцим*, *у Шеовцим били све католци*, *у Добретићим*, ма да код истога: *били у Прудима*. У Днолуци је стање слично, али кад се употребљавају у loc. pl. имена места pl. tant. нарочито оних из Поугарја, употребљавају стари локатив: *у Зубовићи* итд. Тако је и у долини Врбаса према Винцу: *на Бравници*. У Поугарју loc. pl. стари сасвим је обичан и једини код имена места: *у Зубовићи*, *у Влатковићи*, *у Корићаним*, и *у Запећим*. — Од свих примера најинтересантнији је израз *в-варошњицâ-копа̏т*, којим телал завршава позив на турском за погреб муслимана, и који је очигледно један окамењени израз, који се задржао по некој традицији, јер *Варошњице* зове се муслиманско гробље у јужном углу између Пливе и Врбаса. То је један драгоцен пример, чија анализа може бити корисна и у другим правцима.

У начину неодређеном *т* је опште, *нити умију просит — нити умију дилит*; *мислио сам да ћу те мушкетат; изидат; то ћемо ја ú т' метнут придâ се; то ће свако вироват; да ћојик мора јист.*

* * *

Велике промене у саставу становништва учиниле су да ми имамо огроман проценат новог насеља у овим крајевима. Старо становништво, уколико није било уништено или избегло при освојењу Босне од Турака, било је састављено од помуслимањених и католика, — и док су ови други страдали не само од гањања, нарочито у доба ратова, већ и од страшних помора, од болести и глади, — муслиманско становништво можда и више но католичко страдало је од разних помора. Иначе, економске прилике сељака католика, чипчија, и земљорадника муслимана, балија нису се јако разликовале. Сиротиња и беда пратила је и једне и друге, и могло се десити да су код доброг бега чипчије имале бољи начин живота но од бегова независни муслимани. Овоме стању одговара резултат који смо видели раније, да су муслимани ипак у слабијој мери покретани и попуњавани новим насељима, већином ближег померања, док је католичко становништво ишчезавало и обнављало се, нагло и у јачим покретима. Ту није било постепеног, тихог континуитета у прилажењу нових елемената, да би од њих могле бити

Digitized by Google

асимилисане, по слојевима, и језичке особине најстаријег српскохрватског становништва тога краја. Уколико су изумирали или на други начин нестајали насељеници који су били, по времену, у ближем додиру са старим становништвом, — утолико су се више губиле и специфичне црте старога говора. У новије време, пак, настале су нове мешавине, нарочито на самим рекама, Врбасу и Пливи, и то објашњава данашње стање најважнијих црта код становништва у томе делу. Тачност овога, с обзиром на временску перспективу, потврђује се и нијансама и разликама црта у географском смислу. Планински крај, од Бешпеља, преко Поугарја до планине Влашића и до православних насеља, има више старих особина. Ипак то је говор икавскоштокавски, и можда ће се, по анализи све грађе коју имам на расположењу, моћи добити још јаснија слика о томе говору и о значају поменаних старих црта у њему. У сваком случају, ма који био резултат дискусије целокупног градива, тај планински крај североисточно од Јајца претставља, у нијанси, засебан појас ; онај други планински крај, југозападно од Јајца, Јањ и Љуша, чине другу говорну нијансу, — а између та два појаса налази се у долини, око самога града Јајца, и поред река, трећа нијанса овога икавског говорног типа, као најмлађа и још доста сирова мешавина.

Digitized by Google

Објашњење Знакова

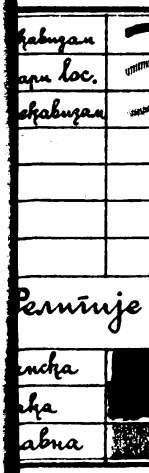

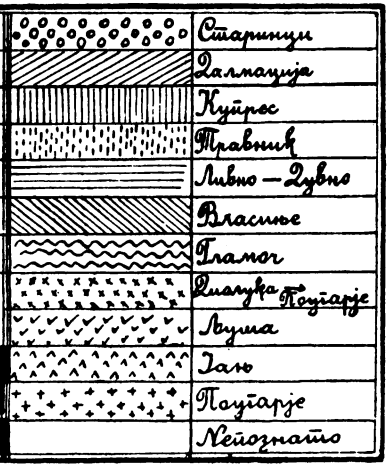

…катске Ознаке		Порекло Становника	
…кавизам			Старинци
…ари loc.			Далмација
…екавизам			Купрес
			Травник
			Ливно — Дувно
			Власиње
			Гламоч
…елигије			Диолука — Поугарје
			Љуша
…нска			Јаљ
…ка			Поугарје
…авна			Непознато

Digitized by Google

Digitized by Google

АКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ
ПЉЕВАЉСКОГ ГОВОРА

од

Г. РУЖИЧИЋА

Digitized by Google

Digitized by Google

Акценатски систем Пљеваљског говора

од

Г. Ружичића.

Пљеваљски говор је део херцеговачког диалекта новијега типа којим се говори у високој планинској котлини међу долинама река Дрине, Таре и Лима. Сва места која се налазе у тим границама, а вероватно и преко њих, све до поменутих река, или и даље, изузев онај мали угао између Таре и Лима, југоисточно од линије Премћани—Бродарево, који припада херцеговачким говорима старијег типа, зетскосјеничким, имају свакако исте говорне особине, гласовне, морфолошке и акценатске. Једино говор варошких муслимана, можда зато што међу њима има доста дошљака из Босне, показује неке архаистичније одлике, поглавито у гласовном правцу, али не и у акценатском.

Отуд мислим да акценатски систем који се овде описује вреди за целу тако ограничену област, иако сам се при испитивању углавном ослањао на говор вароши Пљеваља, мог родног места, и ближе околине.

У првобитној намери да једном засебном студијом обухватим цео систем говора, гласовни, морфолошки и синтаксички, спречиле су ме, на жалост, многе незгоде, међу којима нису биле без значаја и неискусност и тешкоће оваквих радова. Нарочито су велике биле тешкоће због тога што је предмет испитивања био говор скоро идентичан са Вуковим језиком, не само у основним линијама, него и у многим појединостима. Испитивање се често сводило на прибирање ситних, усамљених појава, расејаних и на први поглед неприметних у основним контурама једног познатог система, или чак и на трагање за појединим речима, облицима и изразима.

Материал сам поредио са Даничићевим радовима *Akcenti u imenica i pridjeva, II izd., u Zagrebu 1913.* и *Akcenti u glagola, II izd., u Zagrebu 1896.*, у издању Југославенске

Digitized by Google

Академије Знаности и Умјетности. За класификацију, нарочито у првом делу студије, много ми је помагала књига М. Решетара *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, Schriften der Balkancommission, I, Wien, 1900.*

Дубоку захвалност дугујем Српској Краљевској Академији Наука у Београду на материалној помоћи, њеном секретару Г. А. Белићу, професору Универзитета у Београду, за сталан потстрек и савете при раду.

Г. Р.

Digitized by Google

I Именице.

А. Именице мушког рода.

1. Основе са старим акцентом на крају.

А. Једносложни gen. sing.

Групу састављају свега три именице са непостојаним *а* у nom. sing. (одн. gen. pl.). Непроширене облике множине има само прва: псӣ-па́са̄-псӣма-псѐ. Им. са̏н има у множини непокретан акценат снӧви-снôва̄-снӧвима-снӧве. Имен. ша̏в има непостојано *а* само у зависним падежима једнине, а у множини постојано *а* и сталан акценат: ша̏в-шва̏-ша̏вови-ша̏вōва̄ и т. д.

Б. Двосложни gen. sing.

а) Основе с кратким самогласником.

Типови α) кӧњ-кòња, β) грôм-грòма, γ) кòсац-кòсца, δ) свѐкар-свѐкра.

У пљеваљском говору типу α) припадају и: са̏т-сàта, В. са̂т-са̂та, скӧт-скòта, В. скӧт-скӧта, вр̏-вр̀а (двосложно вр̀-а), В. вр̂х-вр̀ха, пӧд-пòда, код В. није забележен акценат gen. sing., ба̏к-бàка (место В. би̂к, непознатог у пљеваљском говору); такође и ча̏с-чàса, В. ча̏с-ча̏са, иде овамо, иако сам једном забележио у gen. sing. ча̏са, а прилошки увек ча̏сом; кр̏ст-кр̀ста слаже се са В., али има увек кр̏ста у заклетви »кр̏ста ми, кр̏ста ти«.

Тип β) је врло незнатан у пљеваљском говору, незнатнији него и у Даничића. Од његових пет примера (кад се изузму непоуздани би̂к-би̏ка, пошто има и би́ка, и pl. tantum. зòбови) ја сам могао забележити само три: стô-стòла, грôм-грòма и стôг-стòга. Али за две последње речи знам поуздано да обичније припадају типу са старим акцентом на почетном слогу, т.ј. гласе стӧга, грӧма.

Типу γ) припадају и: òван-òвна, В. òван (и óван)-óвна; òвас-òвса, В. òвас-óвса; òрао-òрла, В. òрао-óрла;

Digitized by Google

jàмац-jàмца (и jѐмац-jѐмца), В. jäмац-jäмца (и jёмац-jёмца), свѐкар-свѐкра, В. свёкар-свѐкра; знàнац-знàнца, В. знäнац-знäнца.

Тип δ), који код Даничића састављају свега три именице уопште не постоји у говору Пљеваља. Им. свёкар припада претходном типу (дакле свѐкар-свѐкра), а им. чёшаљ и Пётар имају увек акценат на првом слогу: чёшља-чёшљу, Пётра-Пётру и т. д.

Повлачење акцента на почетни слог у voc. sing. редовно је: пѝпе, рѝбе, кѝњу, ѝче и т. д. Као и код Даничића, им. мѝмак има мѝмче, са секундарним дуљењем основног вокала.

Непроширени облици множине имају акценат на крају: кòњи-кóњā-кòњима-кòње, прòсци-прóсацā-прòсцима-прòсце. Уосталом, код именица са једносложним nom. sing. такви су облици врло ретки. У свима падежима множине кратке наставке има само им. кòњ. Неке именице, опет, имају непроширен само облик gen. pl.: рóбā (т.j. чељади), крѝшā поред, код Даничића наведених, грóшā, крѝстā, снóпā. Али су сасвим обични и облици с проширеним наставцима: рòбòвā, крѝшēвā, крѝстòвā, снòпòвā.

Међу именицама са непостојаним *a* забележио сам с акцентом на крају: òци-отáцā, кòсци-косáцā, прòсци-просáцā, кàпци-капáкā. Иначе, известан број краћих облика има и непокретан акценат, једнак у свима падежима: мòљци-мòљāцā, пòпци-пòпāцā, рòнци-рòнāцā, лàшци-лàжāцā, прòшци-прòштāцā, jàмци-jàмāцā и сл.

Им. мѝмак има обично: nom. pl. мѝмци (ређе мѝмци као у Даничића), gen. pl. момáкā, dat.-instr.-loc. pl. мѝмцима, acc. pl., мѝмке, voc. pl. мѝмци.

Повлачење акцента на почетни слог у voc. pl., које Даничић претпоставља за именице са непостојаним *a*, нисам у говору могао запазити.

Код проширених облика множине акценат је непокретан у свима падежима: пòпови-пòпōвā-пòповима-пòпове, òрлови, кàблови и сл. Од Даничићева четири случаја повлачења акцента на почетни слог у gen. pl. пљеваљски говор зна само за два: вѝлōвā, пѝслōвā, према тòпōвā, кòтлōвā.

Digitized by Google

б) Основе са секундарним дуљењем самогласника у зависним падежима.

Тип кȍнац-кóнца.

По месту акцента овај тип је једнак с претходним. Једина је разлика у секундарном дуљењу основног вокала у затвореном слогу. Како тај појав нема пуну важност ни у књижевном језику ни у диалектима, разумљив је прелаз из једног типа у други. Код Даничића има на пр. ȍрлови, ȍвнови, мȍмка-мȍмци и мȍмци, рȍнца, бȍјка, јȅмца и т. д. — све случајеви уношења краткоће основног вокала у зависне падеже.

У пљеваљском говору секундарно дуљење вокала има уопште ужи обим. Тако на пр. из овог типа им. ȍван, ȍвас, ȍрао, добиле су краткоћу основног вокала у свима падежима: ȍвна-ȍвну, ȍвса-ȍвсу, ȍрла-ȍрлу и т. д. те су, дакле, пришле типу кȍсац-кȍсца.

Две именице, ловац и колац, пошле су опет сасвим супротним правцем: код њих је секундарна дужина вокала из зависних падежа прешла у nom. sing., односно gen. pl. Отуд лóвац-лóвца-лóвāцā, кóлац (сасвим ретко и кȍлац)-кóца-кóлāцā. Исти појав несумњиво имамо и у Даничићевом чвóрак-чвóрка, твóрац-твóрца.

Место нȍвац пљеваљски говор има нȍвац-нóвца-нȏвци-нȍвāцā. Низлазни акценат у nom. sing. могао је бити добивен или аналогијом према придеву нȍв-а-о, или под утицајем акцента у облицима множине.

Као што се види, цео тип, и иначе малобројан, доста је редуциран у говору.

Повлачење акцента у voc. sing., у колико би се овај облик могао чути, било би редовно: лȏнче и сл.

У множини повлачење акцента у свима облицима имају само: кȏнци-кȍнāца-кȏнцима-кȏнце, нȏвци-нȍвāца-нȏвцима-нȏвце. Им. лȍнац има повучен акценат у nom.-dat.-instr.-loc. и acc. pl.: лȏнци-лȏнцима-лȏнце. У gen. pl., међутим, има акценат на крају: лонáцā, према Д. лȍнāца (исп. момáкā-мȏмци-мȏмцима и т. д.).

Код осталих именица овог типа акценат је, према Даничићу, непокретан у свима падежима множине, изузев gen., где је наглашен наставак: ловáцā-долáцā. За пљеваљски говор, међутим, ја не могу навести ниједног примера такве промене, изузев већ поменути облик лонáцā (према лȏнци

Digitized by Google

и т. д.), зато што је тип малобројан. Исто тако пљеваљски говор нема за овај тип ниједног примера проширених облика множине, као што су код Даничића облици ȍвнови-ȍвнōвā, ȍрлови-ȍрлōвā. Видели смо да су обе именице пришле типу кȍсац-кȍсца.

в) Основе с дугим самогласником.

Тип α) крâљ-крáља.

Изузев имен. прȉшт, дрȉјем, дрȉјен, трȗд, плâст и рâст. које припадају типу грâд-грâда, пљеваљски говор се у овом типу потпуно слаже са Даничићем. Повлачење акцента на почетни слог у voc. sing. редовно је: ђâче, крâљу, стрȉче и т. д. То је и једина промена акцента овога типа.

У сагласности са Даничићем, instr. sing. од мȉр у вези с предлогом *с* има низлазни акценат: с мȉром, у познатом прилошком значењу.

Уз бројеве два, три, четири именица пут, у значењу нем. »Mal«, фр. »fois«, има такође низлазни акценат: двá пȗта (или двâ пȗта), трú пȗта, четирȉ пȗта; пȍ двā пȗта и сл. Иначе, у свом основном значењу има увек пу́та (пу́ту и т. д.). Свакако је низлазни акценат у овом случају добивен најпре у изразима двá-пȗт, трú-пȗт, четирȉ-пȗт, који су се осетили као прилози (дакле, боље двáпȗт, трúпȗт, четирȉпȗт), са редукованим наставком *а*. Тек после тога почело се додавати покретно *а*, као и код осталих прилога. Облик пȗта у горњим изразима и није, дакле, gen. sing.

У множини, скоро све именице овог типа имају проширене облике. Поред двóри, јединог примера с кратким наставцима наведеног код Даничића, у пљеваљском говору може се чути и: нóжи-нóжā-нóжима-нóже, скȗти-скȗтā-скȗтима-скȗте, пȗти-пȗтā-пȗтима-пȗте, кљȗчи-кљȗчā-кљȗчима-кљȗче, али су много обичнији проширени облици. Само кратке наставке има ђáци-ђáкā-ђáцима-ђáке.

Тип β) врáбац-врáпца.

Овој групи припадају и: јáрак-јáрка, В. јâрак-јâрка; лóвац-лóвца, В. лȍвац-лóвца; кóлац-кóца, В. кȍлац-кóца, шéбац-шéпца (пејоративан надимак).

Једина промена акцента у једнини је, као и код Даничића, редовно повлачење акцента на почетни слог у voc.: пȉјевче, твȏрче, врâнче и сл.

Digitized by Google

У множини, акценат се повлачи само у gen., понајвише кад је реч у непосредној вези с неким предлогом, али не код свих именица. Обично је: пӣјевāцā, зӯбāцā, Шāљāкā, ӯ Шāљакā (презиме једне породице), врāбāцā, члāнāкā, ӯ шēбāцā, свēтāцā, шāпāкā, али и пијéвāцā, зӯбāцā, врáбāцā, свéтāцā и т. д. Иначе, већина именица има и у gen. pl. непокретан акценат: лáнци-лáнāцā, слијéпāцā, крӣ'вāцā, пјáнāцā и т. д.

За повлачење акцента у осталим падежима множине, које Даничић бележи код им. лáнац и вéнац, пљеваљски говор не зна. Исто тако нема ни једног примера повлачења са скраћивањем вокала код проширених облика множине, као што је у Даничића: чвȍркови — acc. чвȍркове, или преношења акцента на крајњи наставак, као gen. pl. чворкóвā, dat.-instr.-loc. pl. чворкȍвима и сл. Сама именица је обична у говору, увек са правилним непрошереним облицима у множини: чвóрци-чвóрāкā-чвóрцима-чвóрке.

И у проширеним облицима множине, које имају имен. зáјам, нáјам, ӯјам, јáрам и сл., акценат и квантитет су непроменљиви: зáјмови-зáјмōвā и т. д.; јáрмови-јáрмōвā и т. д.

В. Трословни gen. sing.

а) Основе с кратким другим слогом.

Тип α) жӣвот-живȍта, β) лӯдōв-лудȍва, γ) маслȁчак-маслȁчка.

Тип α) није много заступљен у диалекту. Поред жӣвот-живȍта познати су, између оних које Даничић наводи, примери: мр̄твац-мртвȁца, сјȅдок-сједȍка и сȍкō-сокȍла (ређе сȍкō). Овој групи припада и чӧек-чоȅка, а вероватно и назив села Голȅша-Голéшā, као plur. tantum.

Тип β), у ствари само подгрупа претходног типа, боље је заступљен као жива категорија. Осим Даничићевих примера забележио сам и сјȅдōв-сједȍва (сед човек).

Типу γ) припадају и: синȍвац-синȍвца, покрȍвац-покрȍвца, удȍвац-удȍвца, три именице које код Даничића састављају засебан тип, са секундарним дуљењем другог слога. Последња, истина, има и овакав акценат, али је наведена и код типа добúтак-добúтка, т.ј. са секундарном дужином другог слога кроза све падеже.

Све три групе имају редовно повлачење акцента на први

Digitized by Google

слог у voc. sing.: сје̏доче, со̏коле, чо̏ече, сје̏дове, лу̏дове, си̏новче и т. д.

За повлачење у voc. pl. Даничић није сигуран. Истина, он код типа α) претпоставља со̏коли, али код типа β) само нагађа неку промену акцента, не одређујући је ближе, а код типа γ) уопште и не говори о акценту voc. pl. За пљеваљски говор може се рећи да је код сва три типа повлачење у voc. pl. редовно: со̏колн, сје̏доци; сје̏дови, лу̏дови; си̏новци и сл.

Напротив, нисам могао запазити повлачење акцента за један слог унапред у gen. pl. код типа γ) као што претпоставља Даничић, дакле: синò̄вāцā̄, а не си̏новāцā̄.

б) Основе са секундарним дуљењем другог слога.

Тип синò̄вац-синóвца.

Свега три именице: синò̄вац, покрò̄вац и удò̄вац сасастављају овај тип код Даничића.

У пљеваљском говору је код њих, као и у многим другим случајевима, краткоћа вокала из nom. sing. продрла у све падеже, те су све три прешле типу маслà̏чак-маслà̏чка. За овај тип, дакле, говор уопште не зна.

в) Основе са другим другим слогом.

Тип α) јȕнāк-јунáка, β) бјегȕнац-бјегȕнца.

Овамо припадају и:

α) бȕквāр-буквáра, В. бȕквāр-бȕквāра; кȕмпијēр-кумпијéра (код В. није наведена засебно, него уз реч кр̀тола у облику кромпир без акцента); цр̀вић-црвúћа, В. цр̀вић-цр̀вића; гра̀дић-градúћа, В. гра̀дић-гра̀дића и гра̀дић-градúћа; ко̀мāд-комáда, В. ко̀мāд-ко̀мāда, али у III изд. Рјечника ко̀мāд-комáда.

Код две именице наведене у Даничића у овој групи, Дȕшан-Душáна и со̀кāк-сокáка, и код имен. дȕнар, која према Даничићу припада групи гāврāн-гāврāна, има стално колебање између овога типа и типа гāврāн-гāврāна, дакле Дȕшāн-Душáна и Дȕшāн-Дȕшāна; со̀кāк-сокáка и со̀кāк-со̀кāка, дȕнāр-динáра и дȕнāр-дȕнāра. У множини је свакако обичнији акценат овога типа.

β) пересак-перéтка (врста колача који се меси о Ускрсу) бољúтак-бољúтка, В. бољúнак-бољúнка.

Повлачење акцента на први слог у voc. sing. и pl., које

Digitized by Google

Даничић бележи за тип а) редовно је у пљеваљском говору: jȕнāче-jȕнāци; сȅљāче-сȅљāци и т. д. Несумњиво је свакако и повлачење код именица са непостојаним *а*, бар у voc. sing.: Бȅрāнче, Мȍстāрче, јȅдинче и сл. Али за voc. pl. нисам сигуран, иако ми изгледа да би и ту повлачење било обично.

И друга промена акцента код именица с непостојаним *а* коју бележи Даничић, повлачење за један слог уна'зад у gen. pl., редовно се врши у говору: пȅрēтāкā, ȍстāтāкā, јȅдинāцā, Бȅрāнāцā, кȍмāрāцā. Али се при том обично скраћује трећа дужина од краја, дакле: Пȁзāрāцā, Мȍстāрāцā, кȍмāрāцā и сл.

Г. Вишесложне основе.

Овамо иду све именице мушког рода с акцентом на крају које у gen. sing. имају више од три слога. Иако међу њима има разноврсних типова, оне ипак имају заједничку карактеристику да им је акценат највећим делом непроменљив. Само две групе ових именица, са дугим претпоследњим слогом, знају за промену акцената у деклинацији.

а) Именице без непостојаног а.

Код четворосложних као помȍћник-помоћни́ка, којима у пљеваљском говору припада и чинȍвник-чиновни́ка, једина промена акцента, повлачење на први слог у voc. sing, врши се редовно: кȁпетāне, гȍсподāре, дȅсечāре и сл. Повлачење у voc. pl. нисам запазио, али ми изгледа вероватно.

За петосложне именице типа лакрдијāш-лакрдија́ша Даничић не тврди изрично да имају повлачење у voc. sing., а претпоставља га и у voc. pl. Пљ ваљски говор несумњиво има повлачење у једнини: лȁкрдијāшу-вȅресијāшу и сл. али за множину немам поузданих примера.

б) Именице с непостојаним а.

Четворосложне као чудотво́рац-чудотво́рца, којима у пљеваљском говору припада и јеремија́чак-јеремија́чка (неки планински цвет), имају у gen. pl. редовно повлачење акцента за један слог унапред, при чему се обично скраћује трећа дужина од краја: јерȅмијāкā, Далмȁтинāцā, чудȍтвȏрāцā, Маћȅдȏнāцā и сл. Код њих се исто тако врши и повлачење акцента на први слог у voc.

Digitized by Google

sing.: Да̏лматӣнче, чу̏дотво̄рче. Али ми изгледа обичан и voc. sing. с акцентом повученим за један слог унапред: чудо̀тво̄рче, Далма̀тӣнче, бого̀мо̄љче и сл.

За повлачење у voc. pl. немам примера.

И код петосложних именица овога типа, као Новопаза́рац-Новопаза́рца има повлачење акцента за један слог уназад у gen. pl., само што пљеваљски говор при том скраћује трећу дужину од краја: Новопа̀зӑра̄ца̄. И voc. sing. има такво повлачење: Новопа̀за̄рче.

Исто такво кретање акцента има и шестосложна именица: Старосрбија́нац-Старосрбија́нца: voc. sing. Старосрби̏ја̄нче, gen. pl. Старосрби̏јана̄ца̄.

2. Основе са старим акцентом на почетку.

А. Двосложан gen. sing.

а) Основе с кратким самогласником.

Тип α) пр̏ст-пр̏ста, β) кро̂в-кро̏ва, γ) су̏жањ-су̏жња.

Њима у пљеваљском говору припадају и:

α) змӓј-змӓја, В. змâј-змӓја, ру̏ј-ру̏ја, В. ру̂ј-ру̀ја, чи̏р-чи̏ра, В. чи̂р-чи̂ра, ство̏р-ство̏ра, В. ство̂р-ство̏ра, жби̏р-жби̏ра, В. жби̂р-жби̂ра;

β) о̂с-о̏са, В. о̂с-о̂са, а обично и гро̂м-гро̏ма, сто̂г-сто̏га (в. стр. 117).

γ) др̏жак-др̏шка, В. др́жак-др́шка, зглӓвак-зглӓвка, В. зглӓвак-зглâвка, кли̏нац-кли̏нца, В. кли̏нац-кли̂нца, чё̏шаљ-чё̏шља, В. тако и чѐшља, Пё̏тар-Пё̏тра, В. тако и Пѐтра, сви̏тац-сви̏ца (-танка и дуга воштана свећица, савијена у клупко, у В. нема).

Пренос акцента на наставак у loc. sing., који Даничић с поузданошћу бележи у групи α) за именице: Влӓх, прӓг, пр̏ст, рӓт, ску̏п, сплё̏т, чӓс и чо̏т, а претпоставља и за остале, не врши се у пљеваљском говору. Отуд с преносом на предлог: на̀ прагу, на̀ прсту, по̀ мразу, о̀ клину, на̀ длану, на̀ југу и т. д. Једини изузетак претстављао би једном забележени пример у ра̀ту, али ми ипак изгледа обичније у̀ рату. Им. чӓс, као што смо видели (стр. 117.), свакако не припада овој групи.

Код типа β), међутим, пренос акцента на наставак у loc. sing. врши се редовно: у до̀му, у ро̀ду, на ло̀ју, у о̀ду,

Digitized by Google

на нòсу, на лѐду, на крòву и сл. Само им. крâј нема таквог преноса: нà крају, прѝ крају и сл. Им. дажд нисам чуо у говору.

У погледу типа γ) пљеваљски говор се слаже са Даничићем. Пренос акцента на наставак у loc. sing. врши се само код именица: вȍсак-у вòску, мȍзак-у мòзгу. Даничић има пренос и код именице нȍкат-нòкту, али ја сам забележио loc. sing. без преноса нà нокту, и мислим да у пљеваљском говору пренос није ни могућан.

У множини, тип α) и тип γ) имају непокретни акценат, како у проширеним тако и у непроширеним облицима, сагласно са Даничићем: мѝши-мѝшā-мѝшима-мѝше; јȁди-јâдā-јȁдима-јȁде и сл. Такве непроширене облике имају још и имен.: Рȕс, Гр̏к, Влȁ-Влȁси, тѝћ и пр̏ст. Последња има у gen. pl. пр̀стијӯ, dat.-instr.-loc. pl. пр̀стима, Неке именице имају само поједине падеже с кратким наставцима: дрâмā, кâтā, свâтā-свȁтима, брâтā. Иначе: зȅтови-зȅтōвā-зȅтовима-зȅтове, рȁтови, цȁреви и т. д. Исто тако и код типа γ): дȅњци-дȅњāкā-дȅњцима-дȅњке, или: вјȅтрови-вјȅтрōвā-вјȅтровима-вјȅтрове. Реч вȅпар, једини пример где Даничић има померање акцента у множини (вѐпрови), нисам забележио у пљеваљском говору. Им. нȍкат има, као код Даничића, gen. pl. нокáтā, dat.-instr.-loc. pl. нòктима.

У типу β) акценат се помера на проширење -ов-: дòмови-дòмōвā-дòмовима-дòмове; крòвови, бòрови и т. д. Изузетак чине, у сагласности са Даничићем, крȁјеви-крајéвā-крајѐвима-крȁјеве и рȍгови-рогóвā-рогòвима-рȍгове. Забележио сам и nom. pl. ȍсови, али нажалост немам примера за акценат у осталим падежима.

Им. гôст има у множини: гȍсти-гòстијӯ-гòстима-acc. pl. гȍсте и гȍсти, ỳ гости.

Даничић није знао ниједан пример непроширених облика множине ових именица, и зато им није ни одредио акценат. У пљеваљском говору само једна именица овог типа има такве облике, али редовно. Акценат је на наставку: пòсти-пóстā-пòстима-пòсте.

Digitized by Google

б) Основе са секундарним дуљењем самогласника у зависним падежима.

Тип стäрац-стâрца.

Као у Даничића акценат је непокретан кроза све падеже. Секундарно дуљење неки пут изостаје у пљеваљском говору: Тӯрци (поред Тӯрци) и сл., те се на тај начин овај тип меша с типом 2 А. α. γ. (сӯжањ-сӯжња). Исп. клӣнац-клӣнца, зглäвак-зглäвка, које су са свим прешле у тај тип.

в) Основе с дугим самогласником.

Типови α) дрӯг-дрӯга, β) лâкат-лâкта.

Првом типу припадају и: прӣшт-прӣшта, В. прӣшт-прӣшта, чвӧр-чвӧра, В. чвӧр-чвӧра, дрӣјем-дрӣјема, В. дрӣјем-дрӣјема, дрӣјен-дрӣјена, В. дрӣјен-дријѐна, трӯд-трӯда, В. трӯд-трӯда, плâст-плâста, В. плâст-плáста, рâст-рâста, В. рâст-рáста, затим мâ = у мáу (али прилог мäом!) В. мâх-мäха; стрâ = у стрáу, В. стрâх-стрäха, прâ — у прáу, В. прâх-прäха, смӣје-смӣја — у смӣју, коју Даничић наводи у групи бӧг-бӧга, те би према томе у gen. sing. требало да гласи смјёха. Вук, међутим, има поред смӣје-смӣја и смӣјех-смӣјеха.

У loc. sing. имају, према Даничићу, пренос акцента на крај све именице типа α) које не значе нешто живо, и три именице типа β): јâрак, Јâтак и смӣсао. Дакле: бријѐгу, вијѐку, врáту, глáсу — јáрку, Јáску, смӣслу. У погледу типа α) пљеваљски говор се потпуно слаже са Даничићем. Пренос акцента врши се редовно, чак врло често и кад предлог не стоји непосредно пред именицом. Али у типу β) нема никаква померања акцента. Речи Јâзак и смӣсао непознате су у говору, а јарак као што смо видели и не иде у ову групу.[1]

Непроширени облици множине, у колико се употребљавају, имају према Даничићу у gen. pl. пренос акцента на

[1] Уосталом и сам Даничић је сумњао у померање код обеју група, и зато је и претпостављао да речи јарак и јазак могу припадати и другом акценатском типу, а за реч смисао истицао је да је књижевног порекла. Тешко је, према томе, веровати претпоставци Решетарової (Die serbokroatische Betonung, 68-9) да померање акцента код ове групе може имати и шири обим, иако он из дубровачког говора наводи и пример лáкту. Пљеваљски говор ту има редовно лâкту.

Digitized by Google

наставак, у групи α) редовно: бр̏кā, да́нā, дру́гā, зу́бā, мра́вā, си́нā, цр̏вī, а у групи β) само реч лâкат: лакáтā (са скраћивањем основног вокала!). Пљеваљски говор има у погледу акцента gen. pl. то исто, али се разилази са Даничићем у примерима: им. сȋн има само проширене облике множине, бр̏к обичније проширене, цр̏в и мрâв имају опет облике с редовним наставком *a*, цр́вā, мра́вā, и, најзад, кратки облици gen. pl. употребљују се и од им. сȗд, брâв, ср̏п, спȗж, лȋст, рȇд, стрȗк: су́да бра́ва, ср́пā, спу́жā, ли́стā, ре́дī, стру́кā.

За остале облике непроширене множине Даничић бележи непроменљив акценат: бр̏ци-бр̏цима-бр̏ке, мрâви-мрâвима-мрâве и сл., али без поузданости, наводећи и примере са померањем акцента на наставак у dat.-instr.-loc., дакле: зу́бима, цр́вима, бр́цима. Међутим, пљеваљски говор има по правилу ово последње. Ево свих речи ове групе које у пљеваљском говору имају редовно непроширене облике множине у свима падежима:

nom.	gen.	dat. instr. loc.	acc.
да̑ни	да́нā	да́нима	да̑не
зȗби	зу́бā	зу́бима	зȗбе
мра̑ви	мра́вā	мра́вима	мра̑ве
бра̑ви	бра́вā	бра́вима	бра̑ве
цр̏ви	цр́вā	цр́вима	цр̏ве
сȗди	су́дā	су́дима	сȗде

Шта више, забележио сам и један пример acc. pl. с акцентом на крају: бр́ке.

Проширени облици множине имају код типа α), у сагласности са Даничићем, двојаку акцентуацију:

а) скраћивање дужине у свима падежима с непокретношћу акцента, изузев gen. pl., који има редовно прен с акцента на наставак, каткад и у dat.-instr.-loc. pl.: дȓугови-друго́вā-дрȗговима (и другȍвима)-дрȗгове;

б) само пре ос акцента на проширење -ов-, у свима падежима: жу́љеви-жу́љēвā-жу́љевима-жу́љеве.

Две такве групе има и пљеваљски говор, само је подела именица између њих нешто другчија него код Даничића.

Групи α) припадају, поред оних које наводи Даничић, и: прȗт-прȗтови, трȗт-трȗтови, јȇж-јȅжеви, клâсклȁсови, лȋст-ли́стови (gen. pl. листо́вā и ли́стā),

Digitized by Google

грȏзд-грȍздови, вȋјек-вјȅкови (и вијéкови), стȃн-стȁнови.

Групи *б)* припадају, поред примера наведених код Даничића: дȋо (и дȋјел)-дијéлови, жȗљ-жýљеви, спȗж-спýжеви, још и: стрȗк-стрýкови, жȋг-жúгови бȗк-бýкови, лȋк-лúкови, прȋшт-прúштови, чвȏр-чвóрови, дрȋјен-дријéнови, плȃст-плáстови, рȃст-рáстови, мȃ-мáови, рȃд-рáдови, јȃз-јáзови, трȗп-трýпови.

У dat.-instr.-loc. pl. именица групе α) напоредо се употребљавају акценти: брȅговима и брегȍвима, вјȅковима и вјекȍвима, кȗмовима и кумȍвима и т. д. али су обичнији облици с пренесеним акцентом.

Проширени облици множине типа β) имају у сагласности са Даничићем скраћивање дужине основног вокала и непокретан акценат: чȗнкови, бȗбњеви и т. д.

Б. Тросложни gen. sing.

1. С кратким почетним слогом.

а) Основе с кратким другим слогом.

Тип α) брȁтић-брȁтића, β) пȁрожак-пȁрошка.

Првом типу припадају у пљеваљском говору и: кȁиш-кȁиша, В. кȁиш-кàиша; чȅшљић-чȅшљића, В чȅшљић-чȅшљића; чȋрић-чȋрића, В. чȋрић-чȋрића.

Ни у првој ни у другој групи нема никакве промене акцента, па ни оне коју Даничић бележи за gen. pl. именица које означавају младунчад: пȁчића, гȗшчића, пȋлића, према Даничићевом пачúћа, гушчúћа пилúћа и сл.

б) Основе са секундарним дуљењем другог слога у пот. sing.

Тип јȁсēн-јȁсена.

Акценат се у loc. sing. по правилу преноси на наставак, као што бележи Даничић: у говòру, на камèну, на јавòру, на угљèну, на пламèну и т. д. Али пренос обично изостаје кад предлог не стоји непосредно пред именицом, или кад је на њој и реченички акценат, на пр. »на ȗгљену, нȅ нȁ ватри«, или »на свȁкōм кȁмену« и сл.

У множини Даничић бележи пренос акцента на наставак у gen. за три речи: гуштéрā, кестéнā. ђавóлā, а претпоставља га и за речи ђȅвēр, чȍкōт. И пљеваљски говор има редовно ђавóлā, а забележио сам с акцентом на

Digitized by Google

крају и: ђеве́рā, груме́нā, угљéнā. Изгледа ми да би одиста све именице овог типа имале такав акценат у gen. pl., кад би се употребљавао непроширен облик.

О dat.-instr.-loc. pl. Даничић ништа не говори. Свакако ту не претпоставља никакво померање акцента. Ја сам, међутим, забележио ђевѐрима, ђавòлима, и мислим да такво померање акцента не би било необично и код свих осталих именица овог типа.

Даничић такође не помиње ни проширене облике множине, који се у пљеваљском говору доста често употребљавају. По акценту, они се слажу са облицима непроширене множине: грӱменови-груменóвā-груменòвима-грӱменове, бӱсенови-бусенóвā-бусенòвима-бӱсенове. Истина, њих потискују облици колективних именица који се употребљују много чешће: грӱмēње, бӱсēње, кàмēње и сл.

в) Основе са секундарном дужином другог слога.

Тип пӓсторак-пӓстōрка.

Акценат је увек непромењив, као код Даничића.

г) Основе са дугим другим слогом.

Тип α) гӓврāн-гӓврāна, β) прӣтӣсак-прӣтӣска.

У пљеваљском говору првом типу припадају и: ӧчӯ-ӧчӯа (ӧчӯва), В. ӧчӯх-ӧчуха, бӧжӯр-бӧжӯра, В. бòжӯр-божýра, глӓснӣк-глӓснӣка, В. глàснӣк-гласни́ка, пӧтрēс-пӧтрēса, В. пòтрес-пòтреса; бӱнāр-бӱнāра, В. бӱнāр-бунáра и бӱнāра; затим именице које се мешају с групом 1. В. в: дӣнāр-дӣнāра, која и по Даничићу иде у ову групу, и сӧкāк-сӧкāка, В. сòкāк-сокáка, Дӱшāн-Дӱшāна, В. Дӱшāн-Душáна.

Пренос акцента на наставак у loc. sing. обично се врши под познатим условима: у амбáру, на вршáју, у мјесéцу, на кантáру, у обли́ку, на поглéду, у случáју; затим, између речи код којих Даничић само претпоставља ово покретање: по корáку, по мири́су. Ипак нису ретки ни облици loc. sing. са непокретним акцентом: нӓ дувāру, нӓ сокāку, нӓ бунāру, нà чардāку, ӱ амбāру и сл.

У непроширеним облицима множине акценат би, према Даничићу, требало да буде већином непокретан. Померање акцента на наставак у свима падежима множине он бележи само за две речи: динáри и комáди, а само у gen. pl.

Digitized by Google

обру́ча̄, љешни́ка̄, мјесе́цӣ. Кад се изузму речи ко̀ма̄д, која у пљеваљском говору, као што смо видели, уопште не припада овом типу, и со̏ка̄к, ди̏на̄р, које се колебају између овог типа и типа ју̀на̄к-јуна́ка, пренос на наставак могу овде имати и:

у nom. pl. рођа́ци, љешни́ци;

у gen. pl. рођа́ка̄, љешни́ка̄, кора́ка̄, мјесе́цӣ, врша́ја̄, обру́ча̄;

у dat.-instr.-loc. pl. рођа́цима, љешни́цима, кора́цима, мјесе́цима, врша́јима;

у acc. pl. рођа́ке, љешни́ке.

У проширеним облицима множине, поред скраћивања дужине другог слога, акценат је, према Даничићу, непокретан у свима падежима, изузев gen. pl., и код понеких речи dat.-instr.-loc. pl., где се помера на наставак: го̏лубови-голубо́ва̄-го̏лубовима (и голубо̀вима)-го̏лубове. То исто има и пљеваљски говор, с том разликом што је у dat.-instr.-loc. pl. пренесен акценат далеко обичнији: голубо̀вима, дуваро̀вима, лишајѐвима и сл.

2. С дугим почетним слогом.

а) Основе с кратким другим слогом, типа ра̂дин-ра̂дина;

б) основе са секундарним дуљењем другог слога, типа Ђу̂рђевац-Ђу̂рђе̄вца;

в) основе с дугим другим слогом, типа пра̂знӣк-пра̂знӣка.

Ниједна група нема никакве промене у акценту, сагласно са Даничићем.

В. Вишесложне основе.

Именице које у gen. sing. имају више од три слога заузимају, као и вишесложне именице с акцентом на крају, засебно место, јер им је акценат већином сталан. Само четворосложне именице с акцентом на првом слогу и дужином на трећем, типа и̏мења̄к-и̏мења̄ка, знају за малу промену у месту акцента.

Речи сложене од го̏во̄р, на пр. ра̏зговō р, о̏дговō р, до̏говō р, при̏говō р и т. д. у пљеваљском говору не спадају у ову групу, као што је то код Даничића, него у групу бла̏гослō в-бла̏гослова, дакле у nom. sing. имају се-

Digitized by Google

кундарну дужину, а не сталну, исто онако као и проста реч гӧвōр. Уосталом, ни код самог Даничића нису подаци сигурни, пошто и он за loc. sing. бележи поред преноса акцента на крај и скраћивање дужине: договòру, наговòру, разговòру.

Пренос акцента на наставак у loc. sing., који Даничић бележи за речи дӧгаħāј, ӧбичāј пӧроħāј, забележио сам само у примеру: на пороħáју, али ће свакако бити обично с преносом и обичáју, залогáју.

У другој групи, код сложеница од гӧвōр, међутим, обичнији су облици loc. sing. с непренесеним акцентом.

Ако се не варам, пљеваљски говор има у множини прве групе, бар код две речи: зӓлогāј и мӓнастӣр (и нӓмастӣр) пренос акцента на наставак и у gen.-dat.-instr. loc. pl.: залогáјӣ-залогáјима, манастúрā-манастúрима, поред облика са непренесеним акцентом.

3. Тросложне основе са старим акцентом на средњем слогу.

Има више типова ових именица, али само један зна за промену акцента. То су речи са три кратка слога у gen. sing. типа јѐзик-јѐзика (àлāј-àлаја).

Њему у пљеваљском говору припадају и кр̀пељ-кр̀пеља, В. кр̀пељ-крпѐља, р̀бат-р̀бата, В. тако и хр̏пта, бàтак-бàтака, В. бӓтāк-бӓтака, пàук-пàука, В. пӓӯк-пӓӯка, ỳсов-ỳсова, В. ӱсōв-ӱсōва; чàдор-чàдора, В. чàдор-чадòра, ỳпис-ỳписа (слика, цртеж), код В. нема, гàјган-гàјтана, В. гáјтан-гáјтана, мàјдан-мàјдана, В. мáјдан-мáјдана; ỳбој-ỳбоја, В. ýбој-ýбоја.

Једина промена, повлачење акцента у gen. pl. на први слог, редовна је у пљеваљском говору: ӧткōсā, јӓстӯкā, ӱскōкā, ӱнӯкā, Òџаци — ѝз Оџāкā (име села) и т. д.

Поједине разлике.

Им. прӣјатељ има као и код Даничића у gen. pl. пријатéљā, dat.-instr.-loc. pl. пријатѐљима, и без преноса прӣјатēљā-прӣјатељима.

Им. нѐпријатељ нема никакве промене у месту акцента;

лóпов-лóпова, В. лóпōв-лóпова (али у III изд. Рјечника лóпов);

зáвој-зáвоја, В. зáвōј-зáвоја;

Digitized by Google

рáзбоj-рáзбоjа, В. рáзбōj-рáзбоjа;
нáзеб-нáзеба, В. само fem. нäзēб и нáзеба;
нáред-нáреда, исп. код В. adj. нáредан;
добрòтвор-добрòтвора, В. дòбротвор-дòбротвора;
пòзнанйк-пòзнанйка, В. пŏзнанйк-пŏзнанйка;
Цàригрāд-Цàригрāда, В. Цäригрāд-Цäригрāда;
Бŭгарин-Бŭгарина, В. Бŭгарин-Бŭгарина;
Рàдосав-Рàдосава, В. Рäдосав-Рäдосава.

4. Именице мушког рода са наст. -inъ (-janinъ).

Слажу се у свему са Даничићем. Једино оне именице са наставком -janinъ које према Даничићу имају дуљење вокала *а* у множини показују мало отступање. Оне у пљеваљском говору могу имати и продуљен вокал *а*: грäђāни-грäђāнима-грäђāне, вàрошāни-вàрошāнима-вàрошāне, Мòћевчāни-Мòћевчāнима-Мòћевчāне, и т. д., и кратак: вàрошани-вàрошанима-вàрошане, Црљèничани-Црљèничанима-Црљèничане и сл. Прво је свакако обичније.

5. Именице мушког рода с наставком *-о* и *-е*.

Већих разлика има само у групи двосложних хипокористичних или пејоративних имена, типа α) бáбо, Стójко, β) Мâрко.

У групи α) Даничић има само именицу с наставком *-е* Рáде, док у пљеваљском говору њој припадају све именице ове врсте на *-е* које пред наставком немају групе сугласничке, дакле, осим Раде: Мúле, Вýле (у Даничића група β), Лáле, Jóле, Ћóле, Тáле, Рúле, Влáде, Дýле, брáле, кáле, Тáне.

Али зато групи β) припадају скоро све именице с наставком *-о* које пред њим имају сугласничку групу: Вêљко, В. тако и Вéљко; Гôјко, В. тако и Гójко; Жâрко, В. Жáрко; Мŵрко, В. Мúрко, Рâјко, В. тако и Рáјко; Рâнко, В. Рáнко; Слâвко, В. Слáвко; Стâнко, В. Стáнко. У групи α) т. ј. са узлазним акцентом на првом слогу пљеваљски говор има врло мало примера. Између оних које се у говору употребљују ја могу навести само: Вójко, Стójко.

За њих Даничић не бележи повлачење акцента на први слог у voc. sing., које имају такве именице без сугласничке

Digitized by Google

групе пред наставком. У пљеваљском говору повлачење је редовно: Вôјко, Стôјко.

Мало отступања у групи претстављају и имена Рȁдивоје, Ȁрсеније, Вȁсилије, Глȉгорије, која у пљеваљском говору на првом слогу имају узлазни акценат: Рàдивоје, Ȁрсеније, Вàсилије, а четврто и дужину на другом слогу, Глȉгōрије (и Грȉгōрије).

Б. Именице средњег рода.

Ни у старим -o/jo- основама, ни у консонатским основама средњег рода нема у акценту битних разлика између Даничића и пљеваљског говора. Њихов и иначе уједначени систем ту је још више упрошћен. Једва се у понеким категоријама сретају усамљени остаци старије промене места акцента.

1. Основе на *-o/jo-*.

А. Једносложне именице.

Само две познате: злӧ и днӧ. У gen. pl. им. злӧ има зáлā, а од им. дно тај облик нисам могао чути.

Б. Двосложне именице.

а) Основе с акцентом на крају.

Тип α) пѐро, сѐдло.

Овамо у пљеваљском говору иду и слȍво, В. слӧво, брàство, В. брȁтство.

Померање акцента на почетни слог у множини има само им. сѐло-сѐла-сȇлā-сѐлима. Иначе је акценат на крају (одн. као у једнини): пѐра-пéрā-пѐрима, рѐбра-ребáрā-рѐбрима и сл.

Тип β) бр̏вно.

Пљеваљски говор у овом типу има и зр̏нце, В. зр̏нце-зр̏нца, др̏вце, В. др̏вце-др̏вцета. Али се обе обично мешају с консонатским *-t-* основама.

Само две речи имају повлачење акцента на први слог у множини: гóвно-гôвна-гӧвāнā-гôвнима и Гȗвна-Гȗвāнā-Гȗвнима, као назив једног дела вароши Пљеваља. Иначе гȗвно у свом обичном значењу нема никакве промене акцента: гȗвна-гȗвāнā-гȗвнима.

Тип γ) крȉло, пȉсмо.

Нема никакве промене акценатског места.

Digitized by Google

Pluralia tantum вра́та и ле́ђа имају у вези с предлозима и повучен акценат на почетни слог, поред обичног акцента на наставку: прѐд врāтима, нà врāта, нӣз лēђа (sic!), и за вра́тима, на ле́ђима.[1] У gen. pl. увек вра́тā, ле́ђā.

б) Основе с акцентом на корену.

α) Тип гр̏ло, пȁсмо.

Овамо иду и: зȅље, В. зêље; рȍбље, В. рôбље; снȍпље, В. снôпље; сȁће, В. сâће.

Доста често у овај тип прелазе и неке именице са секундарном дужином основног вокала: здрȁвље и здрâвље, прȍшће и прôшће, гвȍжђе и гвôжђе, грȍбље и грôбље.

Пренос акцента имамо само у др̏во: др̀ва-др́вā-др̀вима, с познатим значењем, мȁсло: мàсла, у изразу »свјештати мàсла«, и жӣто — gen. pl. жи́тā искључиво у изразу »испод жи́тā«, т. ј. кришом.

β) Тип мêсо, сȳнце.

Промену акцента има: сӣјено: сије́на-сије́нā-сије́нима поред сӣјена. Забележио сам и: »био је по пи́вима« т. ј. по славама, и најзад »по дебелијем ме́сима“.

Им. гвôжђе има гво́жђа-гво́жђā-гво́жђима у значењу »кљуса за дивљач«.

В. Тросложне именице.

Између различитих типова тросложних основа само један има правилно померање акцента. То су именице од три кратка слога са некадашњим акцентом на средњем, без непостојаног *а*, типа кȍрито.

Акценат се редовно повлачи на први слог у gen. pl.: кȍрӣтā, кȍљēнā, дȍ кољёнā, мȍчӣлā и т. д.

Појединачне промене.

Према Даничићу, ребàрце и сличне именице са непостојаним *а* имају у gen. pl. повлачење акцента за један слог уназад: рѐбарāцā. У пљеваљском говору нема те промене.

Им. јȅзеро има Језѐра-Језе́рā-Језѐрима, у познатом називу краја.

[1] То исто бележи Решетар у дубровачком говору за речи вра́та и у́ста, Die serbokroatische Betonung, стр. 57.

Digitized by Google

Им. гребѐнйште има према Даничићу у множини гребенйшта. Ја те промене за пљеваљски горор нисам могао констатовати. Забележио сам, међутим, на Кућйшта (према кўћйште?), у називу места.

2. Коисоантске основе.

Основе на *-n-* у пљеваљском говору ничим не отступају од Даничића, основе на *-s-* исто тако, само су оне више редуциране. У множини се још чује: небѐса-небéсā-небѐсима, чудѐса-чудéсā-чудѐсима (поред обичнијег чўда-чўдā-чўдима), и врло ретко тјелѐса.

Код основа на *-t-* има малих отступања.

Тип α) јўне.

Овамо иду обично и зр̂нце, В. зр̂нце-зр̂нца, др̂вце, В. др̂вце-др̂вцета.

Даничић бележи скраћивање дужине у зависним падежима: јўнета и сл. Пљеваљски говор, међутим, увек задржава дужину: јўнета, јáјета, кљўсета, пáрчета, ћóшета, ўжета, кўмчета и т. д. Уосталом, и Вук у Рјечнику има назначену дужину код ўже-ўжета и шйвета-шйвēтā. Само дијéте има скраћивање: ђѐтета.

Исто то важи и за тросложне именице типа чељáде, код којих Даничић само претпоставља скраћивање дужине. Редовно је, дакле, чељáдета, живйнчета, једйнчета, буренцета и сл. према Даничићевом чељàдета и т. д.

Тип β) тѐле.

Овамо у пљеваљском говору иду и: ђўбре, В. ђўбре, бўре, В. бўре, цўбе, В. цўбе.

Даничић бележи повлачење акцента на први слог у gen. pl.: кр̀кмēтā, тѐстēтā. Ја то, међутим, нисам могао опазити, него ми се напротив чини да се, бар код неких именица, у целој множини акценат преноси на наставак. Тако дўгме - дугмѐта-дугмéтā-дугмѐтима, кўбе - кубѐта-кубéтā-кубѐтима, пѐнце - пенцѐта-пенцéтā-пенцѐтима и сл.

Тип γ) пйле.

Даничић не бележи никакву промену акцента. У Вукову Рјечнику, међутим, означен је пренос акцента на крај код речи др̀во: дрвѐта-дрвéтā-дрвѐтима. Пљеваљски говор има осим тога примера и дѐбе: дебѐта-дебéтā-дебѐтима.

Digitized by Google

В. Именице женског рода.

I Основе на *а*.

1. Осиове са старим акцентом на крају.

А. Двосложне именице.

а) Основе с кратким првим слогом.

Тип жѐна-сѐстра.

У главним линијама пљеваљски говор се слаже са Даничићем. И у њему voc. sing. и pl. имају акценат на почетном слогу: жѐно-жѐне, сѐстро-сѐстре. У погледу на акценат осталих падежа и он има три групе:

а) акценат увек непокретан;

б) акценат на почетном слогу у nom. и acc. pl.;

в) акценат на почетном слогу осим у nom.-acc. pl. и у dat.-acc. sing.

Али има извесних разлика у груписању примера. Неке именице Даничићеве групе *в)* имају у пљеваљском говору врло често акценат на почетном слогу и у осталим падежима, те на тај начин прилазе именицама са старим акцентом на првом слогу. То су: жѐља (ретко жѐља) — gen. pl. само жѐљā, сȳза (ретко сȳза) — gen. pl. сȳзā, рȇђа (ретко рȇђа) — gen. pl. рȇђā, дȁска — gen. pl. дȁсāкā и дасáкā, стȏпа (и стòпа) — gen. pl. стȏпā, слȍга и слòга (В. слȍга), слȳжба и слȳжба (В. слȳжба), йгра и йгра, g. pl. йгāрā и игáрā.

Осим тога и неке именице паралелног типа са секундарном дужином почетног слога прилазе овамо, пошто обично задржавају краткоћу вокала кроза све падеже. Тако налазимо глȁвња, nom. pl. глȁвње, В. глáвња; òвца-òвцу, nom. pl. ôвце, а забележио сам и тòрба, поред тóрба, тôрба и гȍрба (исп. ниже).

Група *в)* је иначе заступљена готово истим примерима које има и Даничић. Ту су: вòда, гòра, ђȅца, зѐмља, зòра, кòса, гòра, мàгла, мѐђа, мѐтла, рòса, смòла, сòа, чòа, нòга, затим глàвња и снȇ (gen. sing. снȁē).

За акценат на почетном слогу у dat. sing. Даничић је забележио само три поуздана примера: вòда-вȍди, дјѐца-дјȅци и зѐмља-зѐмљи, верујући да је остале тешко чути у овом падежу. Решетар је из дубровачког говора њима додао и чòја-чȍји, нòга-нȍзи, па и кòза-кȍзи,[1] која и код Даничића и у пљеваљском говору припада групи *а)*.

[1] Die serbokroatische Betonung 88.

Digitized by Google

Међутим, ја сам имао прилике да више пута чујем облик dat. sing. и осталих именица ове групе, иако оне обично значе мртве ствари, и он је увек имао акценат на почетном слогу:

зо̀ра-зо̏ри, у изразу »нѐ пјевāј зо̏ри«, т. ј. не говори којешта; го̀ра-го̏ри, »о̏кренӯ го̏ри«; мѐтла-мѐтли, и̏гла-и̏гли »нѝће ми мѐтли — и̏гли нѐ дā ста̏ти« и сл. Исто тако и мà̏гла-мà̏гли, ко̀са-ко̏си, ро̀са-ро̏си, сна̂-сна̏и, смо̀ла-смо̀ли, мѐђа-мѐђи и т. д.

Група *б)* се нешто више разликује од Даничића. Од његових седам примера само две речи припадају у пљеваљском говору овој групи: па̀вта (па̀фта)-па̀вту-па̏вте и чѐла-чѐлу-чѐле, док бӯха, змӣја и мӯха припадају групи *а)*, сна̀ха групи *в)*, а сӯза има, као што смо видели, обично у свима падежима акценат на почетном слогу. Осим две поменуте именице групу *б)* сачињавају у пљеваљском говору: па̀ра-па̀ру-па̏ре-па́рā ређе па̂рā (В. па̀ра-па̏ре-па̂рā, али то Д. нигде не наводи); мо̀лба-мо̀лбу-мо̀лбе; о̀вца-о̀вцу-о̂вце; а̀спра-а̀спру-а̏спре (В. а̏спра), кла̀дња-кла̀дњу-кла̏дње (В. кла̀дње), о̀спа-о̀спу-о̏спе; фајда (ва̀јда)-фа̀јду-фа̏јде.

За групу а) да наведем између најобичнијих: жѐна, сѐстра, ко̀за, бӯа, мӯа, змӣја, сло̀та, ка̀фа (ка̀ва), ко̀фа (ко̀ва), В. ко̏ва и т. д.

У gen. pl. имамо као и у Даничића: но̀га-но̏гӯ, — сестáрā, ова́цā, ига́лā, — ма́гли̏, мо̀лби̏ и т. д.

б) Основе с дугим првим слогом.

Тип лӯка — ци̏гла.

Као претходни ни овај акценатски тип именица не разликује се битно од Даничићева. У voc. sing. и pl. акценат је увек на почетном слогу. Према томе у ком је падежу наглашен први слог, разликују се и овде три групе:

а) акценат увек непокретан;

б) акценат на првом слогу у nom. и acc. pl;

в) акценат на првом слогу осим у nom. - acc. pl. и у dat. - acc. sing.

Група *в)* је нешто већа него у Даничића. Осим његових примера: рӯка, дӯша, глáва, вóјска, зӣма, сријѐда (пљ. гов. сријéда), грáна, грéда, пéта, у пљеваљском говору је ту и: снáга — снâгу — снâге, коју Даничић

Digitized by Google

не наводи, а у Вуковом Рјечнику (III издање) је, међутим, означен acc. sing. снâгу; ријéка — рӣјеку — рӣјеке, коју Даничић не бележи ни под *б)*, иако је у Вуковом Рјечнику забележен nom. pl. рӣјеке; трáва — трâву — трâве, у Даничића група *б)*; мóба — мôбу — мôбе, у Даничића свакако група а). Најзад, овој групи припада и једна од четири именице које се према Даничићу колебају између група *б)* и *в)*: стијéна — стӣјену — стӣјене, док клýпа и брáда у пљеваљском говору спадају у групу *а)*, а врбá у групу *б)*.

Само у три именице ове групе бележи Даничић акценат на почетном слогу у dat. sing.: глáва — глâви, дýша — дȳши и рýка — рȳци, али га претпоставља и за остале. У пљеваљском говору ја сам то забележио још за две речи: вójска — вôјсци и мóба-мôби. Ни за једну од осталих такву промену акцента нисам могао кенстатовати, иако бисмо је с разлогом могли очекивати, ако имамо у виду правилност тог појава у dat. sing. именица с кратким првим слогом.

И група *б)* је нешто богатија примерима него у Даничића. Осим његових примера: вӣла, гӯја, јéла, кӯла, мӯња, свӣња, слáна, слӯга, сȓна, стријèла (пљ. гов. стријéла), имамо у овој групи и врȓба — врȓбу-врȓбе, које се код Даничића колебају између група *б)* и *в)*; затим тӯга — тӯгу — тȳге, свӣла — свӣлу — свӣле, рéса — рéсу — рȇсе, које код Даничића иду у групу *а)*.

Групи *а)* припадају између осталих и бáнка, В. бâнка, крӯна, ређе крȳна, В. крȳна, крéста, В. крȅста.

У gen. pl. са покретним *а* Даничић бележи скраћивање основног вокала поред акцента на наставку: главáњā, овáцā, торáбā. Но Решетар с правом примећује да ова три примера имају секундарну дужину вокала, дакле, у gen. pl. првобитну краткоћу, па ставља питање, да ли би се вокал скраћивао и код именица са првобитно дугим вокалом.

Пљеваљски говор код таквих именица има обично облик gen. pl. с наставком -ӣ: цӣглӣ, у коме се дужина чува. Зато не могу са поузданошћу рећи да би се у облицима gen. pl. са непостојаним *а* заиста основни вокал скраћивао. Им. рýка има gen. pl. с наставком старог дуала: рȳкȳ, према Даничићевом рȳкȳ (исп. нòга — нȍгȳ).

Код већег броја именица ове групе Даничић бележи

Digitized by Google

скраћивање основног вокала и у dat.-instr.-loc. pl.: гра̀нама, лу̀кама, свѝњама ит.д. У пљеваљском говору тај појав није од великог значаја. Забележио сам само, осим редовног ру̀кама, и: у стјѐнама, по стра̀нама. Обичније је у стије́нама, по стра́нама.

Има неколико именица које се готово у свима падежима колебају између овог и других типова. То су:

то́рба — то̂рба — тӧрба и то̀рба (ретко),
чо́рба — чо̂рба — чӧрба,
шко́ла — шко̂ла — шкӧла,
ба́шча — ба̂шча — бӓшча (ређе),
ка́рта — ка̂рта — кӓрта,
кру́на — — — — крӱна.

Б. Тросложне именице.

а) Основе с три кратка слога.

Тип планѝна.

Пљеваљски говор овде скоро ни у чему не отступа од Даничића. Акценат је у voc. sing. и pl. редовно на првом слогу: стӓрино — стӓрине, рӱгобо — рӱгобе и сл.

У acc. sing. и nom.-acc. pl. имају акценат на првом слогу све именице побројане код Даничића. Осим ових забележио сам и: топлѝна — тӧплину — тӧплине, пелѐна — пѐлену — пѐлене, судбѝна (поред сӱдбина, у В. судбѝна „код књижевника") — сӱдбину — сӱдбине, дуљѝна — дӱљину — дӱљине, тјеско̀ба — тје̋скобу — тјѐскобе, тего̀ба — тѐгобу — тѐгобе, меко̀та — мѐкоту — мѐкоте. Али није редак ни акценат на крају, нарочито код речи са суфиксом -о̀та, -о̀ба, или кад је именица без предлога.

Место сото̀на пљеваљски говор има сӧтона, место ледѝна — лѐдина.

б) Основе с дугим другим слогом.

Тип оди́ва.

У пљеваљском говору овамо спада и љуби́ца, В. љӱбица (али особно име Љӱбица).

Једина промена је, према Даничићу, померање акцента на први слог у voc. sing. и pl.: ӧди̇во — ӧди̇ве. Иако су примери ретки, то се исто може утврдити и за пљеваљски говор.

Digitized by Google

2. Тросложне основе са старим акцентом на средњем слогу.

Само именице са три кратка слога, без непостојаног *а*, типа ли̏вада, имају промену места акценатског: повлачење на први слог у gen. pl.: ли̏вāдā. Оно се редовно врши и у пљеваљском говору.

За паралелни тип са дугим првим слогом: на́вика, Даничић не бележи никакву промену. Ја сам, међутим, забележио у gen. pl. на́вика-на̑ви̏кā (и на́ви̏кā) при́лика-при̑ли̏ка (и при́ли̏кā, за́бава-за̑бāвā (и за́бāвā). Исто сам то констатовао и код једне по типу паралелне четворосложне речи: непри́лика-нѐприли̏кā (са скраћивањем треће дужине од краја, као и код неких именица мушког рода). Али не могу ништа поуздано рећи, колики је значај тих примера у целом систему.

Појединачни примери.

Суфикси *-аља, -иља* у пљеваљском говору немају дуг вокал као код Даничића. Отуд: ткäља, прäља, вѐзиља, дȍјиља, порȍдиља, гребѐнаља и сл. према В. ткâља, прâља, вѐзи̏ља, дȍји̏ља, порȍди̏ља, гребѐнāља;

злопȍглеђа, В. злопȍглēђа; кȍкошка, В. кȍкōшка.

II Основе на *-i-*.

Акценатски систем старих основа на *-i-* у пљеваљском говору се готово у потпуности слаже са Даничићем. Именице с акцентом на првом слогу имају у loc. sing. и gen.-dat.-instr.-loc. pl. редован пренос акцента на наставак. У квалитету, а ни у примерима, такође нема разлика.

Да дамо само неколико ситнијих напомена.

Им. ча̑ст има дужину у свима падежима: gen. sing. ча̑сти, loc. sing. ча́сти и сл.

Им. смр̏т, у пљеваљском говору једини мени познат пример именица са кратким основним вокалом без секундарног дуљења, има у loc. sing. такође акценат на крају, у сагласности с осталим именицама овога типа: на смр̀ти. Даничић, међутим, не бележи никакву промену.

Им. ва́рош има у неким падежима особине именица с акцентом на почетном слогу: acc. sing., с предлогом, нä вāрȍш, loc. sing. у варȍши, на варȍши, поред у ва́роши.

Им. је̏сēн има секундарну дужину у другом слогу,

Digitized by Google

дакле, кратак вокал у зависним падежима: јѐсени према Д. јѐсēни, loc. sing. јесѐни и сл.

Код тросложних именица с акцентом на првом слогу и дужином на трећем, типа гяропāд, Даничић има само један пример преноса акцента на наставак у loc. sing. и gen. (dat. instr. loc.) pl.: зäповēст — loc. sing. заповéсти, gen. pl. заповéстӣ. У пљеваљском говору забележио сам и: благовијéстӣ, о Благовијéстима, (и ò Благовијēстима), у несвијéсти, gen. pl. руковијéдӣ.

II Придеви.

Промена придевских акцената у пљеваљском говору своди се, као и код Даничића, искључиво на разлику између акцента одређеног и акцента неодређеног вида. У засебним деклинацијама видова, дакле, како одређеној тако и неодређеној, акценат је увек сталан, ако се остави на страну позната разлика између једносложног и двосложног облика код многих придева, као што је на пр. nom. (acc.) sing. блâг према блáга, блáгу и т. д. у осталим падежима, или бôс према бòса, бòсу и сл., која је условљена општим законима новоштокавске акцентуације.

Како је акценат nom. sing. fem. или gen. sing. masc. карактеристичан за све облике сва три рода неодређене промене, ми ћемо њега и узети за основицу груписања придева, и прегледати његов однос према акценту одређеног вида, који је једнак у свима облицима. У свакој групи ћемо прегледати и акценат придевских прилога, пошто је он у вези са придевским акценатским системом.

Да дамо претходно неколико напомена о разлици у квантитету суфикса код придева са непроменљивим акцентом.

У затвореном слогу, а то ће рећи у nom.-acc. sing. masc., према краткоћи код Даничића у пљеваљском говору има дужина вокала:

а) суфикс *-ов,* код присвојних образовања: бáбōв, gen. sing. бáбова и т. д., брäтōв, кȗмōв, пòпōв, Пѐтрōв (али Пѐтровдāн) и сл. Али код придева који означавају квалитет вокал наставка увек је кратак: рàстов, бȕков, цѐров, брѐстов, врѐбов и т. д.

б) наст. *-ин:* бäбӣн, gen. sing. бäбина: ћäћӣн, гäздӣн, тѐткӣн, пàшӣн, àгӣн, сѐстрӣн, (и сёстрӣн),

Digitized by Google

снàӣн, мâјчӣн и т. д. Али: Лу̀чиндāн, Мрàтиндāн, Сäвиндāн и сл.

в) наст. *-ав:* äљкāв, gen. sing. äљкава; бäлāв, дрӧњāв, гу̀шāв, гр̏бав, смӧлāв и т. д. Али може бити и кратак: тӣпав, шкр̏бав, ћӧрав, (и ћӧрāв) и сл.

г) наст. *-аст:* јòгунāст, бу̀цмāст, лу̀цкāст, жу̀ћкāст, цр̏нкāст, мòдрикāст, зѐленкäст. И овде може бити и краткоћа: жу̀ћкаст, цр̏нкаст и сл.

1. Придеви са старим акцентом на крају.

А. Једносложни.

Само придев злä-злӧ-зäо, који не даје места никаквим примедбама.

Б. Двосложни.

а) Основе с кратким самогласником.

Тип α) бòса-бòсо-бôс.

Још само придев гòла-гòло-гô. Одређени вид; бӧсӣ, гӧлӣ. Слаже се са Даничићем.

Тип β) дòбра-дòбро-дӧбар.

У пљеваљском говору овамо могу припадати и придеви: òштра-òштро-ӧштар, мòдра-мòдро-мӧдар, мòкра-мòкро-мӧкар, òбла-òбло-ӧбал, вѐдра-вѐдро-вѐдар, који се колебају између овог и типа влäжна-влäжно-влäжан, и најзад, би̏стра-би̏стро-би̏стар, који припада и потоњем типу.

У одређеном виду: дӧбрӣ, ӧштрӣ, мӧдрӣ и сл.

Прилози: дòбро; ӧштро, вѐдро и т. д.

Тип γ) мр̀тва-мр̀тво-мр̀тав.

Код Даничића још само бàдра-бàдро-бàдар. У пљеваљском говору има их више: слàтка-слàтко-слàдак, В. слäтка-слäтко-слäдак, глàтка-глàтко-глàдак, В. глäтка-глäтко-глäдак, жи̏тка-жи̏тко-жи̏дак, В. жи̏тка-жи̏тко-жи́дак, крàтка-крàтко-крàтак, В. кра́тка-кра́тко-кра́так, пли̏тка-пли̏тко-пли̏так, В. пли́тка-пли́тко-пли́так, си̏тна-си̏тно-си̏тан, В. си̏тна-си̏тно-ситан, тàнка-тàнко-тàнак, В. тäнка-тäнко-тäнак, у̀ска-у̀ско-у̀зак, В. у̏ска-у̏ско-у̏зак, ни̏ска-ни̏ско-ни̏зак, В. ни̏ска-ни̏ско-ни̏зак, пòсна-пòсно-пòсан, В. пӧсна-пӧсно-пӧстан, најзад, и би̏стра-би̏стро-би̏стар, В. би̏стра-би̏стро-би̏стар, који у мушком роду

Digitized by Google

може имати и бȉстар, те припадати претходном типу. Придев бȁдар је у диалекту непознат.

Одређени вид има исти акценат: слȁткā-слȁткō-слȁткӣ, плȉткā, сȉтнā и т. д. Само придев мр̀тва-мр̀тво-мр̀тав има, у сагласности са Даничићем, мр̑твā-мр̑твō-мр̑твӣ.

Прилози имају: слȁтко, жȉтко, тȁнко, сȉтно, крȁтко (али ȕ крā̀тко). Према мр̀тво имамо мр̑тво, нā мр̑тво.

Тип *б)* мȅка-мȅко-мȅк, који код Даничића не постоји, мора се увести за пљеваљски говор, иако није сасвим самосталан, пошто се у целини мешa са типом нȍва-нȍво-нȍв. Овамо иду и: дȕга-дȕго-дȕг, мр̀ка-мр̀ко-мр̀к, кр̀та-кр̀то-кр̀т, лȁка-лȁко-лȁк, можда и још који други.

У одређеном виду мȅкā-мȅкō-мȅкӣ; дȕгā, мр̀кā, кр̀тā, лȁкā.

У прилозима: мȅко, дȕго, мр̀ко, кр̀то, лȁко.

б) Основе с дугим самогласником.

Осим код Даничића наведених пљеваљски говор у овој групи има и: сȋва-сȋво-сȋв, В. сȉва-сȉво-сȉв; фȋна (вȋна)-фȋно-фȋн, В. само одређени вид фȋнā-фȋнō-фȋнӣ; бȏна-бȏно-бȏн; сȃма-сȃмо-сȃм.

Неодређени облици придева тȗђ и свȇт ретко се употребљавају, у вароши готово никако, него се обично замењују облицима одређеног вида тȕђӣ, свȅтӣ.

У одређеном виду има: блȃгā-блȃгō-блȃгӣ и сл. Само тȗђ и свȇт имају увек тȕђа-тȕђе-тȕђӣ, свȅтā-свȅтō-свȅтӣ.

Прилози имају редовно: бр̑зо, крȋво, љȗто и сл. Поред блȃго има блȁго, у познатој употреби, и сȁмо.

Тип β) нáгла-нáгло-нȃгао.

У пљеваљском говору заступљен само једним обичним примером свијéтла-свијéтло-свȉјетō. Одређени вид: свȉјетлā-свȉјетлō-свȉјетлӣ.

Тип γ) тéшка-тéшко-тéжак.

Овамо могу припадати и влáсна-влáсно-влáсан, В. влȃсна-влȃсно-влȃстан, трýдна-трýдно-трýдан, В. трȗдна-трȗдно-трȗдан.

Велики број придева у овој групи стално се колеба између овог типа и типа с акцентом на почетном слогу тȗжна-

Digitized by Google

тȳжно-тȳжан. Такви су: глáдна-глáдно-глáдан и глâдна-глâдно-глâдан, жéдна-жéдно-жéдан и жêдна-жêдно-жêдан, бијéсна-бијéсно-бијéсан и бӣјесна-бӣјесно-бӣјесан, вријéдна-вријéдно-вријéдан и врӣједна-врӣједно-врӣједан, грȍдна-грȍдно-грȍдан и грȗдна-грȗдно-грȗдан, дȗжна-дȗжно-дȗжан и дȗжна-дȗжно-дȗжан, крáсна-крáсно-крáсан и крâсна-крâсно-крâсан, снáжна-снáжно-снáжан и снâжна-снâжно-снâжан, прије́сна-прије́сно-прије́сан и прӣјесна-прӣјесно-прӣјесан, влáсна-влáсно-влáсан и влâсна-влâсно-влâсан. Уосталом, и Даничић има два примера таквог колебања: грȍдан и грȗдан, крáсан и крâсан.

Одређени вид има редовно: мâснā-мâснō-мâснӣ, рӣјеткā-рӣјеткō-рӣјеткӣ, тêшкā-тêшкō-тêшкӣ и т. д. У пљеваљском говору не постоји акценат типа тѐшкӣ, стрàшнӣ, крȕпнӣ, мр̀снӣ, рѐткӣ, који Даничић бележи у овој групи.

Прилози имају редовно: снâжно, мȋрно, рӣјетко и сл. Али сам поред рȳжно чуо и рȗжно. Осим редовног тêшко има и познато тѐшко.

В. Тросложни.

а) Основе с кратким другим слогом.

Тип зелѐна-зелѐно-зѐлен.

Осим петнаест придева побројаних код Даничића пљеваљски говор има у овој групи: жестȍка-жестȍко-жѐсток, В. жѐстока-жѐстоко-жѐсток, сирȍва-сȋрово-сирȍв. В. сȋрова-сȋрово-сȋров, велȉка-велȉко-вѐлик. В. само одређени вид вѐликӣ и т. д., питȍма-питȍмо-пȋтом, В. пȋтома-пȋтомо-пȋтом, и три придева са секундарном дужином наст. у nom.-acc. sing. masc: агȋна-агȋно-àгīн, В. àгина-àгино-àгин; пашȋна-пашȋно-пàшīн, В. пàшина-пàшино-пàшин; снȁйна-снȁйно-снȁйн, В. снàхина-снàхино-снàхин.

Одређени вид има као и код Даничића акценат померен за један слог унапред: зѐленā-зѐленō-зѐленӣ, жѐстокā-жѐстокō-жѐстокӣ, сȋровā-сȋровō-сȋровӣ и сл. Само велȉка има обично вѐлкā-вѐлкō-вѐлкӣ, поред вѐликā-вѐликō-вѐликӣ.

Прилози имају акценат облика средњег рода неодређе-

Digitized by Google

ног вида: студѐно, далѐко и сл. Али се поред висòко, дубòко, ширòко, жестòко може чути и вйсоко, дӱбоко, шйроко, жѐстоко, нарочито у вези с предлозима: нȁ високо, нȁ широко и сл.

б) Основе с дугим другим слогом.

Тип ваљáна-ваљáно-вàљан.

Не даје места за нарочите напомене. Забележио сам један пример више: трпéња-трпéње-трпӣњ. Придев болéња-болéње-бòлӣњ, у говору сасвим обичан у неодређеном виду, има код В. само одређени вид: бòлӣња-бòлӣње-бòлӣњи.

Вероватно овамо иде и једнáко, В. јӗднака-јӗднāко-јӗднāк, али, нажалост, имам само тај пример nom. sing. neutr.

2. Придеви са старим акцентом на почетном слогу.

а) Основе с кратким самогласником.

Тип α) нӧва-нӧво-нӧв.

Рекли смо да придев сив не иде у ову групу. О придевима мек, дуг, мрк, крт, лак, који могу отступати од овога типа, образујући засебну групу, исп. више. Иначе је све у сагласности са Даничићем.

У одређеном виду акценат је исти: нӧвā-нӧвō-нӧвӣ. Само придеви чӣст, вӣт (ретко) и тӣј (ретко) могу имати и чӣста-чӣстō-чӣстӣ, вӣта-вӣтō-вӣтӣ и тӣјā-тӣјō-тӣјӣ.

Придев стāр има увек стâрӣ, здрāв и прāв имају здрāвӣ, прāвӣ и здрâвӣ, прâвӣ, са познатом разликом у значењу.

Прилози имају увек: дӱго, прāво, здрāво. Исп. и ӱпрāво, пӧздрāво.

Тип β) влāжна-влāжно-влāжан.

О придевима сладак, гладак, танак, постан, ситан, узак, низак, који отступају од ове групе, исп. стр. 142—3. — Иначе је акценат непроменљив, као и код Даничића.

б) Основе с дугим самогласником.

Тип тӱ̂жна-тӱ̂жно-тӱ̂жан.

У пљеваљском говору овамо припадају и стӣ̂дна-стӣ̂дно-стӣ̂дан, В. стӣдна-стӣдно-стӣдан; жӗ̂сна-жӗ̂сно-жӗ̂сан = »силан, ватрен«, у В. нема.

Digitized by Google

О колебању многих придева између овог и типа те́шка-те́шко-те́жак исп. више стр. 143—4.

Одређени вид има исти акценат. Отступали би само придеви одређеног вида гла̀внӣ, штѐднӣ, ако се уопште могу убројити у ову групу.

III Прилози.

О акценту прилога који се редовно образују од придева говорио сам у претходном поглављу, зато што је у тесној вези с акцентом придева. Овде ћу изнети неколико бележака о осталим прилозима.

1) Прилози на *-ски* имају већином акценат nom. sing. придева мушког рода, дакле и дужину крајњег вокала: ср̏пскӣ, тӯрскӣ, ца̂рскӣ, пријатѐљскӣ (и при̏јатељскӣ), сѐљāчкӣ, на̏шкӣ, го̏споскӣ и т. д. Али крајње *и* може бити и кратко: љӯцкӣ, мӯшкӣ, го̏споскӣ, па̏скӣ, зе̂чкӣ, сво̂јскӣ, бра̏цкӣ и сл.

2) Прилози за место: *а)* ђѐ, ђѐкā, о́вдекāн, во́ђе, во́ђекāнке, ву́ђе, во̂ј, ву̂ј, — ту́ђе, ту̂ј, ту́некāнā, — но́ђе, но̂ј, но́ђекāн, но́ђекāнāке; — нѐђе, по̏неђе, — свӯђе, свӯђ, свӯј, — ва̂мо, а̂мо, — та̏мо, тамо́кāн, — о̀намо, о̀номо, онамо́кāна; — о̀ткуд, о̏довуд, о̏двуд, о̏дуд, о̏туд-о̏дуд, о̏днуд; — кӯд, кӯдије, кӯдā, — вӯдије, вӯдā, — тӯдије, тӯдā, — нӯдије, нӯдā, — свӯкуд, свӯкуђ, свӯћкудије, свӯдā; — *б)* о̏клē, о̀ткāлē, отка́лē, — до̏клē, до̏клēн, до̏влē, до̏влēн, до̏нлē, до̏тлē, до̏тлēн-о̏влен, о̀даклē, о̀дāтлē, о̀тāлē, о̀дāнлē; — *в)* го̏ре, горе́кāне, горе́кāна, — до̏ље, доље́кāне, доље́кāнке, доље́кāна, — о̀згō, о̀згōр, одо̀згō, одо̀згōра, — у̀нӯтра, уну́тра, и̏знутра, изну́тра и сл.

3) Прилози за време: *а)* ка̏д, ка̀дā, — та̏д, та̀дā, та̀дāј, — са̏д, са̀дā, са̀дāј, — о̏ндā, о̏ндāк, о̏ндāј, ђѐгда, ђѐкад, ва̏зда, ва̏зди, ни̏гда, ни̏кад и сл.; *б)* при̏је, на́јприје, ма̏лоприје, — по̏шље, по̏тље, по̏тљекāр, до̏слē, о̀селē, о̀дселē; — да̀нāс, да̀нāске, — јӯтрōс, вечѐрāс, но̀ћāс, — јӯчē, прѐкјучē, на̏кјучē, — си̏нōћ, си̏нōт, си̏нōј, прѐксинōћ, на̏ксинōћ, — сјӯтра, сјӯтрадāн, прѐксјутра, на̏ксјутра, и̏зјутра, у̀јутру, онома́дне, онома́не, оно̀мāд; —

Digitized by Google

испр̀ва, — ла́нӣ, ла̂нӣ, прѐкла̄ни, ȍномла̄нӣ, — прȍљетōс, љѐтōс, јесѐна̄с, зѝмӯс, зѝмӯс.

4) Остали прилози: кȍлико, кȍлко, волѝкō, толѝкō, нолѝкō, млȍго, мȁло, мȁлко, ма́лко, мали́чӣце, во́ма, дȍста, дȍсти, чȕдо (= много); — кȁко, вàкō, тàкō, нàкō, — ȍпēт, ȍпēт, јȍпēт, јȍпē, ȍпē, — јѐдва, — нȁпријēко (= напрасно), штȍ, зȁшто, чȕдо (= зȁшто), стȍга̄ј.

IV Заменице.

У gen.-acc. заменица ја̂, ти̂, ôн, кȍ, штȁ (увек тако; штȍ је прилог са значењем »зашто«), свѐ, које имају стари акценат на крају, крајњи вокал је дуг: мѐнē, тѐбē, њѐга̄, кȍга̄, чѐга̄, свѐга̄. Исто тако и сѐбē. Врло ретко се може чути и краткоћа: тѐбе, сѐбе, обавезна у изузетним случајевима, кад се овај облик употребљава у служби dat. sing. мѐне, тѐбе, сѐбе.

У вези с предлозима, обично је стари акценат на предлогу: кȍд менē, пȍред менē, ѝспред менē, ȕ тебē, ѝза тебē, ȍд њега̄, ѝзнад њега̄, вѝше себē, дȍ себē, ȍко себē и сл. То је ређе код заменица ко и шта: ȍко кога̄, ȍко чега̄ и сл. поред обичнијег у кȍга̄, за кȍга̄, због чѐга̄, без чѐга̄. Али сложене увек: ѝкога̄, нѐкога̄, нѝкога̄, свȁкога̄, ѝкомē, нѐкомē, нѝкомē и т. д.

У instr. sing. имамо: мнôм-мно́ме, њи̂м-њи́ме, њôм-њо́ме, ки̂м-ки́ме, чи̂м-чи́ме, а само тȍбōм, сȍбōм.

Сложене кȍгод, кȍгођ, кȍгој и штàгод, штàгођ, штàгој имају: кога́год, чега́год, комȕгод, чемȕгод, ки́мгод, чи́мгод.

V Бројеви.

1. Прости.

Број јѐдан, јѐдна, јѐдно има у gen. (acc.) и dat.-loc. sing. мушког и средњег рода једно́га, једно́ме, поред јѐднōга, јѐднōме и јѐднōг, јѐднōм. Сложен с префиксом може имати и нѝједан, нѝједна, нѝједно, нѝједнōг(а), нѝједнē, нѝ код једнōг, нѝ у једнē и сл.

Два̂, три̂ и чѐтири немају промене. Како они тако и остали слажу се с Вуком у акценту. Мање гласовно отсту-

Digitized by Google

пање претстављају: једàнēс, двáнēс и т. д., двáдес и двàес, трúдес и трȉес, чèтерес, шéсēт.

У самосталној употреби и кад је у реченици наглашен, број стô има дуг вокал: у стô кóзā, стô ȉ пēт, стô и трúдес. Кад је реч у проклитичном положају, или ненаглашена, вокал је кратак: ȕ сто кóзā, стò динāрā, пò сто пýтā, сто ȉ пēт, сто и трȉес и т. д.

Сложени двјȅста и двјȅсти, трȉста слажу се с Вуком; само је четирȉста необично по акценту, свакако под утицајем трȉста и двјȅста. Остали имају обично пренос акцента на први члан, са скраћивањем ако је дуг: пè(т) стотȉнā, шè(с) стотȉнā, седàм стотȉнā, осàм стотȉнā: девè(т) стотȉнā. Под реченичким акцентом забележио сам ȍсам стȍтȉн, пê(т) стȍтȉн и сл.

Поред обичног ȉљада, òд иљадē, двијé иљаде забележио сам и ȉљада. Реч тисућа се не употребљава.

2. Редни.

Заједно са пр̂ви, -ā, -ō има и пр̀ви, -ā, -ō, пр̀вōг, пр̀вōга, пр̀вē и т. д. Остали редни бројеви слажу се с Вуком, изузев сȅдми, ȍсми, према његовом сê̄дми, ô̄сми.

VI Глаголи.

Основне линије глаголског акценатског система у пљеваљском говору слажу се са Даничићем. И у њему постоје две велике групе глагола, једна са непроменљивим акцентом, сталним у свима облицима, изузев у извесним случајевима 2. и 3. лице прећашњег свршеног времена, и друга са променљивим. Променљив акценат имају, опет у сагласности са Даничићем, у главном глаголи са старим акцентом на наставку инфинитивне основе, т. ј. они који данас на слогу испред наставка за инфинитивну основу имају један од два узлазна акцента. Сви остали имају по правилу непокретан акценат. Само глаголи I врсте показују специалне особине.

И кретање глаголског акцента у пљеваљском говору врши се у духу Даничићева система. Али у детаљима, у груписању појединих категорија, има осетних разлика. Отступања има и у квантитету појединих наставака.

Прегледаћемо групу глагола са покретним акцентом по образовањима.

Digitized by Google

1. Садашње време.

Квантитет наставака.

У књижевном језику је данас по правилу усвојена дужина наставака за основу садашњег времена, изузев 3. лице множине глагола III врсте пи̏тајȗ. Познато је, међутим, да је у глагола са вокалом *е* дужина нова, и да у разним диалектима, чакавским и штокавским, има остатака од старијег стања.

Кратак вокал *е* има и пљеваљски говор:

1) Код глагола I врсте који у садашњем времену имају на претходном слогу дуги узлазни акценат: тре́се̏м-тре́се̏ш-тре́се̏-тре́се̏мо-тре́се̏те-тре́сȇ, ве́зе̏м, ву́че̏м, ра́сте̏м, ме́те̏м, вр̏же̏м се, зе́бе̏м, ле́же̏, обу́че̏м, ту́че̏м, вр̏ше̏м. Исто тако и гри́зе̏м, пре́де̏м, кра́де̏м, му́зе̏м, па́се̏м, стри́же̏м, сије́че̏м.

Али кад је претходни вокал кратак, *е* је дуго: плѐтē̄м, пѐчē̄ш-тѐчē̄ и т. д.

2) Код глагола да̏ти, зна̏ти, и̏мати, кад у садашњем времену имају проширење *д*: да́де̏м-да́де̏ш-да́де̏-да́де̏мо-да́де̏те-да́дȗ, зна́де̏м, има́де̏м и т. д.

3) Код глагола мо̀ћи: мо̏же̏ш-мо̏же̏-мо̏же̏мо-мо̏же̏те, и хте̏ти: о̏ће̏ш-о̏ће̏-о̀ће̏мо-о̀ће̏те.

4) Код свих глагола који данас испред самогласника *е* имају сугласник *ј*: бӣје̏м-бӣје̏ш-бӣје̏-бӣје̏мо-бӣје̏те-бӣјȗ, вӣје̏м, крӣје̏м, лӣје̏м, мӣје̏м, пӣје̏м рӣје̏м, шӣје̏м, чӯје̏м, кӯје̏м, снӯје̏м, пљӯје̏м и т. д.; у̀мије̏м, смӣје̏м (смје̏ти), смӣје̏м се, сӣје̏м и сл.; ста̏је̏м, ка̏је̏м се, да̏је̏м и сл.; такође и код свих с наставком *-овати*(*-ивати*, *-евати*) у неодређеном начину, а наставком *-ује-* у садашњем времену: кӯјем, кӯпујȇм, порӯчујȇм и т. д.

Акценат.

Кретање акцента у садашњем времену врши се, у односу према акценту инфинитива, или према почетку облика, или према крају. Кретање према почетку састоји се у померању акцента за један слог унапред, или, са гледишта новоштокавске акцентуације, код простих глагола са узлазним акцентом на првом слогу, у промени узлазног акцента у низлазни: пи́тати-пӣта̄м (пӣта̏ти-пӣта̄м), упи́тати-у̀пӣта̄м (упӣта̏ти-упӣта̄м); ра́дити-ра̂ди̇м, ура́дити-у̀ра-

Digitized by Google

дӣм; нòсити-нӧсӣм, донòсити-дòносӣм; крéнути-крêнēм; заковр́нути-закòвр̄нēм; тòнути-тӧнēм; јаўкнути-јàукнēм и т. д. Изузима се 3. л. множ. сад. вр. глагола III врсте типа пи́тати-пӣтāм, у коме акценат остаје на истом месту пи́тајӯ (пӣтӓјӯ). Такво померање има већина глагола с покретним акцентом.

При кретању акцента према крају акценат се помера на лични наставак, т. ј. у новоштокавској акцентуацији наставак за основу садашњег времена има узлазни акценат. То померање се данас види само у 1. и 2. л. множ. садашњег времена, а у осталим се лицима карактерише непокретношћу (или непроменљивошћу) акцента неодређеног начина: чи̏тати-чи̏тāм-читáмо; жѐлети-жѐлӣм-жели́мо; лòмити-лòмӣм-ломи́мо; пѐћи-пѐчēм-печéмо (и пѐчēмо код Д.) и т. д. Ова група обухвата мањи део глагола са покретним акцентом.

На средини стоји мала група глагола са старим акцентом на наставку ѣ за инфинитивну основу и дугим вокалом у претходном слогу, која нема никаква померања: жи́вети-жи́вӣм.

Разлике у акценту садашњег времена између Даничића и пљеваљског говора највећим су делом код глагола с акцентом на крају. Зато је довољно прегледати њихове групе и за остале дати неколике напомене, да би акценатски систем садашњег времена био одређен.

а) Једносложне основе.

Сви прости глаголи са једносложном основом садашњег времена имају по правилу, и у сагласности са Даничићем, акценат на крају: мријéти-мрêм-мрéмо-мрéте, жѐти-жњêм-жњéмо-жњéте, ткӓти-ткêм (ткêш, ткê)- ткéмо-ткéте, чкӓти-чкêм-чкéмо-чкéте, слӓти-шљêм-шљéмо (поред ши̏љēм, шӓљēм), сӓти-сêм-сéмо, дӓти-дâм-дáмо, знӓти, зјӓти, врѐти-врӣм-ври́мо, спӓти-спӣм-спи́мо (об. само слож. заспи́мо и сл.) мљѐти-млӣм-мли́мо (само слож. самли́мо и сл.), сни̏ти-снӣм-сни́мо и т. д.

У вези са префиксом њихови се акценти различно померају. У глагола I врсте сложених с једносложним префиксом имамо старије преношење акцента на префикс, као и код Даничића, у свима облицима: ӱмрēм-ӱмрēш-ӱмрē-ӱмрēмо-ӱмрēте-ӱмрӯ, пӧчнēм-пӧчнēмо, пӧжњēм-пӧжњē-

Digitized by Google

мо, йспнēм-йспнēмо, ўзмēм-ўзмēмо, зäдрēм-зäдрēмо и т. д. Ако је префикс двосложан, пљеваљски говор има опет старије преношење на први слог префикса, док Даничић има новије преношење: ӧбамрēм-ӧбамрēш-ӧбамрēӧбамрēмо-ӧбамрēте-ӧбамрӯ, према Д. ӧбамрēм ит.д. йзаспēм, ӧдаспēм, зäпочнēм, прēпочнēм, прēузмēм, ӧдузмēм, зäузмēм, ӧдадрēм, рäзапнēм, йзаткēм, рäзачкēм, рäзастрēм и т. д.

Код свих осталих има ново преношење, у сагласности са Даничићем: пӧзнāм-пӧзнāш-пӧзнā, али познáмо, познáте и сл.

б) Вишесложне основе.

а) Глаголи I врсте.

Само глаголи с кратким вокалом у основи, типа плѐстиплѐтēм имају акценат на крају. У множини, Даничић поред плетéмо-плетéте бележи и акценат изједначен према једнини: плѐтēмо-плѐтēте. Пљеваљски говор има само прво: плетéмо-плетéте, бодéмо-бодéте, метéмо-метéте, гребéмо-гребéте, печéмо-печéте, течéмо-течéте, жежéмо-жежéте, снесéмо-снесéте, сведéмо-сведéте, свезéмо-свезéте.

Сложени имају код Даничића исти акценат као и прости: оплѐтēм-оплѐтēм-оплѐтē-оплѐтēмо-оплѐтēте-(и оплетéмо-оплетéте)-оплѐтӯ. У пљеваљском говору, међутим, сви овакви сложени глаголи имају акценат померен за један слог унапред: ӧплетēм-ӧплетēш-ӧплетē-ӧплетēмо-ӧплетēте (и ређе оплетéмо-оплетéте)-ӧплетӯ, нäплетēм, прѐплетеш. Тако и: дӧведēм, йзведēм, прѐведēм; пӧметēм, йзметēм, прѐвезем, ӧжежēм, прѐпечēм, йспечēм, нäпечēм, зäтечēм, ўтечēм, дӧнесēм, прѐнесēм, прйнесēм, ўнесēм и т. д. Такав акценат, али само у глагола дӧнијети: дӧнесēм (поред донѐсēм), нашао је Даничић и у Вука.

То исто имају и глаголи клéти-зäкунēм, прӧкунēм итд. звäти-дӧзовēм, пӧзовēм, нäзовēм, изäзовēм ит.д.

У сагласности са Даничићем пљеваљски говор има од лѐћи-лѐжēм, прйлежēм; мӧћи-мӧжеш-пӧможēш, и најзад рѐћи-рѐчēм-пӧречēм, йзречēм према Вуковом изрѐчēм, срѐчēм. Али су код сва три обичнији облици по II врсти: лēгнēм, мӧгнēм, рēкнēм.

Digitized by Google

Акценат на крају забележио сам и у глагола ѝћи, али само у множини: ѝдēм-ѝдēш-ѝдē-идéмо-идéте (и ѝдēмо, ѝдēте)-ѝдȕ (али у прилогу сад. вр. имам забележен пример ѝдȕћи). Сложени имају као у Даничића: ѝзиђēм и сл.

β) *Глаголи II врсте.*

Немају ниједне групе с акцентом на крају у садашњем времену, и у свему се слажу са Даничићем.

γ) *Глаголи III врсте.*

Акценат на крају у садашњем времену имају сви глаголи са завршецима -ā̄м, ā̄ш и т. д. и кратким слогом пред наставком за инфинитивну основу. Три су групе таквих глагола:

а) чѝтā̄м-чѝтā̄ш-читáмо-читáте;

б) орȕжати-орȕжā̄м-оружáмо-оружáте;

в) вересѝјати-вересѝјā̄м-вересијáмо-вересијáте.

Само једна мала група, глаголи кòпати, ѝграти, јѐмати, мàхати, чѐшљати, чини изузетак у Даничића, повлачећи акценат ка почетку: кȍпā̄м-кȍпā̄ш-кȍпā-кȍпāмо-кȍпāте-кòпајȕ.

У пљеваљском говору она не постоји. Глаголи кòпати и чѐшљати имају акценат на крају: кòпā̄м-копáмо-копáте, чѐшљā̄м-чешљáмо-чешљáте. Место ѝграти пљеваљски говор има ѝграти (исп. ѝгра: В. ѝгра, стр. 136.); мàхати-мàхā̄м и јѐмати-јѐмā̄м нису у употреби.

Сложени с префиксом, сви овакви глаголи имају исти акценат као и прости: прочѝтā̄м, наорȕжā̄м и сл., како код Даничића тако и у пљеваљском говору. Иако сам забележио један поуздан пример преношења акцента на префикс: пòчупā̄м, не изгледа ми да би тај појав могао имати онако широк обим као код глагола I врсте.

δ) *Глаголи IV врсте.*

Међу глаголима с акцентом на крају у овој врсти разликујемо две групе:

1) група глагола код којих је акценат стално на крају, били прости или сложени с префиксима: жѐљети-жѐлӣм-желӣмо — пожѐљети-пожѐлӣм-пожелӣмо и т. д.;

2) група глагола код којих је акценат на крају само кад су прости а повучен ка почетку кад су сложени: лòмити-лòмӣм-ломӣмо-полòмити-пòломӣм-пòломӣмо.

Digitized by Google

Првој групи припадају сви глаголи са некадашњим наставком ћ за инфинитивну основу ако му претходи кратак слог, типа *а)*: жѐлети, држати; *б)* зелѐнети. У погледу ових глагола пљеваљски се говор углавном слаже са Даничићем. Ипак, забележио сам и пример повлачења акцента на префикс: òкопнӣ, да прӣдржӣ, појав који се изузетно среша и код глагола III врсте с акцентом на крају, а који је редован код глагола I врсте.

Осим глагола са наставком ћ за инфинитивну основу Даничић у групи 1) бележи и известан број глагола са наставком *и*. То су:

а) бр̀стити, звòнити, òрити се, мòдрити се, пр̀тити, тӯтњити, цвàтити, чàтити, захӯктити се, запàшити.

б) будàлити, вијòрити се, врагòлити, ђавòлити, жубòрити, јасѐнити, лавòрити, пендѐљити, плавѐтнити се, румѐнити (се), трепѐрити, црвѐнити (црљѐнити), шарѐнити се, шевѐљити, шепѐљити, шобòњити, оболѐстити се — са сложенима.

в) пријатѐљити се, мусевѐдити, умуасѐрити.

Ти глаголи, изузев оне који су у говору уопште непознати, деле се у пљеваљском говору на три групе:

а) Глаголи који заиста никако не повлаче акценат. Код њих је неки пут наставак за инфинитивну основу друкчији него у Даничића, нарочито у прећашњем свршеном времену: тӯтњити и тӯтњети (аорист увек затӯтње!), цвàтити и цàвћети (аорист увек процàвће), ӯктати, заӯктати се, Д. захӯктити се, будàлити, вијòрити се, врагòлити, ђавòлити, трепѐрити.

б) Глаголи који не повлаче акценат само кад су прости, а повлаче кад су сложени: бр̀стити-бр̀стӣ: пòбрстӣ, òбрстӣ; звòнити-звòнӣ: зàзвонӣ, òдзвонӣ; òрити се-òрӣ се: зàорӣ се.

в) Глаголи који акценат могу и повлачити и не повлачити били прости или сложени. Код њих различит акценат одређује и нарочито значење. Неки пут је различит и наставак за инфинитивну основу. Облици с акцентом на крају су непрелазни и значе »налажење у неком стању« или »прелажење у неко стање, својство«, а облици с повученим акцентом су прелазни и значе »довести — доводити у неко стање, својство«. Тако: румѐнити се, обичније румѐњети се =

Digitized by Google

»изгледати румен« — румѐним се-румени́мо се-румени́те се, а румѐнити-рȕменим-рȕменимо = »чинити некога руменим«, рȕменим се = »чиним себе руменим, мажем се руменилом». Исто је то и код глагола: црвѐнити, црвѐњети-црвѐним-црвени́мо-црвени́те и црвѐнити-цр̏вени̏м-цр̏вени̏мо; шарѐнити се-шарѐним се-шарени́мо се и шàрени̏ се-шàрени̏мо се; зелѐнити и зелѐњети-зелѐни̏ (се)-зелени́мо се и зелѐнити (се)-зѐлени̏м-зѐлени̏мо.

Другу групу глагола, који имају акценат на крају кад су проста повлаче га ка почетку кад су сложени, сачињавају глаголи са старим наглашеним наставком *и* за инфинитивну основу и кратким вокалом у претходном слогу: лòмити-лòми̏м, слòмити-слӧми̏м. Такви су у пљеваљском говору и глаголи рòдити-рòди̏, порòдити-пòроди̏, прòстити-прòсти̏, опрòстити-òпрости̏, који у Даничића припадају групи сличних глагола са редовним повлачењем акцента, дакле рӧди̏, прӧсти̏, и мало пре поменути глаголи бр̏стити-бр̏сти̏, побр̏стити-пòбрсти̏; звòнити-звòни̏, зазвòнити-зàзвони̏; òрити се-òри̏ се, заòрити се-зàори̏ се.

Група глагола са истим карактеристикама а сталним повлачењем акцента у садашњем времену, према томе, у пљеваљском говору је још ужа, пошто и глаголи крѐчити (òкречити, прѐкречити) и пȕштити (и̏спуштити, нàпуштити) не припадају њој. Ту су, дакле, глаголи: вòдити, вòзити гòнити, дѐсити, жѐнити, вòзити, кòсити, крòчити, мòлити, нòсити, прòсити, сѐлити, скòчити, тѐлити, òдити, штѐнити.

Иначе се пљеваљски говор слаже са Даничићем. Само у малој групи глагола са тросложном основом, типа весѐлити-весѐли̏м, провесѐлити се-провѐселѝм се, има отступања. Он ту наводи и глаголе свједòчити, срамòтити, о-жалòстити, који у пљеваљском говору имају редовно повлачење, дакле и кад су прости: сјѐдочи̏м, сјѐдочи̏мо, а не свједòчи̏м-свједочи́мо, срàмотѝм-срàмоти̏мо, жàлостѝм-жàлости̏мо (он се и као прост употребљује). Место ђевѐрити пљеваљски говор има ђѐверити, зàђеверити. Глагол госпòдити се, опет, припада групи глагола са редовним акцентом на крају: погоспòди̏м се — погосподи́мо се, а не погòсподи̏м се — погòсподи̏мо се.

Digitized by Google

Напомене,

1) Глагол вȉдети има често акценат на крају: вȉдȉм-вȉдȉш-вȉдȉ-видȉмо-видȉте (или да вдȉмо — да вдȉте, са испадањем првог самогласника) — вȉдȅ, поред: вȉдȉш и сл.

2) Одречни облик 3. л. једн. садашњег времена помоћног глагола јȅсам има у пљеваљском говору нȉје, према Даничићевом нȉје. Тај акценат је свакако старији, пошто је контракцијом од најстаријих времена добивена једносложна реч, са старим циркумфлексом на самогласнику ȅ.

3) Прости и са једносложним префиксом сложени глаголи III врсте с основом од једног слога, типа бȉти-бȉјȅм, имају у сагласности са Даничићем, изузев квантитета наставка: бȉјȅм-ȉзбијȅм, вȉјȅм-нȁвијȅм, ȍткријȅм, ȕлијȅм, пȍпијȅм, прȉшијȅм, ȉзујȅм, а код чȕти и спјȅти: дȍчујȅм, прȉспијȅм. Али кад је префикс двосложан, пљеваљски говор има опет низлазни акценат на првом слогу префикса, док Даничић бележи узлазни: прȅдобијȅм-зȁдобијȅм (тако има и Вук у Рјечнику), према Даничићевом прȅдобијēм, зȁдобијēм; исто тако и ȍбавијȅм, прȅсавијȅм, пȍдавијȅм, рȁзавијȅм (за оба последња облика и Вук је забележио такав акценат); пȍднапијȅм се, ȍбалијȅм, прȅобујȅм и т. д.

Остали глаголи, како они са повлачењем акцента ка почетку тако и они са непокретним акцентом, у свему се слажу са Даничићем. О појединачним отступањима исп. одељак о неодређеном начину.

2. Прећашње несвршено време.

Наставци и њихов квантитет.

Ако се не гледа на фонетску разлику у обичној замени гласа *x* гласом *г* у 1. лицу једн. и 3. лицу множ., наставци за имперфекат исти су као и код Даничића. Само 3. лице множине отступа у два правца:

1) Крајњи вокал *у*, код Даничића кратак, у пљеваљском говору је увек дуг, дакле наставак је -āгȳ.

2) Неки пут се, али доста ретко, у 3. лицу множине чује и наставак — āгошȅ, који је, очевидно, постао контаминацијом правог наставка 3. лица множ. прећашњег несвршеног са наставком 3. лица множ. прећашњег свршеног вре-

Digitized by Google

мена глагола I врсте: ā г(ӯ) + ошē. Тако сам забележио: вӣкāгошĕ, бӣјāгошĕ и бијáгошĕ, вӣђāгошĕ и сл.

Говор зна и за наставке другог облика: -ијāг, -ијāше и т. д., просте, или проширене сугласником *д:* знàдијāг, шћàдијāг, дàдијāше, вољèдијāг и сл.

Акценат.

У књижевном језику акценат пређашњег несвршеног времена припада акценатском систему садашњег времена. Каже се обично и да је увек једнак акценту садашњег времена. Но при томе се заборавља да има категорија у којима се та два акцента разликују. То су сви глаголи који у садашњем времену имају акценат на крају. Код њих у тим лицима имперфекат има акценат једнине. Према томе, пређашње несвршено време у књижевном језику нема увек акценат једнак акценту садашњег времена уопште, зато што никад нема акценат на крају, него му је акценат у свима лицима једнак акценту једнине садашњег времена. Једини изузетак претставља глагол хтјети: шћâх-шћáше-шћáсмо-шћáсте-шћáху.

На првом месту у том правцу пљеваљски говор отступа од Даничића. Тек за њега би се с правом могло рећи да има акценат пређашњег несвршеног времена једнак акценту садашњег времена. Јер у њему сви глаголи који имају акценат на крају у садашњем времену имају такав исти акценат и у пређашњем несвршеном времену. И то не само у 1. и 2. лицу множине, него у свима облицима, изузев 1. лице једнине. Дакле:

сад. време	пређ. несврш. време
чѝнӣм	чѝњāг
чѝнӣш	чињáше
чѝнӣ	чињáше
чинúмо	чињáсмо
чинúте	чињáсте
чѝнē	чињáгӯ

Али то није све. Има и једно друго и веће отступање. Једна велика група глагола има у пљеваљском говору акценат имперфекта сасвим различит од акцента садашњег времена, увек једнак акценту трпног придева. То су глаголи са наставком - *а* - (-*ова*-) за инфинитивну основу који у

Digitized by Google

трпном придеву имају акценат повучен на први слог, различит и од акцента садашњег времена и од акцента инфинитива, типа:

	неодр. начин	сад. време	трп. придев	прећ. н. време
1)	др̀жати	др̀жӣм	др̀жа̄н	др̀жа̄г
2а)	чи̏тати	чи̏та̄м	чи̏та̄н	чи̏та̄г
2б)	ору̏жати	ору̏жа̄м	о̏ружа̄н	о̏ружа̄г
2в)	руковѐдати	руковѐда̄м	ру̏коведа̄н	ру̏коведа̄г
3)	ми̏рисати	ми̏ришем	ми̏риса̄н	ми̏риса̄г
4а)	купо̀вати	ку̏пујем	ку̏пова̄н	ку̏пова̄г
4б)	сиротѐвати	сиро̀тујем	— —	си̏ротова̄г

На пример:

ку̏пова̄г
ку̏пова̄ше
ку̏пова̄ше
ку̏пова̄смо
ку̏пова̄сте
ку̏пова̄гу̏

Међутим, између горе наведених глагола тип 1) др̀жати-др̀жӣм и тип 2 а, б, в) чѝтати-чѝта̄м, ору̀жати-ору̀жа̄м, руковѐдати-руковѐда̄м припадају у исто време групи глагола који у садашњем времену имају акценат на крају. А мало пре смо видели да сви такви глаголи имају акценат на крају и у прећашњем несвршеном времену. Значи да оба типа у пљеваљском говору могу имати двојак акценат у прећашњем несвршеном времену, и ја сам га одиста често чуо:

I	II
др̀жа̄г	др̀жа̄г
држа́ше	др̀жа̄ше
држа́ше	др̀жа̄ше
држа́смо	др̀жа̄смо
држа́сте	др̀жа̄сте
држа́гу̏	др̀жа̄гу̏

Да прегледамо редом глаголске врсте.

а) Једносложене основе.

Као год у садашњем времену, исто тако и у прећашњем несвршеном времену, глаголи с једносложном основом имају акценат на крају. Тако поред јединог Вуковог примера имперфекта с акцентом на крају шћа̑х-шћа́ше-шћа́смо-шћа́сте-шћа́ху (у пљев. говору шћа́гу̏) имамо и: тка̑г-

Digitized by Google

ткáше-ткáсмо-ткáсте-ткáгӯ; слâг-слáше·слáсмо-слáсте-слáгӯ, мрâг-мрáше-мрáсмо-мрáсте-мрáгӯ, знâг-знáше-знáсмо-знáсте-знáгӯ (обичније знàдијāг-знàдијāше и т. д.). Исто је то и код глагола који у садашњем времену имају двосложну основу с акцентом на првом слогу: брâг-брáше-брáсмо-брáсте-брáгӯ (пљев. говор нема облика образованих од презенатске основе као бѐријāх или бѐрāх), прâг-прáше-прáсмо-прáсте-прáгӯ, клâг-клáше-клáсмо-клáсте-клáгӯ; звâг-звáше-звáсмо-звáсте-звáгӯ (облика као зòвијāх такође нема) и т. д.

У глагола шћѐти имамо у одречном облику: нѐ шћāг — нѐ шћāше и не шћáше, нѐ шћāсмо и не шћáсмо и сл.

б) **Вишесложене основе.**

α) *Глаголи I врсте.*

Акценат прећашњег несвршеног времена увек је једнак акценту садашњег времена: рáстијāг-рáстијāше-рáстијāсмо и сл. трéсијāше, вýцијāше крáдијāше и т. д. Наравно, глаголи који у садашњем времену имају акценат на крају имају и овде акценат на крају. Само примери нису многобројни зато што су у иначе маленој групи потиснути облицима са наставком -ијāх: плетáше-плетáсмо-плетáсте-плетáгӯ, грѐбāг-гребáше-гребáсмо-гребáсте-гребáгӯ, бодáше-бодáгӯ се и сл.

β) *Глаголи II врсте.*

Облици прећашњег несвршеног времена су сасвим ретки зато што је у овој врсти мален број несвршених глагола. Иначе је акценат имперфекта увек једнак акценту презента.

γ) *Глаголи III врсте.*

У односу на акценат неодређеног начина, прећашње несвршено време може имати тројак акценат:

I) померен за један слог унапред, као у садашњем времену;

II) померен на крај, као у садашњем времену;

III) пренесен на почетни слог, као у трпном придеву. Многи глаголи II типа имају и акценат овог типа.

За I тип није потребно наводити нарочите примере, пошто се у свему слаже са Даничићем.

Акценат II типа, пренесен на крај, или акценат III типа,

Digitized by Google

повучен на почетни слог, имају глаголи који у садашњем времену имају акценат на крају:

а) чи̏тати-чи̏та̄м-чита́мо: чи̏та̄г-чита́ше-чита́смо-чита́сте-чита́гӯ, или чи̏та̄г-чи̏та̄ше-чи̏та̄смо-чи̏та̄сте-чи̏та̄гӯ. Ипак је код ових глагола други акценат много ређи: блиста́ше се и бли̏ста̄ше се; га̀ца̄г-гаца́ше-гаца́смо-гаца́сте-гаца́гӯ; чу̏па̄г-чупа́ше-чупа́смо-чупа́сте-чупа́гӯ и чу̏па̄г; ба̀ца̄г-бацаше-баца́смо-баца́сте-баца́гӯ; и̏ма̄г- (и има̀дија̄г)-има́ше-има́смо-има́сте-има́гӯ; гу̏та̄г-гута́ше-гута́смо; дебља́ше; цвјета́ше; петља́ше-петља́смо-петља́гӯ; листа́ше-листа́гӯ; живља́ше; мо̀та̄г-мота́ше-мота́смо-мота́сте-мота́гӯ; седла́ше; трпа́ше; куља́ше; мрца́ше; ли̏ња̄ше се и т. д.

б) ору̏жати-ору̏жа̄м-оружа́мо; ору̏жа̄г-оружа́ше-оружа́смо-оружа́сте-оружа́гӯ; батина́ше-батина́гӯ; вијуга́ше; давӣја̄г-давија́ше се-давија́гӯ се; комада́ше; ковр̏ља́ше се и ко̀вр̏ља̄ше се; ко̀прца̄ше се; ра̀чуна̄ше-ра̀чуна̄смо; тума̀ра̄г-тумара́ше и сл.

Акценат III типа, пренесен на почетни слог имају глаголи:

а) ми̏рѝсати-ми̏рѝше̄м: ми̏риса̄г-ми̏риса̄ше-ми̏риса̄смо-ми̏риса̄сте-ми̏риса̄гӯ; ја̏ука̄г-ја̏ука̄ше-ја̏ука̄сте-ја̏ука̄гӯ; ска̀кута̄ше-ска̀кута̄гӯ; ша̏пута̄г-ша̏пута̄ше-ша̏пута̄сте-ша̏пута̄гӯ; цво̀кота̄г-цво̀кота̄ше-цво̀кота̄смо-цво̀кота̄сте-цво̀кота̄гӯ; ма̀ука̄ше; пӣјука̄ше; крѐкета̄ше и сл.

б) купо̀вати-ку̏пујем: ку̏пова̄г-ку̏пова̄ше-ку̏пова̄смо-ку̏пова̄сте-ку̏пова̄гӯ; бо̀лова̄г-бо̀лова̄ше-бо̀лова̄смо-бо̀лова̄сте-бо̀лова̄гӯ; во̀јева̄ше-во̀јева̄гӯ; гла̀дова̄г-гла̀дова̄ше-гла̀дова̄смо-гла̀дова̄сте-гла̀дова̄гӯ; го̀това̄г-го̀това̄ше-го̀това̄смо-го̀това̄сте-го̀това̄гӯ; ђѐвова̄ше; дру̏гова̄смо-дру̏гова̄сте-дру̏гова̄гӯ; ду̏гова̄г-ду̏гова̄ше-ду̏гова̄смо-ду̏гова̄сте-ду̏гова̄гӯ; зӣмова̄г-зӣмова̄смо; ку̏мова̄ше-ку̏мова̄смо; лу̏дова̄ше; ми̏рова̄смо-ми̏рова̄гӯ; пу̏това̄г-пу̏това̄ше-пу̏това̄смо-пу̏това̄сте-пу̏това̄гӯ; ро̀бова̄ше-ро̀бова̄смо; ту̏гова̄ше-ту̏гова̄гӯ; шу̏рова̄смо-шу̏рова̄сте-шу̏рова̄гӯ; са̏мова̄г се — са̏мова̄смо се (нема у Вука).

Digitized by Google

в) сиротòвати-сирòтујем: сȉротовȃг-сȉротовȃше-сȉротовȃсмо-сȉротовȃсте-сȉротовȃгӯ и сл. Група има мало примера.

δ) Глаголи IV врсте.

Као код глагола III врсте акценат може бити, у односу према акценту инфинитива:

I) померен за један слог унапред, као у садашњем времену;

II) пренесен на крај, опет као у садашњем времену;

III) пренесен на почетни слог, као у трпном придеву.

Акценат I типа имају сви глаголи који у садашњем времену повлаче акценат на претходни слог. У том погледу нема разлике између пљеваљског говора и Даничића.

Акценат II типа имају глаголи који и у садашњем времену имају акценат на крају:

а) жѐљети-жѐлӣм-желӣмо-жѐљȃг-жељáше-жељáсмо-жељáсте-жѐљáгӯ; бјàжȃг-бјежáше-бјежáсмо-бјежáсте-бјежáгӯ; трчȃг-трчáше-трчáсмо-трчáсте-трчáгӯ: држȃг-држáше-држáсмо-држáсте-држáгӯ: лежȃг-лежáше-лежáсмо-лежáсте-лежáгӯ; стàјȃг-стајáше-стајáсмо-стајáсте-стајáгӯ; грмљáше; вељáше-вељáсмо-вељáсте-вељáгӯ; бољáше-бољáгӯ; копњáше; горáше-горáсте; сједáше-сједáсмо-сједáсте (sic!) Исто тако и: бȉјȃг-бијáше-бијáсмо-бијáсте-бијáгӯ.

б) зелѐњети-зелѐнӣ се: зеленјáше се-зеленјáгӯ се; црвењáше се-црвењáсмо-црвењáсте се-црвењáгӯ се; румењáше се-румењáсмо се и т. д.

в) лòмити-лòмӣм-ломӣмо: лòмљȃг-ломљáше-ломљáсмо-ломљáсте-ломљáгӯ; чȉњȃг-чињáше-чињáсмо-чињáсте-чињáгӯ; доцњáше-доцњáсмо; клоњáше се-клоњáсмо се; кораше-корáсмо-корáсте; кројáше-кројáсмо; лòжȃг-ложáше-ложáсмо-ложáсте-ложáгӯ; пошћáше; ȕчȃг-учáше-учáсмо-учáгӯ; трошáше-трошáсмо-трошáгӯ и т. д.

Акценат III типа, поред акцента II типа, имају сви глаголи ове врсте са наставком *а* (ћ) за инфинитивну основу. Они нису многобројни: дȑжȃг-дȑжȃше-дȑжȃсмо-дȑжȃгӯ; трȑчȃг-трȑчȃше-трȑчȃсмо-трȑчȃсте-трȑчȃгӯ; лȅжȃг-лȅжȃше-лȅжȃсмо-лȅжȃсте-лȅжȃгӯ; бȍјȃг се-

Digitized by Google

бӧјā̄ше се-бӧјāсмо се-бӧјāсте се-бӧјāгӯ се; стäјāг-стäјāше-стäјāсмо-стäјāсте-стäјāгӯ; бјӗжāг-бјӗжāше-бјӗжāсмо-бјӗжāсте-бјӗжāгӯ и др.

Исто то има и облик прећашњег несвршеног времена глагола бити-јѐсам: бӣјаг-бӣјāше-бӣјāсмо-бӣјāсте-бӣјāгӯ, нѐ бијāг-нѐ бијāше-нѐ бијāгӯ, поред поменутог бӣјā̄г-бијáше и т. д.

3. Прећашње свршено време.

а) Наставци и квантитет.

1) Само наставак за 3. л. множине разликује се квантитетом самогласника *е*, који је код Даничића увек кратак, а у пљеваљском говору обично дуг: ӯзӗ̄шӗ̄-узéшӗ̄-изнијéшӗ̄, пӧ̀мријӗ̄шӗ̄, гӯ́рнушӗ̄-рáнишӗ̄, поцр̀њешӗ̄, ӯстаљашӗ̄ и сл. Али сам забележио и неколико примера с кратким самогласником: ӧ̀ћерашӗ̆, трáжишӗ̆.

2) Глас *х* у 1. л. једнине замењује се гласовима *г* и *к*, без нарочите поделе: дóђог и дóђок, срӗ̄тог и срӗ̄ток, чӯг и чӯк, пӧ̀гледаг и пӧ̀гледак и сл.

3) Једном сам забележио облик вӣђок, интересантан пример утицаја наставака I врсте на глаголе осталих врста, којему је потпуно паралелан познати и много значајнији појав ширења наставка *-у* за 3. л. множине сад. времена глагола осталих врста међу глаголе IV врсте: рâдӯ, вӣдӯ и сл.

б) Акценат.

Позната је карактеристична разлика између акцента 2. и 3. л. једнине и акцента осталих лица прећашњег свршеног времена, типична особина којом аорист заузима нарочито место у глаголском акценатском систему. Док 2. и 3. л. једнине имају често повлачење акцента на први слог, чак и код глагола са непокретним акцентом, 1. л. једнине и сва лица множине имају увек акценат једнак акценту неодређеног начина. Зато се при прегледању акцента аориста лица морају поделити у две групе.

1. л. једнине и лица множине.

Као код Даничића, њихов акценат је увек једнак акценту неодређеног начина. Према томе отступања има само код оних глагола који и акцентом инфинитива отступају од Даничића.

Digitized by Google

Нарочито је интересантна, иако не претставља никакво отступање, група сложених глагола I врсте са старим сонантом на крају инфинитивне основе. Поред инфинитивних облика са акцентом пренесеним на префикс, на пр. мрéти-ȕмрēти, као што је то и код Даничића, пљеваљски говор има и облике без промене акценатског места у начину неодређеном, умрéти, па тако исто и у прећашњем свршеном времену. На пр.:

зàклēти — зàклēх	и закле́ти — зàклēх
— зàклēсмо	— закле́смо
— зàклēсте	— закле́сте
— зàклēшē	— закле́шē

Тако исто и: ȕмријēти-ȕмријēсмо-ȕмријēстеȕмријēшē и умријéти-умријéсмо-умријéсте-умријéшē; зàпēти, прòпēти, йспēти-зàпēсмо-зàпēстезàпēшē и запéти и т. д. — запéсмо-запéсте-запéшē; òтēти-òтēсмо и т.д. и отéти-отéсмо и сл.; прèдријēти-прèдријēсмо и предријéти-предријéсмо; зàпријēти-зàпријēсмо и запријéти-запријéсмо; нàсȕти-нàсȕсмо и насȕти-насȕсмо; нàврijēти-нàврijēшē и навријéти-навријéшē; прòждријēти-прòждријēсмо и прождријéти-прождријéсмо; прòстријēти-прòстријēсмо и простријéти-простријéсмо; пòчēти-пòчēсмо и почéти-почéсмо; прèгēти-прèгēсмо и прегéти-прегéсмо и сл.

2. и 3. лице једнине.

У односу на акценат неодређеног начина 2. и 3. лице једнине прећашњег свршеног времена могу имати у књижевном језику двојак акценат:

1) повучен на почетни слог облика;

2) неповучен, једнак акценту инфинитива, т. ј. осталих лица аориста.

Под повлачењем се разуме старије повлачење низлазног акцента на први слог основе, односно префикса. Упоредо са њим иде код свих глагола дуљење наставка за инфинитивну основу: похвáлити-пòхвāлй, купòвах-кȕповā и сл. Разуме се да глаголи I врсте немају дуљења: трèсти-трêсĕ и сл.

Те две карактеристичне ознаке повлачења у 2. и 3. л. аориста помажу нам да разликујемо повучен или неповучен

Digitized by Google

акценат и код глагола који на првом слогу просте инфинитивне основе већ имају низлазни акценат. Тако глагол дӣћи, с обликом 2. и 3. лица аориста дӣже стављамо у групу глагола са неповученим акцентом, зато што префикс сложеног глагола има узлазни акценат: по̀диже, ӣздиже, што претпоставља старије штокавско подӣже, издӣже. Исто тако у групу глагола са неповученим акцентом, иде и глагол чӯти, с обликом 2. и 3. л. аориста чӯ, најпре зато што крајњи вокал *у* није продужен, па онда и зато што сложени глагол има на префиксу узлазни акценат: до̀чу, за̀чу и сл. Најзад, у групу глагола са неповученим акцентом у пљеваљском говору иде на пр. и глагол глӗдати, с обликом 2. и 3. лица аориста глӗдӑ, зато што му је крајњи вокал кратак, иако сложени глагол има повучени акценат: по̀гледа̄.

Појав повлачења није ограничен само на глаголе са покретним акцентом, него се обично простире и на глаголе који иначе у свима осталим облицима имају увек непокретни акценат.

Према акценту 2. и 3. л. једнине прећашњег свршеног времена можемо, дакле, све глаголе нашег језика поделити на две велике групе:

I) Глаголи са повученим акцентом;

II) глаголи са неповученим акцентом.

Али како има глагола који имају неповучени акценат кад су прости, а повучени кад су сложени, горњој подели мора се додати, ради боље прегледности, још једна група:

III) глаголи са двојаким акцентом.

Те три групе глагола познаје и пљеваљски говор, само се, као што ће се видети, њиховим узајамним односом прилично разликује од Даничића.

I. Глаголи са повученим акцентом.

а) Глаголи I врсте.

У сагласности са Даничићем повлачење имају типови:

а) тре́сти-трӗсе, ӣстрӗсе, стрӗсе, прѐтрӗсе; ра́сти-ра̄сте, на̏ра̄сте, ӣзра̄сте, за̏ра̄сте, ра̏зра̄сте се и сл.; зе́псти-зӗбе, ӧзӗбе, на̏зӗбе; ле́ћи-лӗже, на̏лӗже, ӣзлӗже. Тако и ме́сти-смӗте; ве́сти-на̏вӗзе; завр́сти се-за̏врзе се; вӯћи-по̀вӯче, ӣзвӯче; тӯћи-ӣстӯче и т. д.

б) пѐћи-пѐче, ӣспече, прѐпече, до̀пече, ӧпече и

Digitized by Google

т. д. Гако и бо̀сти-по̏боде, у̏боде; превѐсти-прѐведе, до̏веде: плѐсти-на̏плете, и̏сплете; мѐсти-за̏мете, и̏змете; превѐсти-прѐвезе, до̏везе; до̀нијѐти-до̀несе, про̀несе; жѐћи-о̏жеже, са̏жеже; тѐћи-у̏тече и т. д.

в) прѐсти-прѐде, о̀прѐде, и̏спрѐде; кра̏сти-у̏кра̄де, при̏кра̄де се; гри̏сти-и̏згри̏зе, за̀гри̏зе; му̏сти-по̏му̏зе, и̏зму̏зе: па̏сти-о̀па̄се; стри̏ћи-о̀стри̏же, сје̏ћи-по̏сије̄че и т. д. Ипак, како ми изгледа, ова група би могла имати и неповучени акценат: о̀пределе, у̀кра̀де, ѝзгризе, за̀гризе, му̀зе, по̀музе, стри̏же, о̀стри̏же и сл., иако немам сигурно забележених примера за то.

г) би̏ти (esse) -би̏, до̀би̏, и̏зби̏; ви̏ти-ви̏, са̏ви̏, прѐви̏, за̏ви̏; пи̏ти-по̀пи̏, и̏спи̏, прѐпи̏; ли̏ти-ли̏, про̀ли̏, и̏зли̏, за̏ли̏; бра̏ти-са̀бра̄, и̏забра̄, пра̏ти-о̀пра̄, и̏запра̄, зва̏ти-до̀звра̄, и̏звава и сл.

Али су доста обични и облици без повученог акцента: ѝзби (однекуд), за̀пи се, за̀ли, са̀ви, са̀бра, ода̀бра, о̀пра, спра̏, зва̏, по̀звава, до̀звава и сл.

Осим њих повлачење имају и неки глаголи који код Даничића не повлаче акценат:

рѐћи-рѐче, по̏рече, и̏зрече. Али сам једном забележио и рѐче, те би овај глагол могао припадати III групи, заједно са мо̀ћи, лѐћи.

јѐсти-по̏једе, у̏једе, на̏једе се, и̏зједе, Д. по̀једе и сл.; на̀љѐћи-на̏љѐже, и̏зљѐже, у̏љѐже, Д. на̀љѐже и сл.; по̀бјѐћи-по̏бјѐже, прѐбјѐже, о̏дбјѐже, Д. по̀бјѐже и сл.

Најзад, повлачење имају и два глагола II врсте, који имају облике аориста по I врсти: сте́гнути-сте̄же, по̏те̄же, и̏сте̄же, прѐте̄же, Д. сте́же и сл.; и упре́гнути-у̏прѐ̄же, и̏спре̄же, за̏пре̄же, Д. упре́же и сл.

И обрнуто, један цео тип глагола ове врсте, мре́ти-у̏мре̄ти, који код Даничића има повлачење акцента, у пљеваљском говору нема повлачења. Исп. II групу.

β) *Глаголи II врсте.*

Док код Даничића само глаголи са кратким самогласником у основи имају повлачење, у пљеваљском говору га имају сви глаголи ове врсте, дакле и:

а) тр́нути-тр̄нӯ, у̏тр̄нӯ, прѐтр̄нӯ; бу́кнути-бӯкнӯ; ви́кнути-вӣкнӯ, по̏двӣкнӯ, на̏вӣкнӯ; ви́нути се

Digitized by Google

— ви̂нӯ се; ври́снути-ври̂снӯ, пӧдври̂снӯ; вр́нути-вр̂нӯ, прѐвр̄нӯ, ӥзвр̄нӯ, ра̏звр̄нӯ, ӧбр̄нӯ; гр́нути-гр̂нӯ, на̏гр̄нӯ, ра̏згр̄нӯ, ӥзгр̄нӯ, згр̂нӯ; ди́рнути-ди̂рнӯ, дӧди̂рнӯ; др́нути се — др̂нӯ се; ду́нути-ду̂нӯ; жи́гнути-жи̂гнӯ; зви́знути-зви̂знӯ; зије́внути-зӥјевнӯ; је́кнути-јêкнӯ; ју́рнути-ју̂рнӯ; кре́нути-крêнӯ, на̏крēнӯ, ӥскрēнӯ; ма́нути-ма̂нӯ, за̏ма̄нӯ; ми́нути-ми̂нӯ, ӱми̂нӯ; пи́нути-пи̂нӯ; пи́снути-пи̂снӯ; пр́снути-пр̂снӯ; пу́нути-пу̂нӯ; ри́кнути-ри̂кнӯ; си́нути-си̂нӯ; ср́кнути-ср̂кнӯ; у́кнути-у̂кнӯ; ци́кнути-ци̂кнӯ; ши́кнути-ши̂кнӯ и т. д.

б) гргу́тнути-гр̏гӯтнӯ; фију́кнути (вију́кнути) = фӥјӯкнӯ; у-гоне́нути-ӱгонēнӯ, ӧдгонēнӯ; заковр́нути-за̏ковр̄нӯ.

з) чалабр́кнути-ча̏лабр̄кнӯ; кукурије́кнути-кӱкурије̄кнӯ.

Исто тако и приѐнути-прӥонӯ, према Даничићевом приѐну.

γ) *Глаголи III врсте.*

Повлачење акцента имају, с малим изузетком означеним у III групи (в. ниже), сви глаголи са кратким наглашеним вокалом у основи. У пљеваљском говору, међутим, акценат се редовно повлачи само код простих или сложених глагола који имају тросложну основу с кратким вокалом под нагласком: при-вјѐнчати = прӥвјенча̄, ору̀жати-ӧружа̄, вѐчерати-вѐчера̄ и сл., а остаје неповучен у двосложних основа: вјѐнчати-вјѐнчӑ, глѐдати-глѐдӑ и сл.

Ипак сам забележио колебање и у једном и у другом правцу, т. ј. и повучен акценат код двосложних основа: вјѐнчати-вјѐнча̄, лӥстати-лӥста̄ и сл. и неповучен код тросложних: за̀чамати се — за̀чама се, искома̀дати-искома̀да, огу̀глати-огу̀гла и сл.

δ) *Глаголи IV врсте.*

Пљеваљски говор се у погледу ових глагола углавном слаже са Даничићем. Редовно повлачење имају сви глаголи са наставком *и* за инфинитивну основу, био основни наглашени вокал дуг или кратак: фа́лити-фа̂лӣ-пӧфа̄лӣ, пла́тити-пла̂тӣ, осу́шити-ӧсӯшӣ, једна́чити-јѐдна̄чӣ, паза́рити-па̏за̄рӣ, живота́рити-жӥвота̄рӣ, дѐсити-дѐсӣ, кр̀стити-кр̏стӣ, гово̀рити-гӧворӣ, посједо̀чити-пӧсједочӣ и т. д.

Digitized by Google

Исто тако редовно повлачење акцента имају код Даничића и сви глаголи ове врсте са наставком *а* (од некадашњег ѣ): бјѐжати, бо̀јати се, држ̑ати, лѐжати, тр̀чати и сл. Али у пљеваљском говору они припадају III групи, т. ј. акценат се повлачи само кад им је основа тросложна: дӧбјѐжа̄, пӧтр̀ча̄ и сл., иначе остаје непромењен: бјѐжа, тр̀ча.

II. Глаголи са неповученим акцентом.

α) *Глаголи I врсте.*

У сагласности са Даничићем неповучени акценат имају глаголи са кратким наглашеним основним вокалом у неодређеном начину и у исто време у садашњем времену, као: пӓсти-до̀паде, про̀паде, сјёсти-за̀сједе, вр̈ћи-за̀врже, дӣћи-по̀диже, стӣћи-пр̀стиже, на̀вићи се-на̀виче се, о̀мрћи-о̀мрче, за̀мући-за̀муче, нӣћи-по̀ниче, пӯћи-прѐпуче, цр̈ћи-прѐцрче, срёсти-прѐсре̄ге, ткӓти-иза̀тка, о̀тка, на̀дути-на̀ду.

Исто тако и глаголи II врсте који имају облик аориста по I врсти: о̀крете се, о̀грте, о̀сврте, по̀гибе, прѐсвиште, пр̀тиште, о̀трже, о̀биште, прѐкиде и сл.

Глагол ӣћи има обично ӣде, о̀де, до́ђе, на́ђе, пре́ђе, при́ђе, оби́ђе и т. д., али и: нӓӣђе, ӥзӣђе, мӥмоӣђе, о̀бӣђе.

Овамо иде у пљеваљском говору и цео један тип глагола I врсте који код Даничића имају повлачење: у̀мријӗ, за̀клӗ, за̀пӗ, про̀сӯ, о̀тӗ, про̀ждријӗ, за̀пријӗ, на̀врије̄, про̀ждрије̄, про̀стријӗ, по̀чӗ, прѐгӗ, (прѐгӗти), према Даничићевом у̀мријӗ, за̀клӗ, за̀пӗ, про̀сӯ и т. д.

Исти такав акценат имају и облици до̀нијӗ (у Даничића само дӧнесе), и о̀тријӗ (у Даничића само о̀тр).

β) *Глаголи II врсте.*

Међу глаголима II врсте у пљеваљском говору нема ниједног типа који не повлачи акценат.

γ) *Глаголи III врсте.*

Као у Даничића, сви глаголи са дугим узлазним акцентом на основи припадају овој групи: пи́тати-пи́та, упи́та, а́минати-а́мина, вјенча́вати-вјенча́ва, вечера́вати-вечера́ва, пи́сати-пи́са, ка́котати-ка́кота, гоне́тати-гоне́та, какода́кати-какода́ка, казӣвати-

Digitized by Google

казúва, зáвjетовати-зáвjетова, ћеверúвати-ћеверúва, околомаћúвати-околомаћúва и сл.

Поред тога, опет у сагласности са Даничићем, мала група глагола с кратким узлазним акцентом на основи: бàктати-бàкта, брèктати-брèкта, гràктати-загràкта, дàктати-ђàкта, звèктати, jèктати, кèвтати, пȕктати, пȉктати се (= прскати на махове у смех, не могући се обуздати, — нема у Вука); рòктати, сȉктати, сȕктати, ȕктати, цȉктати, шȉктати, штèктати. У овој групи је у пљеваљском говору и глагол ȉскати-зайска и сл., који код Даничића припада III групи.

И најзад глаголи са једносложном основом: бȉти, ȕби, прèби, крȉти-пòкри, сàкри се, мȉти-ȕми се, рȉти-зàри се, шȉти-сàши, чȕти-зàчу, дòчу, дòспjети-дòспје, звàти-дòзва, слàти-пòсла, клàти-зàкла, жèти-пòже, гнàти-дòгна. Овакав је у пљеваљском говору и глагол òбути, ȉзути и т. д. òбу, ȉзу, који код Даничића има повлачење òбȕ, ȉзȕ.

β) *Глаголи IV врете.*

Неповучени акценат имају, као и код Даничића, сви глаголи са старим наставком ћ за инфинитивну основу, изузев мали број глагола с кратким основним вокалом у којих је иза непчаних сугласника ћ прешло у *а* (дрȁжати и сл.) Тако: жúвљети-жúвље, пожúвље, бијéљети-побијéље, жȕћети-пожȕће, врúштати-заврúшта, кúпљети-покúпље и т. д. Али сам приметио, истина ређе, и само код сложених глагола са самогласником *е (је)* на крају основе, никад код простих или с вокалом *а*, и повлачење акцента: ӧжȉвље, ȕшȕће се, зӓсмр̄ће, пӧкȉпље и сл. Тим би овакви глаголи прилазили групи III.

Затим глаголи са кратким основним вокалом: жèљети-жèље, пожèље, зажèље се, гòрети-изгòре, бòљети-забòље и т. д. Глагол лèћети, међутим, има обично повучени акценат: дӧлеће, прӧлеће, зӓлеће се. А и други, изгледа ми, могу имати повлачење, као ȉзгоре, рӓзболье се, али немам поузданих примера за то.

Исто тако и: зелèњети-озелèње, позелèње, црвèњети-поцрвèње, румèњети-порумèње, осирòћети-осирòће и сл.

Најзад вȉћети-вȉће, ȉзвиће, обнèвиће, òстар-

Digitized by Google

јети-ò̀старје и једносложни: зрѐти-прѐзре; врѐти-ў̀вре, прѐвре; мљѐти-сàмље; за̀-зрети-за̀зре, оба̀зре се. Али сам од за̀спати забележио и за̏спā.

III. Глаголи са двојаким акцентом.

Код Даничића сасвим ограничен број глагола образује ову групу: дрхтати, и̏скати (у пљев. говору у II групи), ка̀шљати (у пљев. говору ка̏шљати), клѐпати, склѐптати, кли̏ктати, крѐсати, ла̀гати, ли̏псати (у пљев. говору ли̏псати; и Вук по̀липсати), мѐтати, трѐптати, ша̀птати.

У пљеваљском говору, међутим, она има куд и камо већи значај. Њој припадају не само ови, него уопште сви глаголи који имају двосложну основу с кратким наглашеним вокалом и наставком *а*, изузев мали број глагола поменутих у групи II који не повлаче акценат ни кад су сложени. То су типови:

а) глѐдати - глѐда — по̏гледā, за̏гледā се и сл.;
б) чи̏тати - чи̏та — прѐчитā, и̏шчитā:
в) ò̀рати - ò̀ра — прѐорā, и̏зорā;
г) држати - држа — за̏држā, и̏здржā;
д) ка̏јати - ка̏ја — по̏кајā се;
ђ) ко̀вати - ко̀ва — ў̀ковā, по̀ковā;
е) ди̏зати - ди̏за — по̀дизā.

Али су, како сам већ напоменуо, могућа колебања и у једном и у другом смислу.

4. Неодређени начин.

Акценат се у главном слаже са Даничићем. Само две групе глагола показују нарочита типска отступања:

1) Глаголи I врсте са некадашњим сонантом на крају инфинитивне основе, која је данас вокалска, типа клети, имају, према Даничићу, акценат на наставку кад су прости: кле́ти, мре́ти, пе́ти, а на основи (данас на префиксу) кад су сложени: за̀кле̄ти, ў̀мре̄ти, и̏спе̄ти, по̀че̄ти, ò̀те̄ти, са̀же̄ти, прò̀сȳти, за̀дре̄ти, за̀пре̄ти, за̀стре̄ти, прò̀ждре̄ти и сл.

У пљеваљском говору, међутим, сложени имају двојак акценат: на наставку, као и прости, и на корену, као у Даничића.

кле́ти — закле́ти и за̀кле̄ти
мрије́ти — умрије́ти и ў̀мрије̏ти

Digitized by Google

пéти	— испéти	и	ѝспēти
дријéти	— предријéти	и	прѐдријĕти
	насýти	и	нàсӯти
	отéти	и	ѝтēти
	запријéти	и	зàпријĕти
	навријéти	и	нàвријĕти
	прождријéти	и	прòждријĕти
	простријéти	и	прòстријĕти
	почéти	и	пòчēти
	сажéти	и	сàжēти
	прегéти	и	прѐгēти

То важи и за сложене инфинитиве глагола -нести донијéти, пренијéти, принијéти, унијéти и дòнијĕти, прѐнијĕти, прѝнијĕти, ỳнијĕти и сл. Исп. и код Вука дòнēти и донéти, пòнēти и понéти.

Исто такво двојство у акценту имају и тросложни облици неодређеног начина сложени од ићи: изи́ћи, изнáћи, поди́ћи, оби́ћи, оти́ћи, рази́ћи се, као код Даничића, и: ѝзӣћи, ѝзнāћи, пòдӣћи, òбӣћи, òтӣћи, рàзӣћи се и т. д. Двосложни облици имају увек акценат на крају: дóћи, прóћи, нáћи и сл., а никад дôћи, прôћи, нâћи.

2) Глаголи са дугим низлазним акцентом испред наставка за инфинитивну основу, малобројни и код Вука, права су реткост у пљеваљском говору, ако не и сасвим немогући. Код глагола II врсте нема их ни он. Код глагола III врсте има их дваестак. Сви који се између њих, у колико је мени познато, употребљују у пљеваљском говору, имају краткоћу, или друкчији акценат, или и једно и друго:

вȁјкати се В. вâјкати се,
вóнтати В. вôнтати,
кàртати се В. кâртати се,
кỳрвати се В. кŷрвати се,
прàвдати се В. прâвдати се,
рѝнтати В. рӣнтати,
сỳнчати се В. сŷнчати се,
штȁмпати В. штâмпати,
ѝздрндати В. ѝздр̄ндати (прост и код њега др̏ндати).

У сличној групи глагола IV врсте пљеваљски говор има исто тако:

Digitized by Google

пäмтити (пäнтити)	В. пâмтити,
кäвжити се	В. кâвжити се,
йскамчити	В. йскā̂мчити,
клйнчити	В. клйнчити,
замȍмчити се	В. мȏмчити се,
трäмпити	В. трâмпити.

Појединачне разлике у акценту или квантитету.

плäндовати	В. плâндовати,
пräзновати	В. прâзновати,
двóрити-двóрй	В. двòрити-двòрй,
гýмати	В. гȕмати,
нишáнити	В. нȉшанити,
задовóљити	В. задȍвољити,
пресалдýмити	В. пресȁлдумити,
гйцати се	В. гȉцати се,
йграти	В. йграти,
пр̄тити	В. пр̀тити,
пў̄штити	В. пȕстити,
крёчити	В. крѐчити,
ђёверити	В. ђевѐрити,
кäшљати	В. кȁшљати (али прȍкашљати се)
лйпсати	В. лȉпсати (али пȍлипсати).

5. Прилог садашњег времена.

Пљеваљски говор се у акценту слаже са Даничићем. Једина је разлика у глагола IV врсте с акцентом на крају у презенту, типа лȍмити-лȍмӣм, који имају акценат на крају: чинéћи, бројéћи, дојéћи, ложéћи, трошéћи, учéћи, постéћи и сл., дакле исто онако као и глаголи типа жѐлети-жѐлӣм. Другим речима, сви глаголи IV врсте с акцентом на крају и кратким основним вокалом имȁју у пљеваљском говору прилог садашњег времена с акцентом на крају.

Изгледа ми, такође, иако немам забележених примера, да акценат на крају морају имати и сви прилози образовани од једносложних основа садашњег времена, дакле и жњȗћи, сȗћи, ткȗћи и сл. према Даничићевом жњȗћи, шљȗћи, сȗћи, ткȗћи и т.д.

6. Прилог прошлог времена.

У пљеваљском говору је сасвим непознат.

Digitized by Google

Један једини пример тога облика сачуван је у изразу »мѐни (њѐму) рѐкā̄вши«, с акцентом различитим од Даничићевог рѐкā̄вши.

7. Заповедни начин.

Акценат овог облика се у пљеваљском говору готово потпуно слаже са Даничићевим. Мало отступања претстављају следећи случајеви:

1) У заповедном начину простог глагола ѝћи овај говор има ѝди-ѝдимо-ѝдите, према Даничевом ѝди-ѝдимо-ѝдите. У одречном облику, међутим, и у пљеваљском говору је редовно не ѝди-не ѝдимо-не ѝдите. То исто има и глагол ѝдити-ѝдӣм: ѝди-ѝдите, одречно не ѝди-не ѝдите. Али несумњиво и ѝди-ѝдите и ѝди-ѝдите имају пре вредност интерјекције него редовног глаголског облика.

2) Између глагола IV врсте с наст. *а* (ѣ) за инфинитивну основу глаголи дрѝжати-дрѝжӣм и бјѐжати-бјѐжӣм имају као у Даничића: дрѝжи-дрѝжимо-дрѝжите, бјѐжи-бјѐжимо-бјѐжите. Такав исти акценат имају и сложени придрѝжати, подрѝжати: прѝдржи-прѝдржите, пѝдржи-пѝдржите. Други сложени, опет, имају непромењени акценат неодређеног начина: задрѝжати-задрѝжи, одрѝжати-одрѝжи-одрѝжите, издрѝжати-издрѝжи-издрѝжите.

Глагол трѝчати-трчӣм има непромењени акценат и кад је прост: трѝчи-трѝчимо-трѝчите, и кад је сложен: потрѝчи-потрѝчимо-потрѝчите, притрѝчи, затрѝчи се и т. д. Али сам једном забележио и пѝтрчи.

8. Радни придев.

Не показује такође никаквих отступања од Даничићева система.

9. Трпни придев.

У главном се слаже са Даничићем. Ево ситнијих разлика које сам запазио:

1) Код глагола II врсте вокал наставка за инфинитивну основу у пљеваљском говору је увек дуг, био претходни слог (основни вокал) дуг или кратак, док је код Даничића дуг само кад је претходни слог кратак: крѐнути-крѐнӯт, крѐнӯта, крѐнӯто, помѐнути-пѝмѐнӯт, пѝмѐнӯта,

Digitized by Google

пòмēнӯто, ди́рнути-ди̂рнӯт, ди̂рнӯта, ди̂рнӯто, превр́нути-прѐвр̄нӯт, прѐвр̄нӯта, прѐвр̄нӯто, затéгнути-зàтēгнӯт, зàтēгнӯта, зàтēгнӯто и сл. према Даничићевим, крêнут, пòмēнут, ди̂рнут, прѐвр̄нут, зàтēгнут и т. д.

2) У два глагола IV врсте типа лòмити-лòмӣм-лӧмљен, забележио сам у пљеваљском говору трпне придеве с акцентом па крају: чѝнити-чѝњен, чињѐна, чињѐно (начињѐна, учињѐна и т. д.) и кр̀стити, кр̀штен, крштѐна, крштѐно, поред кр̏штен, кр̏штена, кр̏штено (пòкрштен, прѐкрштена и сл.). Сви остали се слажу са Даничићем.

Пренос акцента
на речи у проклитичком положају.

Пренос двају низлазних акцената с првог слога појединих речи на проклитике врши се под познатим условима и у пљеваљском говору, редовно, и на оба начина: *стари* (кад проклитика, односно њен први слог, ако је двосложна, добије акценат ̏), и *нови* (кад проклитика, односно њен крајњи слог, добије акценат ̀).

Проклитике могу бити најчешће предлози, у вези са именицама, заменицама, прилозима, бројевима, прилог *не* у вези са глаголским облицима, неки бројеви, свезе *и, ни* (ретко друге), и сасвим изузетно друге речи.

Овде ће се изложити само разлике у старом преносу акцента на проклитике између Даничићевог система и пљеваљског говора, и неки интересантни примери новог преноса. Случајеви који не буду поменути слажу се са Даничићем.

Предлози с именицама.

1) Између именица мушког рода типа крôв-крӧва, речи крâј-крӓја и рâј-рӓја немају стари, него нови пренос: нà крāј, дò краја, ѝз раја. Али последња с предлогом *у* обично: ӱ рāј.

2) Исто тако нови а не стари пренос имају у малој групи именица типа сӱжањ-сӱжња и примери вјѐтар, трӧшак: нà вјетру, ȍд вјетра, ỳ трошак.

3) Код типова ӧблāк-ӧблāка и кӓмēн-кӓмена стари пренос није редован. Ево свих речи код којих сам га

Digitized by Google

ја могао запазити: кӧра̄к-ӯ кора̄к, ӧблак-пӧд облаке, пӧја̄с-за̏ поја̄с, пӧд поја̄сом, пӧклӧн- на̏ поклӧн, пӧглӗд (за̏глӗд, и̏зглӗд и сл.) — на̏ поглӗд, на̏ заглӗд, ӧбрӯч-ӯ обрӯч, пӧздра̄в-на̏ поздра̄в, бӯна̄р-ӯ буна̄р, дӧ буна̄ра, сӧка̄к- са̏ сока̄ка, на̏ сока̄к, спӧмӗн за̏ спомӗн, ђа̏вӧ- дӧ ђавола, ђӗвӗр-ӯ ђевера, бӯсӗн пӧд бусеном, грӯмӗн-ӧд грумена, ја̏вӧр-пӧд јавовором, ја̏сӗн-пӧд јасеном, ка̏мӗн-ӯ камӗн, крӗмӗн ӧд кремена, пла̏мӗн-на̏ пламӗн, гӧвӧр-дӧ говора, чӗмӗр-ӧд чемера, мје̏сӗц-на̏ мјесӗц (али ӧд мјесӗца). Остали примери имају новији пренос: на̀ бадњак, ӯ бачва̄ра, на̀ витӗза, ӧд голӯба, и̏з воћња̄ка и т. д.

4) Од *a*-основа стари пренос имају све именице које у acc. sing. имају акценат на првом слогу, а у nom. sing. на крају. Дакле, осим код Даничића побројаних, и примери: сна́га-снӑгу-на̏ снӑгу, ријӗка-рӣјеку-на̏ ријеку, тра̀ва-тра̂ву-ӯ тра̄ву, мо́ба-мо̂бу-на̏ мо̄бу; затим, између тросложних именица: топлӣна-тӧплину, ӯ топлину, дуљӣна-дӯљину-ӯ дуљину, мекӧта-мӗкоту на̏ мекоту.

5) У основа на ӣ, и код именица кр̂в и шћӗр, за које Даничић није знао да ли имају пренос, стари пренос је редован: ӯ кр̄в, ӧд крви, за̏ шћӗр, прӗма шћери.

7) Код именица средњег рода старо повлачење имају и тӣјесто-ӧд тијеста, нӗбо-ӯ небо, ӯво (ӯо)-ӯ уво, за̏ уво. Такође и облици ӧчи, ӯши: за̏ очи, ӯ очи, за̏ уши. Именица јӯтро има и̏зјутра као у Даничића, али пӧ јутру, ӯ јутро.

Предлози са заменицама.

Од заменичких облика стари пренос на предлог имају:

а) Кратки облици acc. sing. личних заменица *ме, те, се*, али само у вези са двосложним предлозима. При преносу акцента настаје дуљење самогласника на крају предлога: прӗда̄ ме, ӯза̄ ме, прӗда̄ те, ӯза̄ те, прӗда̄ се, ӯза̄ се, мӗђу се. Иначе, кад је предлог једносложан има нови пренос: на́ ме, за́ те, у́ се и т. д.

б) Instr. sing. личних заменица: са̏ мно̄м, за̏ тобо̄м, са̏ собо̄м, мӗђу собо̄м.

в) Заменица што (шта): за̏ што, ӧко шта, ӯ шта, са̏ шта, на̏ шта.

Digitized by Google

г) Врло често и gen. sing. личних заменица мѐнē. тѐбē, сѐбē: дȍ менē, пȍред менē, кȍд тебē, ȍко тебē, сȁ себē, нȁ себē, ȍко себē, ӥза себē, ӥспод себē и т. д.

Предлози с бројевима.

Стари пренос акцента на предлог имају бројеви: два̂, три̂, пêт, шêс, сѐдам, ȍсам, дѐвēт, дѐсēт, стô, и сви збирни: пȍ двā, сӯ трӣ, дȍ пêт, ӯ шēс, дȍ седам, зȁ осам, ӥза девēт, нȁ десēт, пȍ стō, ӯ стō; пȍ двоје, зȁ двоје, ӯ троје и т. д.

Предлози с прилозима.

Стари пренос акцента на предлог врши се и са многих прилога: нȁ са̄мо, нȁ бр̄зо, ӯ десно, ӯ лијево, нȁ пријеко, ӯ кра̄тко, пȍ здра̄во, нȁ крӣво, нȁ сӯво, нȁ мр̄тво, нȁ ново, ӥз нова, ӯ ријетко, нȁ високо, нȁ широко, ӯ право.

Прилог *не* с глаголима.

а) У вези прилога *не* са облицима садањег времена стари пренос се врши врло ретко. Већу групу која то има редовно чине једносложни глаголи прве врсте с основом на самогласник: би̏ти — би̏јем — нѐ убијем, ли̏ти — ли̏јем — нѐ пролијем, пи̏ти — пијем — нѐ напијем, ви̏ти-вијем — нѐ превијем; неколико сличних глагола треће врсте: кри̏ти — нѐ откријем, ши̏ти — нѐ сашијем, ȍбути — нѐ обујем, нѐ изујем, ми̏ти — нѐ умијем и сл.; најзад облици садашњег времена глагола ва̀љати — ва̀љā̄м-нѐ ваљā̄м, — нѐ ваљā̄ш — нѐ ваљā̄ и т. д.

Сви остали глаголи у садашњем времену имају само нови пренос: нѐ знā̄м, нѐ носӣм, нѐ пӣтā̄м и сл.

б) Прилог *не* у вези са облицима пређашњег несвршеног времена има исто тако ретко стари акценат. Забележио сам то само за глаголе би̏ти (esse) и хтѐти: нѐ бијā̄г, нѐ бијā̄ше, нѐ бијā̄смо, нѐ бијā̄сте, нѐ бијагӯ и нѐ шћā̄г, нѐ шћā̄ше, нѐ шћā̄смо, нѐ шћā̄сте, нѐ шћā̄гу.

в) У вези прилога *не* са 2. и 3. лицем пређашњег свршеног времена стари пренос се врши редовно код свих глагола који у том облику повлаче акценат. На пр. тре́сти-трêсе-нѐ трēсе, ра́сти-пȍра̄сте-нѐ пора̄сте, пѐћи-ӥспече-нѐ испече, бȍсти-ӯбоде-нѐ убоде, кра̏сти-

Digitized by Google

укра̄де нѐ укра̄де, бити (esse) -бӣ-нѐ бӣ, јѐсти-по̏једе-нѐ поједе, ви́кнути-по̏двӣкнӯ-нѐ подвӣкнӯ, ди́рнути-до̏ди́рнӯ-нѐ додӣрнӯ, кре́нути-о̏крѐнӯ-нѐ окрѐнӯ, вѐчерати-вѐчера̄-нѐ вечера̄, пла́тити-пла̂тинѐ пла̄ти, паза́рити-па̏за̄ри-нѐ паза̄рӣ, гово̀рити-про̏говори-нѐ проговорӣ, посједо̀чити-по̏сједочинѐ посједочӣ и т. д.

г) У вези прилога *не* са радним придевом стари пренос сам забележио у примерима бӣти (esse) — бӣо-бӣ́ла-бӣ́лонѐ био-нѐ бӣла-нѐ бӣло, нѐ-бӣли и т. д. да̏ти-нѐ до̄ (и нѐ дао)-нѐ да̄ла-нѐ да̄ло, нѐ продо̄ и сл. Затим код свих сложених глагола који у овом облику имају повучен старији акценат на префикс: вӣти-по̏вӣла-нѐ повӣла, пӣти-по̏пио-нѐ попио, лӣти-пре̏лио-нѐ прелио, про̀дријѐ̆ти-нѐ продро̄, нѐ продрла; кле́ти-за̏кле̄ла-нѐ заокле̄ла, по̀чѐ̄ти-по̏чѐ̄ла-нѐ почѐ̄ла, у̀зѐ̄ти-у̏зѐ̄ла-нѐ узѐ̄ла, про̀сӯти-про̏сӯла-нѐ просӯла, на̀вријӗти-на̏вр̄ла-нѐ навр̄ла, про̀ждријӗти-про̏ждр̄ла-не прождр̄ла, у̀мријӗти-у̏мр̄ла-нѐ умр̄ла, про̀стријӗти-про̏стр̄ла-нѐ простр̄ла и т. д.; бра̏ти-ӣзабра̄ла-нѐ изабра̄ла, зва̏ти-по̏зва̄ла-нѐ позва̄ла и слични глаголи; за̀спати-за̏спа̄ла-нѐ заспа̄ла; др̀жати-за̏др̀жа̄ла-нѐ задр̀жа̄ла и слично; рачу̀нати-ӣзрачуна̄ла-нѐ израчуна̄ла; о̀рати-пре̏ора̄ла-нѐ преора̄ла; сно̀вати-о̏снова̄ла-нѐ основа̄ла; псо̀вати-о̏псова̄ла-нѐ опсова̄ла; купо̀ватипо̏купово̄-нѐ покупово̄ и т. д.

д) У вези са трпним придевом стари пренос се врши код свих глагола који у овом облику имају старо повлачење акцента на први слог, односно префикс: у̀зѐ̄ти-у̏зѐ̄т-нѐузет, задр̀жати-за̏др̀жа̄н-нѐзадр̀жа̄н, почу̀патипо̏чупа̄н-нѐпочупа̄н, око̀вати-о̏кова̄н-нѐокова̄н и сл.

Свезе *и, ни* с именицама.

Стари пренос се врши редовно само кад су свезе у вези с именицама и само у оним случајевима у којима се врши пренос на предлог.

Поједини случајеви.

Мало је осталих речи које могу бити проклитике и на које се може преносити акценат главне речи. Пренос је у тим случајевима само нови, никад стари. Ту на првом месту

Digitized by Google

долазе у обзир прости бројеви. Број јèдан врло ретко: једàн пȗт, једàн дȃн. Облици жен. и ср. рода немају никад преноса. — Бројеви 2—10 доста обично: двá пȗт, двá дȃна, двијé куће, трй пȗт, трй сȋна, трй прста, трй књиге, четирй пȗт (врло ретко). Бројеви пȇт, шȇс, дȅвēт, дȅсēт скраћују дужину: пèт пр̄стā, пè(т) динāрā, пèт пāрā, шèс пäрā, седàм кȗћā, осàм сēлā, девèт пāрā.

Од осталих бројева само двàес, трȉес и стô (са скраћивањем дужине): двàес кȗћā, трȉес крāвā, стò динāрā и т. д.

Код других речи пренос акцента се врши само у усамљеним примерима, у скамењеним изразима. Поред познатих и сасвим обичних добрò јутро и добàр вече, забележио сам: помòз бō̄г и помозй̀ бō̄г, акò бō̄г дā, и као једна реч акòбō̄гдȉцā, кò знā, кò тō, штò бō̄г дā, штà ти је, у добрй̀ час, добрè стиже.

Digitized by Google

ПРИЛОЗИ РЕЧНИКУ ТИМОЧКОГ ГОВОРА

од

МАРИНКА СТАНОЈЕВИЋА

Digitized by Google

Digitized by Google

Прилози речнику тимочког говора

од

Маринка Станојевића

А́јьт m. диванана, доксат (Селачка, С. Т).[1]

ак m.: Дао овце, козе »по дак«, т. ј. на чување за извесну награду (С. Т.).

алали́кам v. impf. брукати, грдити (С. Т.).

Ба́дам v. impf. бости: До́да ба́дала, ма́ма ми́цала, а ја сьм ве́зала. (С. Т).

бајáлница f. бајалица, врачара (С. Т.).

балали́кам v. impf. брчкати (С. Т.).

балди́шем v. pf. малаксати, бити савладан. »Од глад сьм балдиса́л« (С. Т.).

бан m. У Тимоку старији млађе од мила зову ба́не: »Ај, бре ба́не, кькво рьбо́тиш?« (С. Т.).

белогра́чанин m. 1. човек из Белограџика (у Бугарској) и 2. ветар (у Тимоку) што дува са стране Белограџика (С. Т.).

белограчь́чанка f. в. белогра́чанин 2. (С. Т.).

бѐљôјка f. pl. (обичније) бѐљôјке. Конопље се у два маха тргају: најпре бѐљôјке. У с. Тимоку: бе́лке и цр́нке.

биогра́дина f. кад град туче усеве, па оно што остане, зове се биогра́дина (С. Т.).

бл̥а́ч m. acc. sing. бл̥ача́, pl. бл̥ачи́. Нека врста инсеката што једу нарочито коприве (С. Т.).

бл̥́там v. impf. бунцати (у болести) (С. Т.).

бљуво́ч, m. оно што се избљује (С. Т.).

брабу́нка и брабу́њка f. бубуљица (на пр. на лицу) (С. Т.).

бубуле́чка f. у изреци: »У људи бубуле́чка, у кућу мечка« (Леновац).

---

[1] С. Т. Сврљишки Тимок. — Т. Т. Трговишки Тимок.

Digitized by Google

бундрукýјем v. impf. веселим се, лумпујем: »Сву ноћ бундрукýје« (С. Т.).

буњиштáрка f. обичније pl. tantum: буњиштáрће. Ране буњиштáрће постају од нечистоће, а јављају се по глави, око ушију, уста и т. д. (С. Т.).

Вáтка f. pl. ватће: мера дужине, колико се шаком обухвати (С. Т.).

валýга f. pl. валýђе. Место улегло, утолеглица у земљи, јама, рупа (С. Т.).

вéтрушка f. pl. вéтрушће; 1. птица што према ветру у ваздуху трепери, 2. нека врста ала: »Вéтрушко!« каже се жени или се куне: »Вéтрушће те однеле!« (С. Т.).

видинлúја m. у Тимоку ветар што дува од Видина (С. Т.).

видóвчица f. трава (лековита) што се бере у очи Видовдана (С. Т.).

вик m. плач. Кад дете много плаче, каже се да му је нека мађијара »наврљúла вик«, те је потребно да врачара »разврљи вик« (С. Т.).

влашкáр m. pl. влашкарé или влашкарú. Људи што иду у Влашку печалбе ради (С. Т.).

вра m. pl. врáове — гомила; вра жита, пасуља, тикава, земље и т. д. У румунском (Крајина) исто: vráu. (С. Т.).

вражá f. врачање: »Вражá-лажá« (Леновац).

врл, врлa, врлo adj. зао, љут: »Врлo кýче óвце чýва« (С. Т.).

Гавéз m. нека бодљива трава, која се употребљава за лечење очију (од »метаљке«) (С. Т.).

гарúја f. acc. sing. гарúју, ангарија (грч.): »Идемо на гарúју« (С. Т.).

глождáк m. место где има много глогова (С. Т.).

глýмьц m. pl. глýмци: чауш, пустосват, лажља-љажља у С. Т. (Ниш и околина).

гóља m. врста ветрова (в. пречьц) (Мариновац).

говéм v. impf. чувам се, пазим, негујем: »Вездáн мóма говéла, прид — ноћ г...о изéла!« (Леновац).

господúнка f. voc. sing. господúњће. Тако млада даје име којем женском чељадету у кући младожењиној (С. Т.).

грáњам v. impf. заводим (кога) говором, речма, улепшавам, дотерујем што (у говору) (С. Т.).

грáпчина f. граб (С. Т.).

грúкнем v. pf. повичем, викнем, навалим: »Грúкнуше сви на њега« (С. Т.).

Digitized by Google

гробни́к m. pl. гробници́: онај што је у гробу, мртвац. За јако болеснога човека каже се: »прави гробни́к!« или: »Поцрне́л кьно гробни́к« (С. Т).

грозни́ло n. ружноћа: »Убави́ло збор зби́ра, а грозни́ло дом чу́ва« (С. Т.).

гроте́к m. од грот, ситно камење (Равна).

грот m. ситан камен, камен што се осипа са стене (Равна).

гру́но n. весло, на пр. »груно пьпь́р« (С. Т.).

гь́ндорим v. impf. гунђам (С. Т.) — особито на левој страни Тимока.

Да́вља m. човек што се, при пијењу (воде, вина...), дави (С. Т).

да́ко, ако, речица којом се одобрава нешто: »Да́ко си га удари́л!« (С. Т.).

дели́је f. pl. tantum оно коврчаво перје у репу плована или петла (С. Т.).

диво́леска f. дивља леска, мечја леска (С. Т.).

докьу́цам v. pf. искључам: »Каква́ вра́на за́кьуца, таква́ и до́кьуца« (Леновац).

доколе́ньке pl. tantum f. чарапе, особито женске, до колена (С. Т.).

доста́јьн, -јна, -јно, adj. девојка доста́јна, т. ј. девојка која је достојала за удају (Јаковац).

дре́мка f. сан, дремеж: »Дре́мка ме садоле́ла!« »Дре́мка ми се дре́ме« (С. Т.).

дру́сам v. impf. тресем: друса́л сьм; друса́ (аор.): »Кој дру́са и ку́са« (С. Т.).

дудњи́ 3. sing. v. impf.: Облак дудњи́ (грми). »Кубе дудњи́« (С. Т.).

Ждипи́м v. pf. здипим, скочим: »Ми ждипи́мо, те уземо« (С. Т.).

жьуве́м v. impf. гризем, гулим. Трп. прид. жьуван, Жьу́вана Глава́ (у Мариновцу) (С. Т.).

жмим v. impf. жмурим (С. Т.).

жу́ьнем v. pf. ударим, лупнем. »Жу́ьну кобилу с камен«. (С. Т.)

Sь́sам v. imp. ударати (С. Т.).

sь́snем v. pf. ударити, лупити: »Sь́sни га добро́« (С. Т.).

ь́мба f. зумба (Јаковац).

sь́нкам v. impf. звоним: »Sь́нка звона« (С. Т,).

Digitized by Google

Забора́вка f. онај струк конопље, што случајно остане неочупан (при тргању). Употребљава се за лек (С. Т.).

заврзу́јем v. impf. завезивати. Каже се о пасуљу, на пример, да **заврзу́је**, кад стане пуштати плод (С. Т.).

зажми́м̣ v. pf. зажмурим. »Дор једьн не **зажми́**, дру́ђи не може да прогледа«.

закљу́цам v. pf. почети кљуцати. В. **докљу́цам** (Леновац).

закрту́јем v. impf. закерам (С. Т.).

за́лис (залист?) m. нека трава којој лист иза листа стоји, а ушива се у појас (од сваке болести, особито од чуме) (С. Т.).

зало́жим v. pf. на пр. опанак: ставим залогу или подношку у опанак (С. Т.).

залу́дница f. беспослица: »Тамбу́рице, моја **залу́днице**!« (С. Т.).

замл̣́кнем v. pf. умукнем: »**Замл̣̀кьл**, оче да у́мре« (С. Т.)

за́пат m. приплод, оно што служи за приплод (С. Т.).

запр́чич, m., или запртак — јаје. Не ваља кад кокош снесе **запрчич** (мало јаје), јер ће бити гроба у кући, особито ако нема жуманцета (С. Т.).

зари́нем се v. pf. Кад ораси попадају на земљу толико да се земља једва види, каже се: »Оре́си се **зарину́ли**“ или просто: »**Зарину́ло** се под оре́ј«. То се исто каже на пр. о крушкама, јабукама и т. д. (С. Т.).

зару́чим v. pf. поручим, наручим (С. Т.).

затл̣чку́јем v. impf. запиткујем: »Што ме једнома́н **затл̣чку́јеш**?« (С. Т.).

зелень́ц m. онај ко је зелен: »**Зеленци́** воло́ве« (Н. Корито).

зету́јем v. impf. имам зета: »**Зетува́ла**, на гла́вње му не седе́ла!« (С. Т.).

зли́кам v. impf. тихо плачем, јецам: дете **зли́ка**. **Злика́л**, **злика́јечи** (С. Т.).

И́зба f. врста негдашњих зграда у Тимоку, пола је у земљи а пола изнад земље. Служила је женама само за женске радове: ткање, предење и т. д. (С. Т.).

и́звод m. углед, пример за угледање; предмет са кога се прегледа, изводи. Реч позната старој нашој књижевности (С. Т.).

изре́пчим се v. pf. изребрим се (С. Т.).

испь́плим v. pf. извадим: »**Испьпли́л**, па плати́л«. (С. Т.).

исту́вам v. pf. нађем, пронађем, истражим што (С. Т.).

Digitized by Google

исујéем v. pf. исушим се: »Исујéл си мло́го«. (С. Т.).

ишчамри́м или ишчамре́јем v. pf. нестати, ишчезнути, скопнети; каже се за лубеницу да је ишчамре́ла кад је презрела (С. Т.).

Ја́бленка f. име које млада даје коме женском чељадету у младожењину дому о свадби (С. Т.).

ја! Interj. f. ево, ено: »Ја га, жена!« (С. Т.).

ја́мка f. dem. од јама, рупа (у винограду) (С. Т.).

ја́рьк m. прут што се на гици остави при резању лозе. »Три ја́ркове« (С. Т.).

ја́рнем v. pf. нападнем: »Чу га ја́рнем, што ми не дал па́ре-те« (Јаковац).

једнодьнка f. кошуља која се за дан изатка и начини. Употребљава се за лек. Ко има од ње при себи, не бије га куршум! Носи се од такве кошуље парче у појасу као амајлија (С. Т.).

јери́ца f. пшеница јарица.

јери́чьн - чна, - чно adj. од јерица, тј. јарица: јери́чно брашно (С. Т.).

јури́-коби́ла f. човек или жена који некога јури непрестано (као бесан, бесна) (Селачка).

Ка́лпим v. impf. једем прождрљиво (Леновац).

капули́на f. пећина, пештера (Кожељ).

«кас авéт m. брига, старање: »Он је млого касавéт за стоку« (С. Т. — Н. Корито).

ке́жљав, - а-, о adj. кржљав (С. Т.).

кле́пем v. impf. кујем: секиру, мотику, трнокоп и т. д. (С. Т.).

кло́цам v. pf. в. клоцам: »Пушка кло́цну«. (С. Т.).

кљу́цам v. impf кљујем (С. Т.).

кокола́т, а, о adj. човек (жена, дете) великих, разрогачених очију (С. Т.).

комби́ја f. перчин. Раније су носили и мушкарци перчин-комбију (С. Т.).

коми́њача f. греда што држи коми́н, оџак (С. Т.).

коњу́ша f, коњушница: »За́пали се ца́рева коњу́ша« (С. Т.)

копјо́шем v. pf. и impf. каже се о луку кад избије коп (копјоса́л) (С. Т.).

кори́чанин m. 1. сељак из Н. Корита и 2. ветар што дува у Тимоку с коритске стране (С. Т.).

костре́ш m. в. костре́шко (С. Т.).

Digitized by Google

кострéшко m. пиле накострешено: »Сви пи́личи да пojý, а кострéшко у тр́ње да ћути« (С. Т.).

кóтар m. ћилер (у старијим кућама) (С. Т.).

котлáрница f. раније казаница (Врбица).

котлéне или котлéњће само pl. tantum количина ракије што се даје сопственику казана за печење ракије. Котлене су раније обично износиле 1 оку. То је управо кирија на казан за печење ракије (С. Т.).

кóчак m. преграда (од дасака или плета) у кући (ижи) где се обично држе затворена јагњад, јарад, телад или прасад (С. Т.).

крáтка недéља f. недеља пред белом или сирном недељом (С. Т.).

кривьц m. врста ветра (обично источни ветар) у Тимоку или Заглавку.

крти́м v. impf. гунђам: »Нешто млого крте́« (С. Т.).

крчажьк или крчьжьк m. мали крчаг за воду (С. Т.).

кьнsа f. несрећа: »Тера ме кьнsа«. (С. Т.).

Лаýт m. врста поврћа, личи на грашак. Неки га мешају у кафу. Можда је што и наýт! (С. Т.).

лебéдим v. impf. — каже се о коњу, волу и т. д. да лебéди кад иде полако и у ходу подрхтава (С. Т.).

леборóдије n.: »Земља изгубила леборóдије«, т. ј. плодородност (С. Т.).

лишаи́вка f. нека лековита трава. Народ је употребљава за лечење болести »од мéчку« (С. Т.).

ломóтим v. impf. говорим јасно, громко, али без смисла (С. Т.).

льскьвьц m. шљокица (на пр. на кошуљи) (С. Т.).

лучни́к m. туцањ за туцање лука (С. Т.).

Мáјин adj. у изразима: мáјини ти, као: записи, радови и т. д. (С. Т.).

мамурýз m. кукуруз (Равна — С. Т.).

манáра f. секира (Селачка и М. Извор у С. Т.).

манáрче n. секирче. В. манáра.

мандр́сам v. impf. чупам, гребем: »Звала Висóчанка Тимóчанку: оди, мори́ да се мандр́самo!« (гребенци). (С. Т.).

месни́це и мéснице pl. tantum f. време после Божића до поклада (С. Т.).

Digitized by Google

метиљ m. трава од које овце добијају болест метиљ (С. Т.).
мето́ n. држава, државина, сеоски хатар (Равна).
мито́ n. в. мето́ (Мањинци — С. Т.).
мишьдьр m. нишадор (С. Т,).
мл̑скам v. impf. ударам (С. Т.).
мл̑снем v. pf. ударим: »Кьд те мл̑снем, че ти испадну очи«. В. мл̑скам (С. Т.).
мц̑цам v. impf. бунцам (у сну), муцам (С. Т.).
мос m. мост, ћуприја. У Тимоку се више не говори мост, већ само ћупри́ја. Али се зато сачувала ова реч у називу Мос, место у Трновцу (ср. тим.).
мрсни́к m. pl. мрсници́. Човек који иде на »мрс«, отимач, разбојник (С. Т.).
мрсни́ца f., pl. мрсни́це. Змија која је ујела ма кога човека или ма коју животињу уопште (С. Т.).
мртвина́ f. скраћено: мр́твин, у́-мртвин. Где сунце не греје (С. Т.).
му́ар m. некакав ветар (у Мариновцу — С. Т.).
Наврьим v. pf. набацити. Ако дете много плаче, вели се да му је та и та жена »наврьи́ла вик«. В. вик (С. Т.).
назнау́јем v. impf. знам по мало. »Мој је о́тьц назнавва́л да је ту́ј било́ сьло́« (С. Т.).
накава́лим v. pf. навалим, спопаднем (кога) (С. Т.).
напи́њам и ньпи́њам v. impf. напињем: »Таврá га ньпи́ња, рђá га сьпи́ња« (С. Т.).
на́поница и напо́ница m. и f. онај (она) што се напиње, надувенко (С. Т.).
нату́нтим се v. pf. наоблачим се, намргодим се: »Натунти́ло се, че ки́ша« (С. Т.).
нађи́мнем v. pf, махнем, намахнем (руком): »С десну му руку на́ћимну, с лево ми око на́жмикну» (С. Т.).
не́веда f. употребљује се у овим изразима: »Але и не́веде«. »Изе́ле га але и не́веде«! (С. Т.).
ночни́к m. ладолеж (цвеће) (С. Т.).
Обе́дујем v. impf. једем између ручка и вечере (око 4 часа) (С. Т.).
оби́бнем v. pf. обухватим, обујмим: »Не могу те оби́бнем«. Обибну́л дрво (С. Т.)
овреву́јем v. impf. оговарам (С. Т.).
оде́вам v. impf. испаштам (С. Т.).
ока́жем се v. pf. прикажем се. представим се (С. Т.).

Digitized by Google

окому́сим се v. pf. омусим се, оборим главу, браду. »Окомуси́л се, неé вéсел«.

о́мик и о́мьк adv. — пуца »на о́мик«, тј. на омич (ст. сл. ѡмъкнѫтн), не право, са стране (да мучи). (Мариновац — С. Т.)

омр̀сим v. pf. — Кад се први пут чује кукавица, или пупуњак, или вуга, или славуј и т. д. с пролећа да пева, а није се тога јутра ништа »метнуло у уста«, онда се се каже да те је та и та птица омрси́ла. Није добро да те ма која птица омр̀си, јер ћеш имати какву било штету (С. Т.)

ому́сим се v. pf. в. окомусим се. (С. Т.)

опа́ца̨м v. impf. пробам (С. Т.).

о́плава f. поплава (Равна — С. Т.).

опд̨знем v. pf. покиснем: »Опд̨зьл сьм од ћи́шу« (С. Т.).

о́плит m. вез: »Што ме ја́д, тој ме јад: црве́н о́плит окол ши́ју!« (Т. Т.).

опо́дим v. pf. опробати; в. опа́ца̨м (С. Т.).

осму́дим v. pf. опрљим: »Осмуди́л си бра́ду« (С. Т.).

о́средьк m. средина, (на пр. села) (Мањинци у С. Т.).

ошља́ньц m. ветар што дува од стране села Ошљана (С. Т.)

ошља́нчанин m. в. ошља́ньц (С. Т.).

ошља́нчанка f. в. ошљаньц и ошља́нчанин (С. Т.)

Паму́чница f. памучна кошуља, кошуља од памучног платна (С. Т.).

па́не m. само у овом облику; види ба́не (С. Т.).

па́нче m. в. па́не, ба́не (С. Т,)

папаза́нија f. врста јела, папазјанија в. јани́ја. (С. Т.).

пепе̨љи́вка f.

пепељи́вко m. што је пепелом посуто:
»На́ша вала́ ва́шу позива́ла:
»»Диг' се, ва́ло, диг' се пепељи́вко!«« (С. Т.).

пеперу́га f. pl. пеперу́ђе, додолица: «Девојће дошле́ из веньц, мо́кре кьно пеперу́ђе« (С. Т.).

пе́сичав, -а -о adj. за дете што много плаче, кад је сухо а једе много, вели се да је пе́сичаво. Пати »од пе́шицу« (С. Т.).

петопр̀стица f. нека врста траве којом се лечи болест крупа (С. Т.)

пе́шица f. болест детиња. В. пе́сичав (С. Т.).

пе́шичав adj. в. пе́сичав (С. Т.)

Digitized by Google

пи́сарка f. име што га млада даје женском чељадету у дому младожењину (С. Т.).

пла́кнем v. pf. испирати водом (на пр. уста) (С. Т.).

плаки́њам v. impf. испирати; в. пла́кнем (С. Т.).

пла́потим се v. impf. каже се за траву кад по води плива: »Трава́ се пла́поти«. (С. Т.).

пљéснут, -а, -о adj. ударен мало, замлаћен, луцкаст, луд (С. Т.).

пљоштáк m. спруд (у реци) (Леновац).

пљу́ска f. болест. Има мала пљу́ска и голе́ма пљу́ска. Пљуска је као рана, оток, особито на образу и око зуба (С. Т.).

поберéм v. impf. оберем, омаћијам, учиним учин, учиним чин. (С. Т.).

повратýшка f. на свадби — време кад гости (с девојкине, младине стране) враћају пријатељу посету (С. Т.).

Подвезú-земља f. место у Мариновцу, где се земља стално »подвози« »Rutschterrain« (С. Т.).

пóдљута f. најчешће pl. tantum: пóдљуте. Извесна врста рана. Баје му »од пóдљуту« или »од пóдљуте« (С. Т.).

пóдниз m. кућа »на пóдниз« начињена, тј. између дирека бундрука уметну се пречанке које се олепе (С. Т.).

подýбица f. нека трава којом се лечи крупа (С. Т.).

полежýшка f. она (онај) који »полежује«, чешће »лега«: »Полежýшка — потрчýшка!« (С. Т.).

полýпка f. поклопац од заструга: »Још он на полýпку једе«, т. ј. још је он детињаст (Вратарница).

помéтина f. постељица, germen humanum. Кад се дете роди с пометином знак је да ће бити велики човек (на пр. јунак) (С. Т.).

поокýјем v. pf. подвикујем, повикујем (С. Т.).

поп m. извесна справа, начињена од земље, с рупама на њој; служи за печење на пр. пилића, ћевапа и т. д.

Digitized by Google

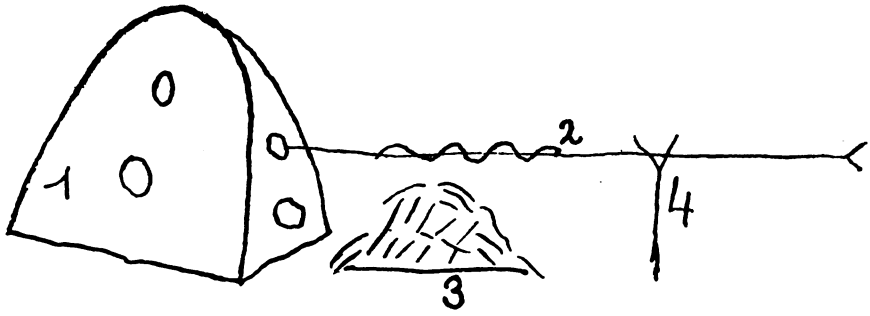

1. поп; 2. ражањ; 3. ватра; 4. сошица.

попо́ньц m. врста траве; цвета бело; једу је радо свиње (С. Т.).

посá adv. већ: »Било́ му посá!« (С. Т.).

посе́дьк m. имање, сопственост, possessio; оно што је ко првобитно »посео» (С. Т.).

потко́вци pl. tantum m. у изреци: »Паре — потко́вци, дре́је — обо́јци!« (С. Т.).

потла́чина f. оно што је »потлачено«:

»Ми обра́мо и све потлачи́мо,
Ви бере́те на́шу потла́чину« (С. Т.).

потмале́л-о v. pf. потамнело. Једном сам чуо у Равни (С. Т.)

по́тра f. потка, знак којим се ливада, њива и т. д. брани од стоке (Д. Зуничје — Заглавак).

потрчу́шка f. m. онај који потрчује: »Полежушка-потрчу́шка« (С. Т.)

прекó́р m. »порекло«, надимак, породично име. Породична имена у Тимоку дају се често по какој смешној, шаљивој особини кога од предака из дотичне породице, те му то породично име постане прекó́р. Становници нерадо казују то своје име, и ако су по њему познатији него по свом правом презимену на пр. Пр́дљинци, Решета́рци, Рмбуловци, Кокоша́рци, и т. д. и т. д. (С. Т.).

преótнем v. pf. преобладам, надјачам: »Не́ма земља́, преоте́л камен« (С. Т.).

престо́ј m. кирија за суд у вину, ракији и т. д. (С. Т.).

пречьц m. врста хладних ветрова у Тимоку. В. го́ља (Мариновац — С. Т.).

прогóн m. место где се што прогони, протерује (Штипина—Потркане у Заглавку).

Digitized by Google

прсакљи́в, -а, -о adj. на пр. поток: брз, бујан, који прави штету (Штипина).

пу́днем v. pf. бацим: »Пу́дни га пред врата« (С. Т.).

пута́ја f. путања (Г. Б. Река — Црна Река).

пьки́л m. лек противу рана, начињен сагоревањем жуманцета. Каже се и: »Црн кько пькьл« (С. Т.).

пь́плим v. impf. носим (С. Т.).

Ра́псалија f. врста крупне пшенице. В. ро́псалија, ре́псалија (С. Т.).

расвр̀љим и рьсвр̀љим v. pf. разбацим. Ако је мађијара »наврљи́ла вик на дете«, те плаче, треба сад нека друга (врачара) да му рьсвр̀љи вик, те да оздрави (С. Т.).

расрби́м се, расрбе́јем се (или са рьс-) v. pf. осетити свраб: »Ране му се расврбе́ле« (С. Т.).

растре́љам v. pf. (или са рьс-); »Ране ми се растрељале« (С. Т.).

рђа́вьц m. рђав човек: pl. рђавци́ (Бучје-Заглавак).

ре́пам v. impf. сечем (С. Т.).

ре́пнем v. pf. посечем, ударим (С. Т.).

ре́псалија f. в. ра́псалија (С. Т.).

ре́пчим се v. impf. ребрим се (С. Т.).

род m. Старији ће млађега често ословити са: роде, и ако нису род: »Кько́ си, бре ро́де?« (С. Т).

ро́мем v. impf. храмљем: »Ко́њьт сака́т, ро́ме« (С. Т.).

ро́псалија f. в. ра́псалија (С. Т.).

ру́дник m. на пр. коњ или во, који заједно вуку кола (С. Т.).

ру́жица f. име женском чељадету из младожењиног дома, које му млада на свадби даје (С. Т.).

ру́јнем v. pf. јурнем: »Ру́јну народ« (Мањинци — С. Т.).

рьсе́јем се v. pf. усијати се: »Кубе се рьсеја́ло« (С. Т.).

рьспу́дим v. pf. растерам, разјурим (С. Т.).

рьстоба́шим се v. pf. разузурим се: »Рьстобаши́л се кьно ага!« (С. Т.).

Садо́ле́јем и сьдоле́јем v. pf. савладам, надвладам: »Дре́мка ме сьдоле́ла« (С. Т.).

свињомо́рьц m. ветар јак, силан, хладан, од кога и свиње гину. У Потркању зову га и видимли́ја (јер дува с те стране) (С. Т.).

Digitized by Google

свињьц m. свиња само у бајању: »Да рьстéш како квьсьц, да се гојиш кько свињьц!« (С. Т.).

свúтка f. свитац, инсект што вечером лети и сија (С. Т.).

седлúца f. стара капа у женâ у Тимоку, слична убрадачу. Данас у Тимоку нити има седлице, нити има убрадача (обрадача) с трвељима (С. Т.).

сéлина f. селиште, место где је раније било село (Мањинци — С. Т.).

сермá f. болест у костима (као зрнца) (С. Т.).

сúрна недéља f. недеља белих поклада. Тада се највише сира једе, те јој отуда име (С. Т.).

склóпци m. pl. tantum заструзи (С. Т.).

скрбос m. жалост: »Скрбос-рáдос!« (Равна — С. Т.).

слóгнем се v. pf. сагнем се (С. Т.).

слýњам се v. impf. скитам се. »Слýња се по селó« (С. Т.).

смилéјем се v. pf. смиловати се: »Смилé се бабе Радован« (Лен).

смирјóшем се v. pf. смирим се: »Смирјосáла сьм се« (С. Т.).

сóмам v. impf. алапљиво једем, једем, гутам као сом (С. Т.).

сóмур m. слинац (из носа), сопуљ (С. Т.).

сомурáн m. слинавко, сопуљан (С. Т.).

сóпам v. impf. в. сóмам (С. Т.).

сóпља m. који сопа, сома (С. Т.).

сóпуљ m. в. сомур (С. Т.).

сопуљáн m. в. сомурáн (С. Т.).

спрúја f. јака киша, пљусак. »Спрúја из нéбо“ (С. Т.).

сребьрцúја m. онај што носи и продаје прстење и сребрне ствари, прстенџија (С. Т.).

средорéк m. земљиште између двеју река, у сред реке, као острво (С. Т.).

стадњúк m. домаћин, бачијар који при бачијању има највећи број ведара млека (С. Т.).

стáљам v. impf. остављам: »Динáр ти стáљам« (С. Т.).

столовьн adj. употребљује се поглавито уз реч камен: столовьн кáмен. То је онај камен у земљи што се тешко помиче, а мало вири из земље. На њему се обично болесници лече. У песми: »Столовьн ти кáмен под глáву“ (С. Т.).

старовремьц m. становник старог времена, старинац, ћутуклија (С. Т.).

Digitized by Google

ста́сам v. pf. стигнем, доспем: стасала девојка; стасала погача; стасало жито (С. Т.).

ста́тива n. pl. tantum разбој за (ткање). У Вук. Рјечнику ста̀тиве (Леновац).

стрво́љ m. стрмнина, стрмна жита (С. Т.).

стрво́љина f. в. стрво́љ (С. Т.).

стрвуљача f. колиба покривена сламом, стрвољином (сламом од стрмнине) (С. Т.).

стр̏кам v. pf. стрљам; згазим (С. Т.).

сту́бљ m. кладенац у шупљем дрвету, стублина (С. Т.).

стубли́на f. види сту́бљ (С. Т.).

стунти́ло се v. pf. наоблачило се (С. Т.).

суворе́к adj. поток суворе́к, т. ј. поток који је често без воде (Штипина—Заглавак).

сьпи́њам и сапи́њам v. impf. »Таврá га напи́ња, рђá га сьпи́ња« (С. Т.).

Таврá f. кинђурење, улепшавање: »Таврá га напи́ња, рђá га сьпи́ња« (С. Т.).

танчи́ца f. танка кошуља: »Танчи́ца — гола гузица« (Леновац).

тапра́к m. земљиште, топрак (и тьпра́к) (Потркање — Заглавак).

та́твара adv. џаба: »Та́твара ти има́ње!« (С. Т.).

тенчомо́р m. онај што мори тенце (С. Т.).

тенчомо́рьц m. в. тенчомо́р (С. Т.).

те́став adj. тестом намазан: »Те́ставе је ру́ке« (С. Т.).

тимо́чанин m. ветар што дува Тимоком (С. Т.).

тла́скам v. impf. гурам, гоним, вијам: »Куде́ ме тла́скаш?« (С. Т.).

тла́снем v. pf. в. тла́скам: »Девојче тла́сну момка́ у̀ воду« (С. Т.).

тра́вим v. impf на пр. жито тра́ви, т. ј. трава обухвата жито (С. Т.).

трап m. висораван, узвишица (С. Т.).

трапьк m. dim. v. трап, чује се и трьпьк (С. Т.).

трен m. у пословици: »Нашла́ баба тр̣ен на пали́цу« (С. Т.).

тр̏кам v. impf. трљам (рукама) (С. Т.).

труледи́на f. труло дрво: »Гла́дьн вл̣к једе́ и труледи́ну« (С. Т.).

тру́са̣м v. impf. тресем (С. Т.).

Digitized by Google

трýчкам v. impf. трујем: »Не зна чума да трýчка децу!« (С. Т.).

тýвам v. impf. тумарам, тражим (С. Т.).

тýгла f. цигла (Бела Паланка).

тулинá f. загушљивост: »У собу-ву тулинá«, т. ј.: ова је соба загушљива (С. Т.).

тьпкам v. impf. газим, тапкам: »Ако ју неé жал, нек ју тьпка« (С. Т.).

Ћутуклúја m. старинац, човек који у селу живи од незапамћених времена (С. Т.).

Уáпем v. pf. уједем: „Ýапа ми змијá јунцá« (С. Т.).

убавúло n. лепота: »Убавúло збор збúра, а грознúло — дом чува« (С. Т.).

уведéм се v. pf. уклоним се, склоним се. О Св. Трифуну се прича како је отишао да подреже виноград, па се опије и одсече себи нос. Кад га мајка видела крвава, увéла се (у страну) од страха. Отуда после Уведéније (С. Т.).

уведéније n. в. уведéм се (С. Т.).

удрáмим v. pf. умирим: »Не мóже мáти детé да си удрáми« (С. Т.).

ýмнем се v. pf. распаднем се. О воћу се каже да се ýмнýло кад се стане распадати (С. Т.).

урéжњаци m. pl. tantum онај део основе што остаје при доткавању недоткан (С. Т.).

ýрок m. Кад неко ухвати »од очи«, то се зове ýрок, те ваља звати бабе — врачаре, да пребају (С. Т.).

урóчница f. завежљај, хамајлија која брани чељаде од злих очију (С. Т.).

ýршице f. pl. tantum урша недеља (С. Т.).

ýсек m. кућа »на ýсек“, брвнара (С. Т.).

ускрáјник m. крајњи, ободни део хлеба, окрајак. »Да те воли таштa, једи ускрáјник« (С. Т.).

устрéл m. обично говеци устрел, говеђа болест, простреo (С. Т.).

устрýпьц adv. из места: »Скочим устрýпьц« (С. Т.).

устрýпьчки adv. в. уступьц (С. Т.).

утлáпим v. pf. утрапим: »Утлапи му га ý-руће« (С. Т.)

утрéпем v. pf. убијем (С. Т.).

ўшвáљам v. pf. уваљам: »Ушваљáл сьм једну топку« (С. Т.).

Digitized by Google

уште́вам v. impf. говори се само у овој фрази: »Уште́ва на бели кук!« т. ј. искијаће; иначе: миришем, заударам (С. Т.).

Ци́вка f. цев за пијење (на пр. ракије) (С. Т.).

ци́внем v. pf. писнем: »Не смеш да ци́внеш!« (С. Т.).

црквар m. pf., **црквре́** и **црквари́**, човек који откопава и чува старе цркве (С. Т.).

црква́рка f. жена што се одала откопавању и чувању старих цркава (С. Т.).

црквёнка f. pl. црквењће (жене), в. **црква́рка** (С. Т).

црквёњц m. pl. **црквени́** (људи), в. **црква́р** (С. Т.).

Чамре́јем и **чамри́м** v. impf. чезнем, копним. Каже се: »ја́бука **чамри́-чамре́је**« (С. Т.).

чу́бра f. у овој загонетци: »Смок свири у цевару, **чу́бра** чује, па игра« (С. Т.).

чучуре́в-о adj. у загонетци: »На сред не́бо **чучуре́во** гњезди́« (пупак) (С. Т.)

Ша́јне f. pl. tantum саоне, саонице (Зајечар).

шва́ља́м v. impf. ваљам: »**Шва́ља́м** те́сто кьно оре́си« (С, Т.).

шњёвам v. impf. сневам, сањам (С. Т.).

ште́ка се v. impf. 3. sing.: »Кучка се **ште́кала**, оче се окучи«. (С. Т.).

штири́ца f. нероткиња (С. Т.).

шти́рка f. в. **штири́ца** (С. Т.).

шчамри́м и **шчамре́јем** v. pf. ишчамрим (С. Т.).

ДОДАТАК.

а́пољьк m. pl. **а́пољци** угризак (С. Т.).

асьльн adj. pl. **асьлни**: »Несьм бьш асьльн«, т. ј. није ми баш добро (С. Т.).

де́вла f. нека врста игре: »Игра де́влу« (С. Т.).

лепенде́к m. марифет, мајсторија: »Лепенде́к је да му то напра́јиш« (С. Т.).

наро́јина f. нанос (С. Т.).

ойњам се v. pf. каже се за гору да се **ойњала**, кад је попало иње (С. Т.).

петеми́шем v. impf. дејаним, животарим (С. Т.).

Digitized by Google

прна́к m. место где је шума исечена, па избија млада гора, млада шума (С. Т.).
просени́к m. проја (Зајечар).
ро́вот m. плач, од ровем, плачем (С. Т.).
челопе́к m. место где сунце јако греје, присоје (С. Т.).
ци́вам се v. impf. увијам се, превијам се: »Ци́ва се болна« (С. Т.).

Digitized by Google

Digitized by Google